

DELFLIA BATAVORUM

historisch jaarboek

voor Delft

1997

Delfia Batavorum

Zevende Jaarboek 1997

Historische Vereniging Delfia Batavorum
Delft 1998

De redactiecommissie van de Historische Vereniging Delfia Batavorum
draagt dit jaarboek op aan

Ir. W.F. Weve

voor zijn nimmer aflatende inzet als bouwhistoricus
van de gemeente Delft.

De vorige jaarboeken zijn opgedragen aan:

H.W. van Leeuwen (1991)

Ir. H.H. Vos† en mw. W.M. Vos-de Koning (1992)

Drs. A.J.H. Rozemond (1993)

A.C. Kleyweg (1994)

J. Grakist (1995)

Mr. H.V. van Walsum (1996)

ISSN 0927-409X

Dit jaarboek is een uitgave van de Historische Vereniging Delfia Batavorum,
secr. Pater Doumenstraat 9, 2286 PP Rijswijk

Redactie:

H.L. Houtzager, voorzitter

P.C.J. van der Krogt

H.W. van Leeuwen

M. van Noort, secretaris (Wilhelminalaan 214, 2625 KK Delft)

M.A. Verschuyf

Druk- en bindwerk: Drukkerij Vis Offset, Alphen aan den Rijn

Inhoud

Ten geleide	4
Jaarverslag over 1997	5
<i>A.J.H. Rozemond</i> Kroniek over 1997	13
<i>Ingrid van der Vlis</i> Armenzorg in de zeventiende eeuw: De Delftse Kamer van Charitate	27
<i>Thera Coppens</i> Een wild doopfeest: De doop van prins Frederik Hendrik op 12 juni 1584	43
<i>J. Naaborg</i> De restauratie van het praalgraf van prins Willem van Oranje in de Nieuwe Kerk	47
<i>Peter Altena</i> Schandaal in Delft: List en leugen in <i>De Delfsche Juffer</i> (1758)	59
<i>C.D. Goudappel</i> De naamsaanneming in 1811 in Delft	73
<i>G.A. Maas Geesteranus</i> De Delftse geschiedenis van het geslacht Maas Geesteranus, 1760-1887	77
<i>H.W. van Leeuwen</i> Begraven op een bolwerk: De Haagpoortbegraafplaats in het Kalverbos	99
<i>A.W. Grootendorst</i> Professor dr. Rehuel Lobatto (1797-1866)	121
<i>Marijke Broekhuijsen-Baak</i> 100 jaar Tesselschade-Arbeid Adelt in Delft	131
Delfiana	137
<i>Epko J. Bult</i> Archeologische kroniek van Delft 1997	145
<i>Peter van der Krogt</i> Nieuwe straatnamen in Delft 1997	150
<i>J.A. Meter</i> Publicaties over Delft en Delvenaren 1997	157
Het gemeentebestuur van Delft, 1-1-1998	171
Over de auteurs	173
Naamregister	176

Ten geleide

Voor de inhoud van het zevende jaarboek van de Historische Vereniging Delfia Batavorum heeft de redactie een keuze gemaakt uit de vele kopij die haar in het afgelopen kalenderjaar is aangeboden.

Van de oud-archivaris, erelid van ons genootschap, C.D. Goudappel, die ons dit jaar is ontvallen, heeft de redactie zijn artikel over de naamsaanneming in 1811 in Delft opgenomen. Precies 50 jaar geleden hield Goudappel over dit onderwerp voor ons genootschap een voordracht. Met zijn overlijden is ons een Delfts historicus ontvallen, die door zijn talrijke publicaties veel heeft bijgedragen tot de geschiedschrijving van Delft. Van hem verscheen in de serie-uitgave van Delfia Batavorum in 1977 *Delftse Historische Sprokkelingen*. Dit jaarboek bevat verder een grote verscheidenheid aan artikelen waaronder een bijdrage van A.W. Grootendorst over Rehuel Lobatto, die dit jaar 200 jaar geleden werd geboren en een artikel over 100 jaar Tesselschade-Arbeid Adelt in Delft door Marijke Broekhuijsen-Baak.

De restauratie van het praalgraf van prins Willem van Oranje in de Nieuwe Kerk alhier is het onderwerp van een rijk geïllustreerde bijdrage van de hand van J. Naaborg. Thera Coppens geeft een beschrijving van de ophef die het doopfeest van Frederik Hendrik in 1584 veroorzaakte, terwijl G.A. Maas Geesteranus de lezer informeert over zijn familie, die in de tweede helft van de 18de eeuw en in de 19de eeuw in Delft diverse aanzienlijke functies bekleedde.

Het boek en de daarin behandelde geschiedenis van *De Delfsche Juffer* uit 1758 wordt besproken door Peter Altena en de geschiedenis van de Delftse Kamer van Charitate is het onderwerp van de bijdrage die Ingrid van der Vlis voor ons jaarboek schreef. Het mederedactielid H.W. van Leeuwen vertelt ons iets over de voormalige begraafplaats bij het Kalverbos, waar onder anderen een Franse koning (?) begraven ligt.

Met de steeds weer terugkerende onderwerpen: het jaarverslag van de secretaris van onze vereniging, nieuwe straatnamen, de kroniek, de archeologische vondsten en een overzicht van de verschenen publicaties over Delft en Delvenaren, is ook dit jaarboek weer voorzien van een schat aan Delftse historische wetenswaardigheden.

Mede door de steun van de adverteerders en andere donateurs - waarvoor hartelijk dank - is deze uitgave tot stand gekomen.

Tenslotte is de redactiecommissie de verschillende auteurs erkentelijk voor hun bijdragen en wenst zij de leden van de vereniging enige aangename uren toe bij het lezen van dit jaarboek.

De Redactiecommissie

Jaarverslag over 1997

In 1997 vonden voor Delfia Batavorum enkele belangrijke gebeurtenissen plaats. Het betrof een statutenwijziging waarbij onder meer de naam van het genootschap werd gewijzigd. Verder werd dr. M.A. Verschuyf als voorzitter opgevolgd door drs. W.H.M. Aalbers. De derde gebeurtenis was de aanbieding van het eerste exemplaar van een heruitgave in atlasvorm van de Kaart Figuratief aan mr. H.V. van Walsum, oud-burgemeester van Delft.

Statutenwijziging

In extra ledenvergaderingen op resp. 3 en 16 april heeft het bestuur de leden gevraagd in te stemmen met enkele wijzigingen in de statuten. De belangrijkste betrof de naamswijziging (artikel 1). Voorgesteld werd de huidige naam "Genootschap Delfia Batavorum" te wijzigen in "Historische Vereniging Delfia Batavorum". Als motivering werd genoemd dat in de nieuwe naam de doelstelling van Delfia Batavorum beter tot uiting komt en dat het woord genootschap iets beslotens heeft. Uit praktische overwegingen werd voorgesteld artikel 6, betreffende de procedure voor aanmelding van nieuwe leden en artikel 7, betreffende bezwaren tegen kandidaat-leden te laten vervallen. Andere wijzigingen betroffen de leeftijdsgrens voor bestuursleden (de leeftijdsgrens van 70 jaar vervalt) (art. 10) en de mogelijkheid dat de kascommissie zich laat bijstaan door een register-accountant (wordt "onpartijdig deskundige") (art. 12). Op verzoek van de redactiecommissie werd de leden gevraagd de termijn na afsluiting van het verenigingsjaar, waarbinnen de jaarvergadering moet worden gehouden, te verlengen van drie tot vijf maanden. Alle voorstellen werden met meerderheid van stemmen aangenomen. Het voorstel dat het bestuur de mogelijkheid geeft om een huishoudelijk reglement vast te stellen (art. 14) werd aangehouden. Voor de leden zal de naamswijziging het meest opvallend zijn. Na 62 jaar zal het vertrouwde "Genootschap" niet meer worden gebruikt.

Het bestuur

In de Algemene Ledenvergadering op 24 maart nam dr. M.A. Verschuyf afscheid als bestuurslid. Dr. Verschuyf was voorzitter sinds 1992 en had van 1974 tot 1985 ook reeds zitting in het bestuur. Op voorstel van het bestuur werd de scheidende voorzitter benoemd tot erelid van Delfia Batavorum. Dit voor zijn grote verdiensten en inzet en voor de stimulerende wijze waarop hij

de vereniging jarenlang heeft geleid. Dr. Verschuyt was bereid als waarnemer het voorzitterschap te blijven vervullen tot het aantreden op 12 november van drs. W.H.M. Aalbers als zijn opvolger. Op verzoek van het bestuur blijft hij ook daarna als adviseur onze vereniging steunen.

Ook afscheid van het bestuur namen mevr. W. van Reijen-Mienis, mevrouw E.M.C. Emeis en de heer P. Koops. Mevrouw Van Reijen had zes jaar het 2de voorzitterschap vervuld en organiseerde mede de jaarlijkse excursie. Mevrouw Emeis was sinds 1992 2de secretaris en verzorgde in die tijd het con-voocaat. De heer Koops organiseerde sinds 1994 de lezingen. Gelijktijdig met het aantreden van de heer Aalbers werd dr. G. Verhoeven gekozen als 2de voorzitter.

Enkele weken na de ledenvergadering heeft het bestuur in een aparte bijeenkomst de vertrekkende bestuursleden in het zonnetje gezet.

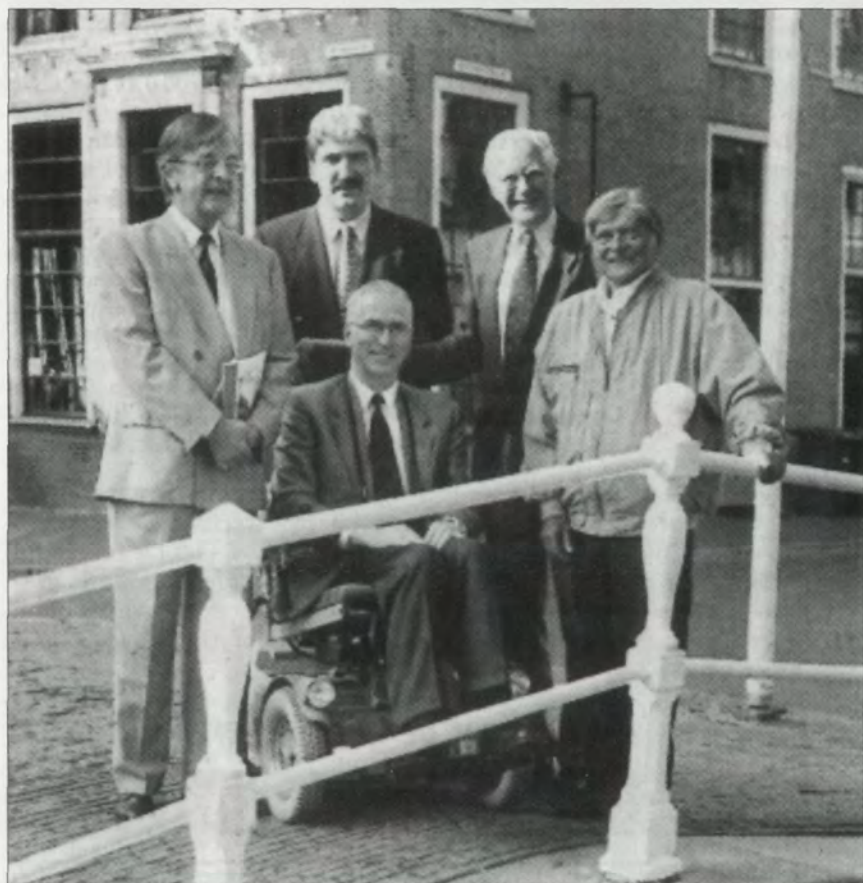
Vertrek van burgemeester mr. H.V. van Walsum

Ter gelegenheid van het vertrek van mr. Van Walsum als burgemeester van Delft werd door Delfia Batavorum op 26 juni een bijeenkomst belegd in het stadhuis. Sprekers waren mevrouw ir. J.M. Leemhuis-Stout, Commissaris van de Koningin in Zuid-Holland, en dr. M.A. Verschuyt. Het plan om in de bijeenkomst de burgemeester het eerste exemplaar van een nieuwe uitgave in atlasvorm van de stadsplattegrond uit de 17de eeuw, de "Kaart Figuratief" aan te bieden moest worden uitgesteld tot een later tijdstip. Het boekwerk was niet op tijd gereed. In plaats daarvan werd door de heer H.L. de Wit, één der samenstellers, het eerste exemplaar van het boek *Delft over Bruggen* overhandigd. Het had als opdracht: "Voor zijn inzet als burgemeester om de kennis van en de belangstelling voor de geschiedenis van de stad Delft te bevorderen (1985-1997)".

In een bijeenkomst in het Koetshuis op 11 december werd aan oud-burgemeester Van Walsum alsnog het eerste exemplaar van de op die dag gereed gekomen uitgave van de "Kaart Figuratief" overhandigd. Deze bijzondere uitgave is een initiatief van de heren H.L. Houtzager, G.C. Klapwijk, H.W. van Leeuwen, M.A. Verschuyt en W.F. Weve, allen lid van Delfia Batavorum.

Het ledenbestand

Dit jaar werden 165 nieuwe leden ingeschreven. Uitgeschreven werden 71 leden, waarvan 13 door overlijden. Veertien leden lieten na de contributie te betalen, ook na herhaalde verzoeken. Twee leden verhuisden zonder nieuw adres op te geven en twee en veertig leden beëindigden hun lidmaatschap om verschillende redenen. Het aantal leden op 31 december 1997 bedroeg per saldo 1103, een stijging van 94 in vergelijking met de stand op 31 december 1996.

De samenstellers van 'Delft over bruggen'. V.l.n.r.: M.A. Verschuyl, M. Plomp, W.J.M. Knippenberg, H.L. Houtzager en H.L. de Wit.

Algemeen

- Op 28 april overleed op 84-jarige leeftijd de heer C.D. Goudappel. Zijn verdiensten voor onze vereniging behoeven nauwelijks enige toelichting. Sedert 1945, toen Delfia Batavorum zijn activiteiten hervatte, tot november 1976, heeft de heer Goudappel vrijwel onafgebroken deel uitgemaakt van het bestuur, als voorzitter of als secretaris. Hij heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de bloei van Delfia Batavorum en door zijn vele publicaties velen weten te interesseren voor de geschiedenis van Delft. In 1976 werd de heer Goudappel benoemd tot erelid.

- In een bijzondere raadsvergadering op 28 juni, waarin burgemeester Van Walsum officieel afscheid nam van het college van B & W en van de gemeenteraad, heeft dr. M.A. Verschuyl het woord gevoerd als burger van Delft en als voorzitter van Delfia Batavorum.
- Het boekenbezit van Delfia Batavorum werd door de bibliothecaresse opnieuw gecatalogiseerd. De leden werden in de gelegenheid gesteld tegen kostprijs (f 5,-) een catalogus aan te schaffen. Ook werd een maandelijks uitleenuur ingesteld.
- Evenals in 1996 gaf de bouwhistoricus drs. J.F. Dröge in het voorjaar voor onze leden een cursus over de architectuur van historische gebouwen in Delft. De lessen werden gegeven in het "tuinhuis" van mevrouw M. Poppink en werden afgewisseld door enkele stadswandelingen. Ongeveer 16 belangstellenden volgden de cursus.
- Tijdens de Culturele Uitmarkt op 30 augustus en de Open Monumentendag op 13 september was het bestuur aanwezig met een stand. Er werden inlichtingen over de vereniging en over Delft gegeven en er werden boeken verkocht. Ook kon een aantal nieuwe leden worden ingeschreven.
- Dit jaar werd een ledenwerfactie gevoerd. Hiervoor werd in de gehele oplage van één der nummers van het periodiek "Ach Lieve Tijd Delft" een folder gestoken. Er konden ongeveer 90 nieuwe leden worden ingeschreven.
- Sinds november vertegenwoordigt drs. B.W. Raymakers, lid van de publiciteitscommissie, Delfia Batavorum in de Programma-adviesraad van de Stichting Omroep Delft.
- Aan een aantal leden werd desgevraagd informatie verstrekt over onderzoeken waaraan door hen werd gewerkt.

Lezingen

- In 1997 werden elf lezingen met dia's gehouden, waarvan één middaglezing.
- Op 16 januari sprak de heer drs. J.F. Dröge over architectuur, bouwen en restaureren in Delft. De lezing sloot aan op de cursus die de heer Dröge in 1996 voor leden van onze vereniging gaf.
  - Drie leden van Delfia Batavorum verzorgden op 26 februari de lezingen. Mevrouw N. Koper besprak de functie en betekenis van de toren en gevelornamenten van het Gemeenlandshuis. De heren C.B. van Kruining en J. Moormann vertelden over de geschiedenis van de Delftse bruggen en toonden dia's.
  - Na afloop van de jaarvergadering op 24 maart sprak de heer ing. W.A.G. van Leeuwen over "Delft, nu en toen". In de diaprojectie werden verschillende bouwwerken en locaties anno 1997, zoals het stadhuis en kerken, vergeleken met de situatie van 50, 100 en 200 jaar geleden.
  - De orgelgeschiedenis van kerken in Delft, die terug gaat tot de 14de eeuw, was het onderwerp van de lezing op 16 april door de heer G. Bal. Tijdens de lezing werden ook enkele orgelwerken ten gehore gebracht.
  - Samen met Politiek Netwerk Migranten te Delft werd op 1 mei een lezing

georganiseerd over "750 jaar migratie naar Delft". Dr. L. Lucassen, verbonden aan de Rijksuniversiteit van Leiden, vertelde over de migratiegeschiedenis in Nederland en mevrouw drs. M. Chotkowski ging nader in op het reilen en zeilen van een aantal groepen vreemdelingen in Delft.

- Op 21 mei hield de heer P. Bitter, stadsarcheoloog van Alkmaar een lezing over de geschiedenis van Alkmaar. Dit als inleiding op de excursie naar deze stad.

- Ter gelegenheid van de 400ste sterfdag van Pieter van Foreest werd op 19 juni door de Vereniging Vrienden van Het Prinsenhof en Delfia Batavorum een gezamenlijke bijeenkomst in het Prinsenhof georganiseerd. Drs. M.P. van Maarseveen hield een inleiding op de tentoonstelling over Van Foreest. Hierna sprak dr. H.L. Houtzager over de medische aspecten van het werk van Van Foreest. Na de lezingen was er gelegenheid om de tentoonstelling te bezichtigen.

- In de eerste lezing na de zomervakantie op 11 september vertelde de heer P. de Ruyter over de restauratie van een groot aantal gevelstenen in Delft. Van alle stenen is zoveel mogelijk de historie achterhaald en gezocht naar de oorspronkelijke kleuren.

- Professor ir. R. Gout en de heer M. Hazeveld verzorgden op 16 oktober een avond over de Oude Kerk. De heer Gout belichtte in zijn voordracht een aantal achtergronden en de symboliek van de architectuur van de kerk. In de diapresentatie van de heer Hazeveld werden, opgeluisterd met orgelmuziek, beelden getoond van het interieur en de omgeving van de kerk.

- 150 Jaar stationsarchitectuur in Nederland was het onderwerp van de middaglezing door ir. C. Douma op 12 november. Spreker toonde met voorbeelden aan dat architectonische hoogte- en dieptepunten elkaar steeds hebben afgewisseld.

- De laatste lezing van het jaar werd gegeven door mevrouw drs. M.A. van der Meer. Zij sprak over het Agnetapark in Delft en de waardering van de toenmalige bewoners voor "het dorp in de stad".

Excursies

- Op 1 april werd voor onze leden een kleine excursie georganiseerd naar het Medisch Farmaceutisch Museum "De Griffioen" aan de Koornmarkt. De heer B.K.P. Griffioen vertelde over de verzameling medische apparatuur van het museum, waarna men gelegenheid had rond te kijken.

- Evenals vorige jaren werd de grote jaarlijkse excursie op twee zaterdagen gehouden. In verband met de herdenking van de sterfdag van Pieter van Foreest, in 1597 in Alkmaar, werd door ongeveer 100 leden en introducés op 31 mei of 20 september deze stad bezocht. Per bus ging het eerst naar Broek in Waterland waar na een korte rondwandeling koffie-met-koek werd genuttigd. Daarna werd de reis vervolgd naar Alkmaar waar deskundige gidsen klaar stonden voor een uitgebreide rondwandeling door de binnenstad en langs de singels en grachten. Een uitgebreide lunch wachtte de deelnemers in

“Het Gulden Vlies”, waarna de tocht naar De Rijp ging. Hier werden de beoemde glazen in de kerk bezichtigd. Na een korte rondwandeling door het schilderachtige dorp werd de terugtocht aanvaard. De deelnemers konden terugblikken op een zeer geslaagde excursie.

- Onder leiding van mevrouw W. van Reijen en Mevrouw I. Leupen werd op 9 juli een stadswandeling gehouden.

Publicaties

- Het jaarboek 1996 is door de redactiecommissie opgedragen aan mr. H.V. van Walsum, burgemeester van Delft, voor zijn belangstelling voor de Delftse geschiedenis en zijn inzet om het Delftse cultuurbezit te behouden. Het eerste exemplaar werd hem tijdens de jaarvergadering uitgereikt door de voorzitter van de redactiecommissie, dr. H.L. Houtzager. Op het omslag van het jaarboekje is één der glas-in-loodramen afgebeeld die in 1996 op initiatief van Delfia Batavorum en de Fundatie van de Vrijvrouwe van Renswoude zijn geplaatst in de Weeskamer van het stadhuis.

- In januari kwam het boekje *Creatief met Delft* gereed. Dit boekje, ontstaan naar aanleiding van het gelijknamige 12de lustrumsymposium op 27 april 1996, bevat onder meer de teksten van de voordrachten, gedichten en de forumdiscussie die tijdens de viering van het 12de lustrum werden gehouden en is geïllustreerd door dr. H.L. Houtzager. Het werd tegen kostprijs aan de leden aangeboden.

W.C.M. Zwennis, secretaris

Jaarverslag van de Commissie behoud Stadsschoon

In het afgelopen jaar kwam de commissie vijf maal bijeen. In de eerste plaats vroeg de vaststelling door de gemeenteraad van het bestemmingsplan “Technische Herziening Komplan 1976” de aandacht. Burgemeester en wethouders hadden geadviseerd de bezwaren die door de commissie tegen het ontwerpplan waren ingebracht, niet te honoreren. De commissie heeft deze bezwaren toegelicht tijdens de inspraakavond bij de raadscommissie Wonen en vervolgens bij één van de raadsleden persoonlijk. Aangezien in het vaststellingsbesluit niet aan het bezwaar tegen het toelaten van meer horeca aan de Oude Delft en de Koornmarkt is tegemoetgekomen is deze regeling wederom aangevochten bij Gedeputeerde Staten.

Verder heeft de commissie commentaar geleverd op het voorontwerp van het bestemmingsplan “Wippolder”. Mede naar aanleiding van de reactie van de zijde van Stadsontwikkeling is bovendien een bezwaarschrift bij de gemeenteraad ingediend. Tenslotte is de voorzitter van de commissie door de gemeente betrokken bij gesprekken over het gemeentelijk monumentenbeleid.

F.N. Vroom, secretaris

Bestuur Delfia Batavorum

Voorzitter: dr. M.A. Verschuyt.

Op 12 november 1997 opgevolgd door drs. W.H.M. Aalbers

Secretaris: dr. W.C.M. Zwennis

Penningmeester: ir. J.F. van Heel

Tweede voorzitter: mevr. W. van Reijen-Mienis.

Op 12 november 1997 opgevolgd door dr. G. Verhoeven

Tweede secretaris: mevr. E.M.C. Emeis (tot 24 maart 1997)

Bibliotheek: mevr. A.M. Bergman

Lid: M.W. Hazeveld

Lezingen: P. Koops (tot 24 maart 1997)

Excursies: mevr. W.J.B.I. Leupen-van den Bosch

Excursies: mevr. M. Poppink-de Kleer

Commissie Behoud Stadsschoon: ir. J.G. Wegner

Commissie Behoud Stadsschoon

Ir. J.G. Wegner (voorzitter)

Ir. J.K. Abels

Mevr. P.C. van der Heijden-Wolfhagen

Ir. M. Tillemma

Ir. B.D. Verbrugge

Ir. F.N. Vroom

Jkvr. dr. C.H. de Jonge† (1970)

C.D. Goudappel† (1976)

A.J.J.M. van Peer† (1977)

G.G. Kunz† (1982)

Mevr. J.M. de Wijs-Kamp†
(1984)

Drs. A.J.H. Rozemond (1985)

Ir. K.J.H.W. Deen (1996)

Dr. M.A. Verschuyt (1997)

Redactiecommissie

Dr. H.L. Houtzager (voorzitter)

Dr. P.C.J. van der Krogt

H.W. van Leeuwen

M. van Noort

Dr. M.A. Verschuyt

J.W. Blokpenning

D. Wijbenga† (1993)

Drs. A.J.H. Rozemond (1994)

Oudheidkundige Werkgemeen-
schap Delft (1995)

Redactiecommissie Delfia

Batavorum (1996)

Publiciteitscommissie

P.A. van Koppen

Drs. B.W. Raymakers

Drs. B.W. Raymakers vertegen-
woordigt Delfia Batavorum in
de Stichting Omroep Delft.

Ereleden

P. Bouwmeester† (1950)

Mr. en mevr. G.E. van Walsum† (1951)

Mr. H.E. Phaff (1952)

P.C. Visser† (1959)

J. van Oel† (1969)

Drs. W.H.M. Aalbers onder-
houdt contacten met de VVV
Delft en met de Vereniging
Vrienden van het Prinsenhof.

ENERGIE EN SERVICE: DAG IN, DAG UIT.

Energie Delfland N.V.

Bezoekadres:
Energieweg 20, Delft.
Postadres:
Postbus 516,
2600 AM Delft.
Telefoon (015) 251 46 90.
Telefax (015) 262 19 85.

Energie Delfland levert het.

Energie Delfland levert het: gas en elektriciteit en in Delft ook water. Plus alles wat daarbij hoort. Zoals een deskundig en vriendelijk antwoord op uw vragen. Tips om te besparen op energie. En attente service.

Kortom, de zekerheid dat wij ons best doen continu kwaliteit te leveren. En, dat u ons voor een storing altijd kunt bellen, dag en nacht.

Klantenservice: ook voor storingen elektriciteit, gas en water in Delft (dag en nacht), boilers en geisers: telefoon (015) 251 46 90.

U kunt ons ook bezoeken: dagelijks van maandag t/m vrijdag van 8.00-16.00 uur.

Energie Delfland

Kroniek over 1997

samengesteld door drs. A.J.H. Rozemond

Januari

- 2 W.C. Thoms ontvangt uit handen van wethouder Bonthuis de gemeentepening vanwege zijn bijzondere verdiensten voor de gezondheidszorg in Delft. Thoms was ondermeer bijna veertig jaar bestuurlijk actief voor de Bieslandhof en zijn voorgangers: Het Groene Kruis Sanatorium en de Stichting Verpleeghuis Delft.
- 4 Heel wat Delftenaren nemen deel aan de 15de Elfstedentocht. Van hen brengen er 48 de tocht tot een goed einde.
- 6 Burgemeester Van Walsum wordt door de Stichting Delftse Carnavalsviering onderscheiden met de Kappelgatse Narrencap. Deze heeft de stichting speciaal en alleen voor deze burgemeester ingesteld wegens zijn betrokkenheid bij het feest en zijn vertrek als burgemeester in juni aanstaande.
- 7 Ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Gehandicaptenvereniging Sint Lidwina krijgt voorzitter J.P.M. Rikaart de gemeentepening.
- 11 De voorzitter van het Historisch Genootschap Delfia Batavorum verwelkomt mevrouw H.R. Fornerod-Booij als duizendste lid van de vereniging.
- 15 Op 74-jarige leeftijd overlijdt ds. G. Bloemendaal, emeritus Remonstrants predikant.
- 20 Grote delen van het historisch pand De Koophandel aan de Beestenmarkt gaan in vlammen op. Ook de nabij gelegen restaurants Billy Bear en De Dis, het jazzcafé In de vijf, en enkele woningen worden door vuur, rook en water ernstig beschadigd.
- 27 Men begint in de Nieuwe Kerk met de onttakeling van het door verzilting aangetaste monument van Willem van Oranje. De marmeren onderdelen worden een voor een schoongemaakt in een speciaal voor dit doel naast de kerk gebouwde loods. De hele operatie zal ongeveer vier jaar duren.

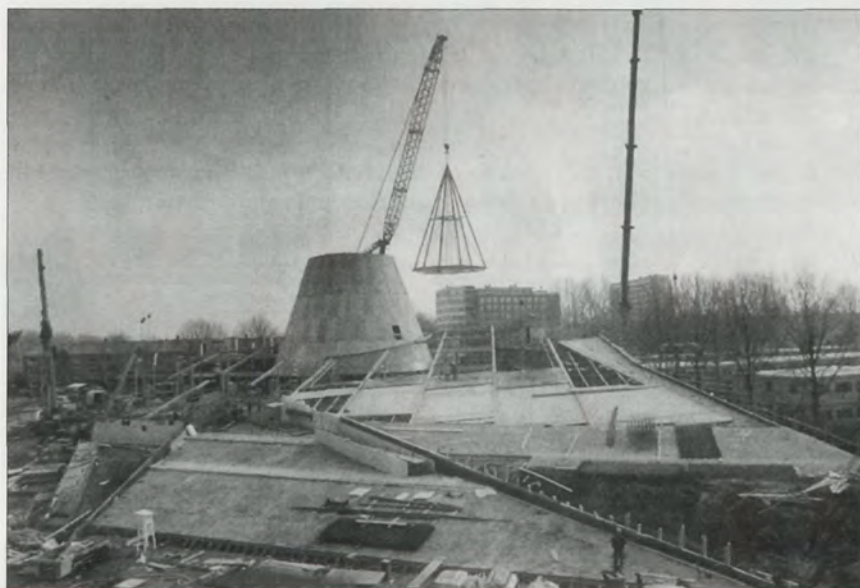
20 januari.

- 27 Met grote nauwkeurigheid wordt de stalen top op het kegelvormig gebouw van de nieuwe bibliotheek van de Technische Universiteit aan de Christiaan Huygensweg getakeld, waarmee het hoogste punt, op 45 meter boven het maaiveld, is bereikt.

Februari

- 4 Andy Paulo van de basisschool Vrijenban wordt door leerlingen, docenten en ouders onthaald wegens zijn zilveren jubileum als leraar bij de school.
- 15 De dames van DSHC en de heren van Ring Pass winnen de - voor de eerste keer beschikbaar gestelde - Delftsche Courant Cup voor hockeyteams.
- 16 De Delftse mevrouw L.E. Stolker-Nanninga, voormalig lid van het college van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland, wordt benoemd tot waarnemend burgemeester van Brielle.
- 29 Op 46-jarige leeftijd overlijdt Yvonne Auwerda-Meister, sedert 1 mei 1990 raadslid voor D66.

27 januari.

Maart

- 8 Een korte felle brand legt een gedeelte van het voormalig hoofdgebouw van psychiatrisch ziekenhuis Joris in de as.
- 10 P.C.M. van der Arend, eigenaar van hotel Juliana en scheidend voorzitter van Horeca Nederland, afdeling Delft-Oostland, krijgt uit handen van de burgemeester de gemeentepenning uitgereikt vanwege zijn bijdrage aan tal van maatschappelijke ontwikkelingen in Delft.
- 13 In de Grote of Sint Laurenskerk te Alkmaar wordt herdacht, dat het 400 jaar geleden is dat Pieter van Foreest daar werd begraven. Van Foreest was van 1558 tot 1595 stadsgeneesheer van Delft. Hij was tevens lijfarts van Willem van Oranje.
- 13 In samenwerking met de gemeente plaatst de Vogelwacht Delft twee ooievaarsnesten; één in de Hertenkamp en één in de Bieslandse Bovenpolder. En nu maar hopen, dat de ooievaars het zullen waarderen.
- 15 Trude Gerritsma viert het tienjarig bestaan van haar boekwinkel "De Omslag" aan de Wijnhaven, hoek Boterbrug met een literair festijn.

- 15 Al weer voor de tiende keer vindt de sportnacht voor Estelí plaats, waarin dit jaar 36 volleybalteams deelnemen. De opbrengst - 6.500 gulden - is bestemd voor gehandicapte kinderen in de Delftse zusterstad Estelí in Nicaragua.
- 20 Bipin Taneja wordt geïnstalleerd als gemeenteraadslid voor D66. Hij neemt de plaats in van de onlangs overleden Yvonne Auwerda.
- 29 Ook het conferentieoord De Hertendorp in de Delftse Hout wordt slachtoffer van een brandstichter.

April

- 3 Rector J van der Loo neemt na bijna dertig jaar verbonden te zijn geweest aan het Christelijk Lyceum Delft afscheid van de school. Hij wordt opgevolgd door H. Bogaards, reeds plaatsvervangend rector.
- 4 Staatssecretaris mevrouw Erica Terpstra opent het nieuwe clubhuis van de roeivereniging Proteus-Eretes, gelegen aan de Rotterdamseweg ter hoogte van het Kruithuis.
- 5 De Congregatie van Rooms-Katholieke Jongelingen viert het 140-jarig bestaan met een groots feest.
- 10 A.H. van Renssen kocht honderd jaar geleden de sigarenzaak op de hoek van het Vrouw Juttenland en de Vlouw. Deze gebeurtenis, alsmede het feit, dat al vier generaties lang dit bedrijf in handen van één en dezelfde familie bleef, is reden tot feestviering.

Van Renssen in 1937.

C.D. Goudappel in 1977.

- 10 Herdacht wordt, dat vijftig jaar geleden de Afdeling Delft van de Nederlandsche Vereeniging tot Behartiging van de Belangen van Suikerzieken werd opgericht - bijna twee jaar na de oprichting van de landelijke vereniging.
- 13 De roeiers van Laga winnen de 114e editie van de Varsity. Zij leggen daarmee voor de dertigste keer beslag op goud. Laga won deze studentenroeiwedstrijd voor het laatst in 1990.
- 16 Jaspar van Vliet, voorzitter van de Delftse Sportraad, reikt de Delftse sportraadbeker van 1996 uit aan de juniorenploeg van korfbalvereniging Excelsior. Piet Jansen van de Delftse Watervrienden krijgt de eremedaille opgespeld vanwege zijn verdiensten voor die club.
- 24 A.H.J. Meeuwis neemt afscheid van de gemeenteraad. Hij heeft zeven jaar in de raad gezeten voor het C.D.A.
- 24 Op 85-jarige leeftijd overlijdt ds. C. Luiten, emeritus-predikant der Nederlands Hervormde Kerk.
- 28 Op 84-jarige leeftijd overlijdt C.D. Goudappel, oud-gemeentearchivaris van Delft en erelid van het historisch Genootschap Delfia Batavorum.

- 29 Ter gelegenheid van koninginndag worden koninklijke onderscheidingen uitgereikt aan de cardioloog drs. M.I. Bosma, het oud-raadslid H. van Dorp, de gynaecoloog dr. H.L. Houtzager, mevrouw W. Meinema-Meinema van het Interkerkelijk Jongeren Diaconaat, mevrouw A. Nijenhuis-Hasselmann van de Provinciale Vrouwenraad Zuid-Holland en aan A. Wolf, voorheen werkzaam bij de Nederlandse Spoorwegen.
- 29 Herman Kattemölle, directeur van de Rembrandtschool, neemt afscheid om directeur te worden van een basisschool in Apeldoorn.

Mei

- 1 Siem J. Swets is 70 jaar lid van de Industriebond, waarvan een halve eeuw kaderlid.
- 6 De secretaris-generaal van de Verenigde Naties, Kofi Annan, brengt een privé-bezoek aan Delft. Hij komt voornamelijk voor de architectuur in de stad, maar bezoekt ook Het Prinsenhof, de Porceleyne Fles en de faculteit voor civiele techniek van de Technische Universiteit.
- 13 Aan de gevel van boekhandel Waltman aan de Binnenwatersloot wordt weer een corpsschild aangebracht, ten teken dat het bedrijf lid is van het 'College van Corpsleveranciers van het Delftsch Studenten Corps'. Het bijzondere aan het schild is, dat het dateert van omstreeks 1900; dit in tegenstelling tot die van de andere leveranciers, welke dateren van na de Tweede Wereldoorlog.

28 mei.

- 19 Manege 'De Prinsenstad' krijgt de hoogste onderscheiding die te behalen is in deze tak van sport, te weten de vijf-sterrenkwalificatie van de Federatie van Nederlandse Rijscholen.
- 27 Als nieuw raadslid voor het CDA wordt geïnstalleerd A.J.F. van Tongeren. Hij neemt de plaats in van het onlangs afgetreden raadslid A.H.J. Meeuwis.
- 28 De Amerikaanse president Bill Clinton brengt met echtgenote Hillary onverwachts een bezoek aan Delft. Zij bezichtigen de Nieuwe Kerk en eten poffertjes met vruchten en slagroom in 'Het Wapen van Delft' op de Markt. Zij zijn in het land in verband met de viering van het feit, dat vijftig jaar geleden de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, George Marshall, zijn beroemde rede in Harvard hield, waarin hij een hulpprogramma tot herstel van Europa voorstelde - het zgn. Marshallplan.
- 29 Suha Arafat, de echtgenote van de Palestijnse president Jasser Arafat, brengt ook een bezoek aan Delft. Zij wordt o.m. ontvangen bij het IHE - het International Institute for Hydraulic and Environmental Engineering aan de Westvest.
- 31 Yvonne de Vrede verbetert het Nederlands record hinkstapsprong voor vrouwen met 6 cm. en brengt het op 12.96 m. Yvonne, lid van AV'40, heeft nu zowel het nationale record bij de jeugd als bij de senioren in handen. Maurice Meeuwse van dezelfde vereniging wint goud bij het hoogspringen.

Juni

- 2 L. van der Zalm treedt terug als raadslid voor de studentenpartij Stip. Zij zal worden opgevolgd door M. Castro. Stip levert ieder jaar een nieuw raadslid, zodat de studie niet al te veel stagneert, terwijl niet elke keer veel kennis verloren gaat, omdat de oud-raadsleden blijven meedenken.
- 4 Op 85-jarige leeftijd overlijdt Prof. ir. H.J. de Wijs, van 1949 tot 1979 hoogleraar aan de afdeling mijnbouwkunde van de Technische Universiteit Delft. Hij was van 1962 tot 1967 rector-magnificus. In 1973 werd hij wederom in die functie aangesteld, voornamelijk om orde te scheppen in de toen aan de universiteit heersende wantoestanden.
- 6 Prof. J. Blaauwendraad, rector-magnificus van de Technische Universiteit van Delft, onthult aan de gevel van Koornmarkt 71 een bronzen plaquette ter herinnering aan Rehuel Lobatto, precies op de dag dat deze 200 jaar geleden geboren werd. Hij was de eerste joodse hoogleraar in Nederland. Van 1842 tot 1864 doceerde hij wiskunde in Delft (zie het aan hem gewijde artikel in dit jaarboek). Lobatto woonde al die jaren in dit pand.

- 7 Burgemeester Van Walsum heropent de kinderboerderij 'De Delftse Hout' aan de Korftlaan, waarvan een belangrijk gedeelte vorig jaar in de nacht van 26 op 27 december in de as was gelegd.
- 8 De biljarters van 'De Karseboom' behalen in Nieuwegein het Nederlands kampioenschap driebanden-klein.
- 13 Het eerste onderdeel van het project 'de digitale stamboom', te weten de indices op de (onder)trouwregisters van Delft en Pijnacker van 1575 tot 1811, wordt door de Gemeentelijke Archiefdienst op Internet gezet. Het totale project bestaat uit de toegangen op de meest geraadpleegde bronnen voor genealogisch onderzoek, zoals de doop-, trouw- en begraafregisters en de registers van de burgerlijke stand.
- 26 Burgemeester Van Walsum onthult op het Sint Agathaplein een gedenksteen ter nagedachtenis aan de 16 Delftse militairen, die in de periode 1945-1950 in het voormalige Nederlands-Indië zijn gesneuveld.
- 26 Ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan verkrijgt de firma Romijn IJzerwaren & Gereedschappen het predikaat Hofleverancier.
- 26 M. Castro wordt geïnstalleerd als nieuw raadslid voor de studentenpartij Stip.

*Burgemeester Van Walsum krijgt een Kaart Figuratief bij zijn afscheid op 28 juni.
(foto: Anne-Marie Beekhuizen)*

14 juli. De nieuwe Delftse burgemeester Hein van Oorschot en zijn vrouw.

- 28 In een buitengewone raadsvergadering, gevolgd door een receptie voor genodigden, neemt mr. H.V. van Walsum afscheid als burgemeester van Delft. Hem wordt de erepenning van de gemeente verleend alsmede het ere-ingenieursschap van de Technische Universiteit. 's Avonds geeft de muziekvereniging 'Excelsior' een afscheidsconcert op de Markt, waarna de bevolking van Delft de gelegenheid krijgt in het stadhuis van hem afscheid te nemen.
- 29 Peter van der Kruk wint de Delftse sportbokaal 1997. Ook in 1996 heeft hij deze jaarlijks terugkerende onderscheiding in ontvangst mogen nemen,

Juli

- 4 Met een luidruchtige aubade nemen leerlingen, ouders en medewerkers afscheid van M. Brederode, die 36 jaar hoofd van de Montessorischool is geweest.
- 5 Showcorps Excelsior behaalt op het Wereld Muziek Concours te Kerkrade twee eerste prijzen in de hoogste divisie en wel op de onderdelen show- en marslopen.
- 7 Vijftig jaar geleden werd de roeivereniging Proteus opgericht als ondervereniging van de studentenvereniging Sanctus Virgilius. In 1970 vond de fusie plaats met Eretes, de studentenroeivereniging van het T.H.-sportcentrum.

- 14 De Commissaris der Koningin in Zuid-Holland, mevrouw ir. J.M. Leemhuis-Stout, beëdigt mr. H.M.C.M. van Oorscot als burgemeester van Delft.
- 17 De voetbalvereniging Sport en Plezier (SEP) viert haar vijftigjarig bestaan.
- 19 Op 66-jarige leeftijd overlijdt Henk Nouens, oud-redacteur van de Delftsche Courant. Van 1948 tot 1992 was hij werkzaam bij deze krant.
- 27 Merlin Vervoorn, skiffeur bij Proteus-Eretes, verovert goud bij de wedstrijden om de Nations Cup te Milaan, het wereldkampioenschap voor roeiers tot 23 jaar.

Augustus

- 2 Rob Brouwer - 60 jaar oud - wordt in Fredericia in Denemarken Europees kampioen triathlon voor veteranen.
- 9 De oudste inwonster van Delft, mevrouw Katrien Vervloet-Reijnhout, wordt 105 jaar.
- 29 Op de laatste dag dat hij in functie is als korpschef van Politie Haaglanden brengt hoofdcommissaris J.L. Brand een afscheidsbezoek aan Delft.
- 31 De honkballers van Blue Birds worden kampioen in de overgangsklasse district West en zullen derhalve in het volgend seizoen in de hoofdklasse spelen.

September

- 1 Na een voorbereidingstijd van tien jaar is met de restauratie van de Oude Kerk begonnen. Naar verwachting zal het karwei twee jaar duren.
- 1 Tijdens een feestelijke bijeenkomst in de Schaapskooi neemt de Vrijbanschool afscheid van directeur Peter van Schijndel, die gebruik maakt van een VUT-regeling.
- 3 In een buitengewone raadsvergadering wordt mr. H.M.C.M. van Oorscot geïnstalleerd als burgemeester van Delft.
- 7 De Hervormde wijkgemeente Marcuskerk en de Gereformeerde kerk Abtswoude hebben de krachten gebundeld en gaan voortaan verder als de "Samen-op-weg gemeente Vierhoven". Deze beslaat in grote lijnen de wijken Voorhof, Buitenhof, Tanthof-west en Tanthof-oost. Als wijkkerk zal dienen de Vierhovenkerk, voorheen de Goede Herderkerk in de Diepenbrockstraat, alwaar de eerste dienst nieuwe stijl plaats vindt.

13 september
Dr. E. Verschuyt.

- 7 A.Ph. IJsseling en J.H.M. Dukker worden begiftigd met de ermedaille Pro Ecclesia et Pontifice wegens hun bijdragen aan het welzijn van de parochie van Onze Lieve Vrouwe Onbevlekt Ontvangen aan de Arubastraat. Na de dienst in de parochiekerk overhandigt deken A.J.L.M. Bosman de versierselen behorend bij deze pauselijke onderscheiding.
- 8 Na jarenlang gesoebate en wisselende gemeentelijke beleid ondertekenen A.M. van der Kraan, voorzitter van Stichting Scouting Delfland en wethouder Boelens voor de gemeente Delft een erfpachtovereenkomst, inhoudende dat scouting Delft het monumentale complex "Het Kruithuis" aan de Schiekade om niet van de gemeente pacht.
- 13 Het nulnummer van "Delft", een nieuw cultuur-historisch bulletin, ziet het levenslicht. Het is een gezamenlijke uitgave van de Gemeentelijke Archiefdienst, de Gemeentelijke musea en de sectie monumenten en archeologie van de Dienst Stadsontwikkeling der gemeente Delft. Het ligt in de bedoeling, dat het vier keer per jaar verschijnt.
- 13 Op 94-jarige leeftijd overlijdt dr. E. Verschuyt, onder meer van 1937 tot 1968 als chirurg verbonden aan het "Bethel" Ziekenhuis.
- 21 Een zestigtal duikers begeeft zich in het Rijn-Schiekanaal om hieruit zoveel mogelijk rotzooi te halen. Ruim 3600 kilogram rommel wordt opgevoerd, voornamelijk bestaande uit circa 200 fietsen. De manifestatie vindt plaats in het kader van de landelijke actie "Duik Holland Schoon", waarmee duiksportverenigingen de in het water onzichtbare troep voor het publiek zichtbaar willen maken.
- 23 Leerlingen van de Herman Broerenschool - een school voor zeer moeilijk lerende kinderen - houden een sponsorloop, waarvan de opbrengst bestemd is voor een school voor verstandelijk gehandicapten in El Kef in Tunesië.

- 25 Marktkoopman Loek Bouman wordt door wethouder Van der Hout gehuldigd wegens het feit, dat Bouman vijftig jaar op de markt staat met een stoffenkraam.
- 25 Op 75-jarige leeftijd overlijdt Joop Hogenboom, erelid van de voetbalvereniging D.H.C.
- 27 Met grote overmacht roeit de mannenacht van de Technische Universiteit Delft zich naar de overwinning in de Delftse regatta.

Oktober

- 3 De V.V.V. Delft viert haar 100-jarig bestaan. Ter gelegenheid hiervan presenteert zij een boekje, getiteld "Delft 100 jaar toeristenstad", geschreven door A.P.A. van Daalen.
- 13 Op 63-jarige leeftijd overlijdt Kees Edelenbos. Hij is 36 jaar organist van de Remonstrantse gemeente geweest.
- 23 Frits van Ooststroom, de scheidende voorzitter van de Midden-Delflandvereniging, neemt in het stadhuis de naar hem genoemde prijs in ontvangst vanwege zijn jarenlange inzet voor het behoud van het reconstructiegebied Midden-Delfland,
- 24 De Delftsche Schoolvereniging viert haar 75ste verjaardag. Ook hier een jubileumboekje, dat *Tussen twee haakjes* heet. De vereniging ging van start in de Zuiderstraat, maar verhuisde al na een paar jaar naar het huidige gebouw aan het Koningsplein, voorheen het Gereformeerd Weeshuis.
- 25 Vanwege zijn grote betrokkenheid bij het katholieke onderwijs krijgt A. Rust de versierselen behorend bij de orde van Sint Silvester uitgereikt door de bisschop van Rotterdam, A. van Luyn.
- 25 Het 100-jarig bestaan van Vrouwen Organisatie & Coördinatie wordt gevierd met een - drukbezochte - talkshow.
- 30 Honderd jaar geleden werd de Delftsche Studenten Bond opgericht. Hij is ontstaan uit de Delftsche Studenten Vereeniging, die op haar beurt is voortgesprongen uit de debatingclub "Logica". Grote motor bij dat alles was Simon Gerardus Visser.
- 30 Mevrouw Maria-José Sampaio, echtgenote van de Portugese president, brengt onverwacht een bezoek aan Delft. Het echtpaar is in Nederland voor een kort officieel bezoek. Het bezoek aan Delft viel onder het ladiesprogram.

November

- 1 Op 75-jarige leeftijd overlijdt A. van der Poel, erelid van de zaterdagclub Vitesse Delft.
- 1 Marijke Bertels van de Delftse jeugdclub De Gigantjes verovert bij de in Nijmegen gehouden jeugdkampioenschappen gegelen de Nederlandse titel in de hoogste meisjesklasse.
- 6 Nico Maijer neemt afscheid als voorzitter van de Raad van Commissarissen van woningcorporatie DUWO. Voor zijn verdiensten ten aanzien van de ontwikkeling van de sociale volkshuisvesting krijgt hij de gemeentepenning en de erepenning van de Nationale Woningraad.
- 11 Aad Rust wordt gekozen tot stadsprins van het jaar. Als Zijne Doorluchtige Hoogheid Aad de Derde Kabbelaar de Twee en Twintigste zal hij trachten leiding te geven aan de activiteiten, die zich zullen voordoen in dit tweede 'kroonjaar'.
- 11 Hans de Bruin neemt afscheid van atletiekvereniging AV'40. Gedurende 25 jaar was hij bij de vereniging betrokken als trainer.
- 12 Op 71-jarige leeftijd overlijdt pater W.A.M. Oostendorp s.c.f., emeritus pastoor van de parochie van Onze Lieve Vrouwe Onbevlekt Ontvangen.
- 26 De twee ellipsvormige studentenflats aan de Balthasar van der Polweg worden met knetterend en daverend vuurwerk, tot ver in de omgeving hoorbaar, in gebruik genomen.
- 29 Op 81-jarige leeftijd overlijdt Joop Bonthuis. Hij vervulde vele jaren lang bestuursfuncties op velerlei gebied, zoals van de Industriebond F.N.V., bestuurder Hoger Onderwijs, penningmeester van de Delftse Sportraad en bestuurslid van de voetbalvereniging D.H.C. Voor zijn vele verdiensten was hem de erepenning van Delft verleend.
- 29 De katholieke studentenvereniging Sanctus Virgilius van de Technische Universiteit viert haar 100-jarig bestaan met een 'eeuwconcert', gegeven door een orkest, een bigband en twee koren, bestaand uit honderd (oud) leden, en ondersteund door schermers, dansers, lichtshows en andere speciale effecten. Het programma bestond uit een reis door honderd jaar muziek.

December

- 6 De twee bakkerijen van Van Horssen, aan de Oude Kerkstraat en aan het Noordeinde, sluiten na 96 jaar en drie generaties definitief de deuren.

- 14 De speelsters van Thor veroveren voor de achtste keer, waarvan zes achtereenvolgend, de nationale rugbytitel.
- 17 Mevrouw A. Berkhout - oma Aal voor haar vrienden en bekenden - neemt afscheid van buurthuis Wippolder in de Sint Aldegondestraat. Zij is ruim dertig jaar actief geweest voor het buurthuis. De laatste zes jaar vervulde zij de functie van beheerder.
- 18 De gemeenteraad kiest de fractie-voorzitter van D66, M.P. Oosten, tot wethouder als opvolger van A.J. van der Hout, die een functie heeft aanvaard in het bedrijfsleven. Van der Hout zit sinds 1986 in de raad en werd in 1991 gekozen tot wethouder. Opvolger Oosten is raadslid sedert 1990.
- 26 Het gemengd koor 'Ars Vocalis' geeft in de Bethlehemkapel in de Floresstraat een kerstconcert. Het koor zingt voor de laatste maal onder leiding van Willem Blonk, die na 18 jaar trouwe dienst het dirigerestokje overdraagt aan zijn opvolger Tanya Worron.
- 31 Dirk Monsma, directeur van de gemeentelijke dienst Welzijn, Onderwijs en Cultuur, verlaat de gemeente om interim-directeur te worden van de Amsterdamse Stichting Kunstweb, te vergelijken met de Vrije Akademie in Delft. Begonnen bij de schoolbegeleidingsdienst heeft hij daarna 13 jaar gewerkt bij de dienst W.O.C., waarvan negen als directeur.

Armenzorg in de zeventiende eeuw

De Delftse Kamer van Charitate

Ingrid van der Vlis

Al lijkt het een verworvenheid van de laatste generaties, toch blijkt de Nederlandse verzorgingsstaat ver terug te gaan in de tijd. Opvallend bijvoorbeeld aan de Republiek der Verenigde Nederlanden was dat er destijds, vanaf ongeveer de zestiende eeuw, al een uitgebreid sociaal vangnet bestond. Zowel voor zieken, voor wezen als voor armlastigen waren er diverse mogelijkheden om hulp te krijgen. Ook in Delft bestond een scala aan hulpverleningsinstellingen. In dit artikel zal ik, geïllustreerd aan de lotgevallen van een aantal zeventiende-eeuwse Delftenaren, een beeld schetsen van één van deze instellingen: de *Kamer van Charitate*. In zeventiende-eeuws Delft was dit de grootste en belangrijkste armenzorginstelling. Na een korte inleiding, zal ik de levensgeschiedenissen van deze Delftenaren gebruiken om enkele thema's binnen het Delftse armenzorg-circuit te beschrijven.

Net als andere steden kende Delft al in de Middeleeuwen een zekere vorm van armenzorg. Die werd toen geregeld door de Heilige Geestmeesters en door de gasthuizen, waar naast arme zieken tevens passanten en bejaarden verzorgd werden. De situatie veranderde toen Delft in 1572 de zijde van de Hervorming koos. Sindsdien was de diaconie van de Gereformeerde Kerk tevens een plek waar hulp werd geboden. De diaconie kon op meer steun van de overheid rekenen, zodat de organisatie van de Heilige Geestmeesters steeds verder aan betekenis inboette. In dezelfde periode drongen de Staten van Holland aan op meer efficiëntie en centralisatie bij stedelijke armenzorginstellingen. Wanneer iedereen aalmoezen aan door de overheid aangestelde bedélers zou geven, konden de armverzorgers deze eerlijk verdelen onder de armlastigen in de stad. Bédelaars zouden dan niet meer op straat hoeven rondzwerven om mensen lastig te vallen. Bovendien zou er zo meer controle komen op wie wanneer welke bedeling nodig had en ook daadwerkelijk kreeg. Om aan deze wensen tegemoet te komen, werd in 1597 in Delft de Kamer van Charitate opgericht.

De Kamer van Charitate zou voortaan belast zijn met de zorg voor alle armlastige Delftenaren. Alle stedelijke brood- en gelduitdeling zou vanaf dit moment in handen zijn van deze armenzorginstelling. De Kamer van Charitate was gebaseerd op samenwerking tussen regenten, die door het stadsbestuur waren aangewezen, en diakenen, die waren gekozen door de gereformeerde kerkeraad. De gereformeerde diaconie bedeede in principe alleen de eigen lidmaten, terwijl de regenten de overige behoeftigen voor hun rekening na-

men. Financieel was de Kamer van Charitate niet zo draagkrachtig als men aanvankelijk gedacht had. Er werden diverse nieuwe financiële middelen aangeboord, maar dit mocht niet baten. Na van alles geprobeerd te hebben, werd de Kamer van Charitate in 1614 gereorganiseerd. Voortaan zouden de diaconie en de stedelijke armenzorg volledig samengaan. Met name financieel zou alles nu beter moeten verlopen. Het duurde nog een aantal jaren, maar in de loop van de tijd raakten beide instellingen steeds beter geïntegreerd. Zowel lidmaten als gewone Delftenaren konden bij de Kamer van Charitate terecht voor hulp. Aangezien er veel heil werd verwacht van een efficiënte administratie, heeft de Kamer van Charitate in de loop der jaren een zeer compleet archief verzameld over de door haar bedeelde Delftenaren. Met behulp van deze unieke bronnen is het nu mogelijk om de levensgeschiedenis te reconstrueren van zeventiende-eeuwse bedeelde huishoudens.

Het huishouden dat in dit artikel gevolgd zal worden, begint bij Frederick Willemz en Martijntge Cornelis. Op 30 juni 1591 gingen zij in Delft in ondertrouw. Precies twee weken later werd hun huwelijk officieel gesloten. Frederick

W. van der Lelij, De Kamer van Charitate, 18e-eeuwse aquarel. Links is de ingang van de Kamer van Charitate zichtbaar, met het beeld van Hendrick de Keyser (zie ook afbeelding 2) boven de deur. Rechts bevindt zich het Bestedelingenhuys of het Oude Vrouwen Charitaathuis, dat vanaf 1653 als zodanig door de Kamer van Charitate werd beheerd.

Foto: Gemeentearchief Delft, historisch-topografische atlas

Willemsz was smid en woonde in het Slop van de Ham, waar ook Martijntge Cornelis woonde. Het was voor beiden het eerste huwelijk en in 1592 werd hun eerste kind geboren: Willem Frederickx. Waarschijnlijk werden er na 1592 meer kinderen geboren, alhoewel dit niet te controleren valt. Doopboeken van zowel de Oude als de Nieuwe Kerk in Delft zijn pas vanaf 1616 voorhanden. In ieder geval was het huishouden in 1600 genoodzaakt om aan te kloppen bij de Delftse Kamer van Charitate. Frederick Willemsz was ondertussen sloop gegaan, zodat Martijntge Cornelis het thuis grotendeels alleen diende op te knappen.

Vanaf 1613 heeft de Kamer van Charitate eenduidige bedelingslijsten bijgehouden. Aan de hand van deze lijsten is te reconstrueren hoeveel huishoudens er wekelijks steun trokken. Voor het jaar 1645 heb ik het precieze aantal huishoudens berekend dat minimaal een jaar lang iedere week bij de Kamer van Charitate langskwam. Dit komt neer op een aantal van 868 huishoudens, ongeveer 20% van de toenmalige bevolking. Dit getal betreft alleen nog maar de armen die geholpen werden. Het is goed mogelijk dat er nog een aantal Delftenaren was dat niet voor bedeling in aanmerking kwam. Sommigen zullen zich teveel geschaamd hebben om hun hand op te houden, terwijl anderen door de regenten uitgesloten werden. Armoede vormde dus een structureel en omvangrijk probleem in de stad, zoals dat het geval was in de meeste zeventiende-eeuwse Hollandse steden. Een grote en centrale organisatie als de Kamer van Charitate was dan ook geen overbodige luxe.

Om de armenzorg enigszins overzichtelijk te houden, werd Delft in zes kwartieren verdeeld. Aan het hoofd van ieder kwartier stonden een regent en een diaken. Zij waren voor de behoeftige Delftenaren het eerste aanspreekpunt. Frederick Willemsz en Martijntge Cornelis, wonend in het Slop van de Ham, behoorden bijvoorbeeld tot het zesde kwartier en hadden waarschijnlijk de dienstdoende regent in hun kwartier om hulp gevraagd. Na goedkeuring van het gehele college van regenten kon een huishouden vervolgens in aanmerking komen voor wekelijkse bedeling. Werd een huishouden aangenomen, dan werd een briefje uitgereikt met hierop het stempel van de Kamer van Charitate, enkele gegevens over het huishouden en de hoogte van de bedeling. Met deze briefjes moesten de bedeelden zich bij de Kamer van Charitate in de Schoolstraat melden op woensdag of op zaterdag. Op zaterdag werden de lidmaten van de Gereformeerde Kerk bedeeld, terwijl de overige armen op woensdag bij de Kamer van Charitate verwacht werden. De basisbedeling van de Kamer van Charitate bestond uit een aantal rogge- of tarwebroden en wat stuivers. In de winter werd tevens een aantal tonnen turf uitgedeeld. Ieder half jaar werden de bedeelden geacht hun briefje in te leveren. Zowel in april als in november werd dan door het voltallige college besloten of de bedeling verhoogd, verlaagd of misschien wel stopgezet kon worden.

De oudste zoon van Martijntge Cornelis en Frederick Willemsz, Willem Frederickx, was in 1600 acht jaar oud en kon door bemiddeling van de Kamer van

Charitate besteed worden op het spelden maken. De regenten van de Kamer van Charitate stelden een contract op met zijn ambachtsbaas Maarten Pietersz van Tricht. Aangezien Willem slechts drie stuivers per week verdiende, kreeg het huishouden nog een wekelijkse toelage van zes stuivers van de Kamer van Charitate. Deze zes stuivers kreeg Willem Frederickx iedere zondag als hij - verplicht - de Charitaatsschool bezocht.

Toen in 1597 de eerste plannen voor een op te richten Kamer van Charitate in Delft het licht zagen, werd voornamelijk gehamerd op het belang van juiste zorg voor ambachtskinderen. Kinderen konden bij een ambachtsbaas besteed worden om een beroep te leren, zodat zij zo spoedig mogelijk zelf in hun levensonderhoud konden voorzien. Aangezien vele bazen echter onvoldoende loon betaalden, waren veel ambachtskinderen genoodzaakt te bedelen om hun kost bij elkaar te schrapen. De Staten van Holland wilden juist de bedelarij uit de steden bannen, zodat hier iets op gevonden diende te worden. Daarnaast had het idee postgevat, dat goed onderwijs armoede tegen kon gaan. Als kinderen uit bedeelde gezinnen goed (en dus gereformeerd) onderwijs zouden volgen, zou de kans op latere armoede minder groot zijn. Door bedeling voor ambachtskinderen aan het onderwijs te koppelen, hadden armenzorginstellingen meer zicht op de schoolgang van kinderen uit bedeelde gezinnen en sloegen ze dus twee vliegen in één klap.

Willem Frederickx heeft ruim anderhalf jaar spelden gemaakt. Hij overleed in september 1602. Voor de periode tot 1614 zijn, naast de ambachtskinderboeken, niet veel bronnen bewaard gebleven. Het huishouden van Martijntge Cornelis en Frederick Willemsz raakt dan ook even uit zicht, tot zij op een lijst van de diaconie uit 1607 weer opduiken. Frederick Willemsz en zijn vrouw ontvingen toen per maand 48 stuivers bijstand. In de periode hierna ging het echter steeds beter met de financiële toestand van het huishouden. Waarschijnlijk verlieten de oudste kinderen het huis, terwijl steeds meer jongere kinderen aan het gezinsinkomen konden bijdragen. Frederick Willemsz overleed in 1611. Het huishouden had het op dat moment echter zo ruim, dat dit niet echt als een financiële tegenslag werd ervaren. Krap drie maanden later betaalde Martijntge Cornelis namelijk de aanzienlijke som van achttien gulden aan de Kamer van Charitate. Zij betaalde dit geld als uitkoopsom voor de bedeling die zijzelf en haar man genoten hadden. Mogelijkerwijs heeft ze dit geld van een helpend familielid gekregen of was er wat geld overgebleven uit de arbeid van haar man. Feit blijft dat zij voorlopig zonder steun kon rondkomen en dat zij de hulp van de Kamer van Charitate niet meer nodig had.

Zoals we al zagen, werden vele Delftenaren ooit door de Kamer van Charitate bedeed. Een groot aantal van hen werd bijna levenslang bedeed, maar er waren ook huishoudens die alleen op bepaalde momenten hulp nodig hadden; bijvoorbeeld wanneer een groot aantal kinderen ziek was of Delft geteisterd werd door een strenge winter. Juist voor deze groep incidenteel be-

*Hendrick de Keyser, De Charitas. Dit zeventiende-eeuwse beeld bevindt zich (ook nu nog) boven de ingang van de Kamer van Charitate in de Schoolstraat.
Foto: Gemeentearchief Delft, historisch-topografische atlas*

deelden was de uitkoopregeling van de Kamer van Charitate een uitkomst. Wanneer een bedeelde overleed, kwamen diens bezittingen namelijk automatisch bij de Kamer van Charitate terecht. Als bedeeden zichzelf echter uitkochten, konden de regenten geen aanspraak meer maken op de nalatenschap van de bedeeden in kwestie. Zodra ex-bedeelden dus in gunstiger omstandigheden waren gekomen, konden zij zich door het betalen van een bepaalde som geld uitkopen. De hoogte van dit bedrag was vrij willekeurig en was niet bedoeld om de werkelijke kosten van de Kamer van Charitate te vergoeden. Voor mensen die de mogelijkheid hadden om met hun 'bedelingsverleden' te breken, was dit natuurlijk de manier om afstand te nemen van de Kamer van Charitate. Lang niet alle bedeeden kochten zich uit. Wanneer mensen geen noemenswaardig eigen bezit hadden, leek het niet erg zinvol om de Kamer van Charitate te betalen. Vele armen werden trouwens tot aan hun dood bedeed, zodat zij toch al geen mogelijkheid hadden om zich uit te kopen. Martijntge verwachtte duidelijk dat zij niet meer in de bedelingsregisters terug zou keren, anders had zij nooit zo'n hoog bedrag betaald. Binnen een aantal jaren echter had het lot zich weer tegen haar gekeerd en vinden wij haar terug in de boeken van de Kamer van Charitate.

In 1613 trouwde Martijntge Cornelis voor de tweede keer, nu met Cornelis Louff Houffelder. In het trouwboek werd hij een 'ketelboeter' genoemd, dus iemand die ketels repareert. Martijntge vertrok uit het Slop van de Ham en ging bij hem wonen bij de Oostpoort. Voor Cornelis Louff was dit al het derde huwelijk; in 1597 was hij met Neeltge Jans getrouwd. Hij was op dat moment al weduwnaar, maar het is niet meer te achterhalen met wie hij voor die tijd getrouwd was. Uit dat eerste huwelijk nam hij een dochter mee, en uit zijn huwelijk met Neeltge Jans nog eens zes kinderen. Martijntge Cornelis en Cornelis Louff werden ingeschreven met zeven kinderen. Dat duidt erop dat Martijntge geen kinderen meenam. Haar oudste zoon Willem Frederickx was reeds overleden en haar eventuele overige kinderen waren het huis al uit of waren misschien ook al overleden. De kindersterfte was in zeventiende-eeuws Delft nog behoorlijk hoog. Van het oudste kind, de dochter van twintig jaar, hadden zij financieel gezien 'geen last', maar de overige zes kinderen waren allen onder de twaalf jaar. Ondanks de uitkoop die Martijntge Cornelis verricht had, klopten zij dus nogmaals bij de regenten van de Kamer van Charitate aan. Cornelis Louff was al bij de Kamer van Charitate bekend, aangezien zijn zoon Hendrick Cornelisz in 1606 op zesjarige leeftijd op het spelden maken was besteed. Beider 'bedelingsloopbanen' waren tot nu toe nogal synchroon verlopen, alhoewel Martijntge Cornelis zich enige tijd zonder bedeling kon redden. Hoewel het uit de boeken niet echt duidelijk wordt, is het mogelijk dat Cornelis Louff nog steeds bedeed werd toen hij met Martijntge trouwde. Hoe dan ook, vanaf 17 maart 1614 werd het huishouden van Martijntge Cornelis en Cornelis Louff door de Kamer van Charitate bedeed. Het ontving voortaan vijftien stuivers per week. Zodra er meer kinderen gingen werken, werd dit verlaagd tot twaalf en later tot tien stuivers per week. Ook al werkten steeds meer kinderen, dit bleef voorlopig nog onvoldoende om het

gezinsinkomen zonder steun van buitenaf op peil te houden. Eén van de kinderen werd besteed op manden maken en kreeg hier vijf stuivers per week voor, terwijl een ander (zodra hij veertien jaar oud was) als slotenmaker zes stuivers verdiende. Het meeste bracht een zestienjarige zoon binnen, die zestien stuivers per week verdiende met koper slaan en dus in het voetspoor van zijn vader was getreden. Het wordt uit de registers niet helemaal duidelijk wanneer deze bedragen verdiend werden, maar het duurde nog even voordat het gezin van de inkomsten kon profiteren aangezien bijna alle kinderen in 1614 nog jonger waren.

Tot nu toe komt het gevolgde huishouden eigenlijk alleen maar met de Kamer van Charitate in aanraking. Delft kende echter nog vele andere instellingen die zich bezighielden met zorg voor haar armen. Van alle instellingen blijkt de Kamer van Charitate de belangrijkste en de meest laagdrempelige instelling te zijn, als het ware de 'sociale dienst' voor alle Delftenaren. Veel andere zorginstellingen waren voor een beperkte groep mensen bestemd. Deze groepen werden bepaald door religie, door beroep of door vermogen.

Na de Hervorming was de Gereformeerde Kerk dan wel de grootste en belangrijkste kerk geworden, dit nam niet weg dat ook andere kerken actief bleven. Aan het begin van de zeventiende eeuw gebeurde dit nog vrij bedekt, maar na verloop van tijd kwamen steeds meer kerken 'bovengronds'. Deze kerken bedeeden, als het even kon, hun eigen leden. In de loop van de zeventiende eeuw blijken in ieder geval de remonstranten, de lutheranen en de katholieken zelf te bedelen. Buitenlandse gereformeerden konden ook nog terecht bij de Engelse of de Franse gemeente in Delft. Daarnaast was er in Delft een aantal beroepsgroepen, waarin voor de eigen vakgenoten één en ander aan ondersteuning georganiseerd werd. Vanuit diverse Delftse gilden werden zogenaamde knechtsbussen opgericht. Knechten van dat gilde storten hier wekelijks een bedrag in. Kwamen zij zelf in moeilijkheden, dan konden zij op een bijdrage uit deze bus rekenen. Een scheiding naar vermogen tenslotte lijkt voor armenzorg enigszins vreemd te zijn, maar vond ook plaats. Zo vroegen de verschillende hofjes voor Delftse arme bejaarden bijna altijd een bepaalde inkoopssom aan nieuwe inwoners. Op die manier bleven de hofjes gevrijwaard van al te behoeftige bejaarden. Het Hofje van Gratie aan de Geer bijvoorbeeld had in zijn reglement zelfs staan dat ex-bedeelden van de Kamer van Charitate helemaal niet opgenomen mochten worden.

Martijntge Cornelis overleed in 1615. Cornelis Louff trouwde wederom, voor de vierde maal dus. Hij huwde met Ida Foppen, voor wie dit het eerste huwelijk was. In de boeken van de Kamer van Charitate werd gesproken over een 'jonge vrouw, zeer ongeschijkt ende ontuchtich van leven'. Op een zeker moment wordt zelfs gesproken over het Spinhuis, maar het is nu - helaas - niet meer te achterhalen of Ida Foppen hier ooit is beland. Mocht dit wel gebeurd zijn, dan moet dit na 1621 plaatsgevonden hebben. Het Spinhuis te Delft werd pas omstreeks 1620 geopend, terwijl in het gezin zowel in 1616, als in 1618, in 1619 en in

1621 nog kinderen werden geboren. Aangezien Cornelis Louff zijn zeven kinderen meebracht, breidde het gezin dus gestaag uit. Ondertussen verlieten echter ook steeds meer kinderen het ouderlijk huis. In 1621 stonden de vier oudste kinderen van Cornelis Louff op eigen benen. Hierna is Ida Foppen waarschijnlijk vrij snel overleden. Cornelis Louff trouwde in ieder geval in 1623 opnieuw - voor de vijfde maal - ditmaal met Rijckge Frans. Rijckge Frans woonde aan de Geerweg en was voordien gehuwd geweest met Claas Dirckx, een schuitvoerder. Hier was zij in 1604 mee getrouwd en samen hadden zij minimaal één kind gekregen: Janneke Claas, in 1617 geboren maar reeds voor 1623 weer overleden. Misschien waren er wel meer kinderen geboren, maar toen Rijckge Frans in 1623 met Cornelis Louff trouwde, nam zij geen enkel kind uit haar vorige huwelijk mee. Het huwelijk tussen Rijckge en Cornelis was overigens geen lang leven beschoren, aangezien Cornelis Louff al in 1624 overleed. Op 1 oktober 1624 werd hij in de begraafregisters van de Oude Kerk bijgeschreven, samen met vele andere Delftenaren die op dat moment aan een hevige pestepidemie bezweken. Rijckge Frans diende het wederom als weduwe alleen te rooien. Al vrij snel hertrouwde zij, weer met een weduwnaar: Jan Matsen Rochusz. Op 8 februari 1625 werd hun huwelijk genoteerd in de boeken van het gerecht.

Het lijkt er op dat iedereen maar trouwde dat het een lieve lust was. Aangezien de economie van arme zeventiende-eeuwers gebaseerd was op een 'gezinsinkomen', was dit echter niet zo verwonderlijk. Het loon van een individueel gezinslid, bijvoorbeeld een ambachtsman, was praktisch altijd onvoldoende om een heel huishouden te onderhouden. Dit betekende dat alle inkomsten van het huishouden meetelden. Meestal verdienden mannen het meeste geld. Hun loon was over het algemeen hoger dan dat van vrouwen en zij konden in principe een hele week werken. Vrouwen dienden tevens voor het huishouden en de kinderen te zorgen, dus hadden hier minder tijd voor. Bijna alle vrouwen hadden thuis echter een spinnewiel staan om wol te spinnen. De hier gesponnen wol kon voor eigen gebruik zijn, maar ook om weer te verkopen. Ook de arbeid van kinderen werd ingezet om samen met elkaar een toereikend inkomen te kunnen verdienen. In de bedelingsregisters is goed te zien dat er voornamelijk problemen rezen als mensen niet meer konden bijdragen aan het gezinsinkomen. Ziekte van één van de kostwinners, of het overlijden van de vader of moeder, was meestal een algemeen aanvaarde reden om bedeling te ontvangen.

Jan Matsen, de nieuwe man van Rijckge Frans, was voor de Kamer van Charitate geen onbekende. Ook hij werd al geruime tijd bedeed, zodat zij voortaan samen in de bedelingslijsten genoteerd werden. In 1618 kwam hij voor het eerst in de bedelingsboeken voor, samen met zijn toenmalige vrouw Susanna Theunis, wonend aan de Verwersdijk. Hij leek geen speciaal ambacht uit te oefenen, daar hij afwisselend turfdrager, brouwersknecht of straatwerker genoemd werd en later ook nog 'seepsopman'. Hun gezin met twee kinderen werd wekelijks bediend, maar alleen in de winter. 's Zomers werd het huishouden geacht zelf voor vol-

doende middelen te kunnen zorgen. Voordat Susanna Theunis in 1624 overleed, werden er nog drie kinderen geboren, allen dochters: Grietge, Meinsge en Maartge. Jan Matsen diende nu alleen voor zijn kinderschaar te zorgen, zodat het huwelijk met Rijckge Frans voor hem een uitkomst was. Rijckge Frans leek geen kinderen mee te brengen in dit huwelijk. De kinderen van Cornelis Louff, allen uit vorige huwelijken, waren het huis uit, reeds overleden of werden door anderen opgevangen. Toen Jan Matsen nog niet hertrouwd was, kreeg hij overigens extra bedeling. Wekelijks werd achttien stuivers uitgetrokken voor de meid die zijn kinderen verzorgde.

Wanneer huishoudens door de loop van de jaren heen bedeed worden, is goed te zien dat er sprake was van een zekere 'bedeling op maat'. Liefdadigheidsinstellingen in de vroegmoderne tijd gaven altijd slechts een beperkte bijdrage. Bijna nooit werd zoveel hulp gegeven, dat ervan geleefd kon worden. Bij de wekelijkse bedeling van de Kamer van Charitate werd telkens gekeken welke gezinsleden al dan niet konden bijdragen aan het gezinsinkomen. Wanneer de kinderen jong waren, en er dus weinig verdiend kon worden maar wel veel gegeten werd, werd er voornamelijk veel brood uitgedeeld; meestal een aantal rogge- en een aantal tarwebroden. Bij de geboorte van een kind werd eenmalig vier gulden gegeven, om de kosten van de vroedvrouw te betalen. Verder kregen jonge kinderen regelmatig nieuwe hemden als extra ordinaris bedeling. Groeiden de kinderen op, en verdienden zij eventueel wat geld, dan ging de bedeling omlaag. Het gezin ging over op alleen roggebrood, dat iets zwaarder en 'grover' was dan het tarwebrood en de leden van het gezin kregen minder extra ordinaris bedeling. Zodra de kinderen het huis uitgingen, werden de ouders vaak van de bedelingslijsten geschrapt. Als echter één van de ouders overleden was, of te ziek om te werken, dan bleef het huishouden vaak wel weer bedeed worden. Alleenstaande, of nog samenwonende, ouderen kregen weer meer bedeling. Het roggebrood werd meestal vervangen door het wat fijnere tarwebrood en er werden weer regelmatig hemden en andere kledingstukken uitgedeeld.

In de jaren na de huwelijksluiting tussen Rijckge Frans en Jan Matsen nam de bedeling langzaam af. Het feit dat er geen kinderen meer geboren werden, was hier voor een groot deel verantwoordelijk voor. Voortaan werd er alleen brood gegeven, een aantal tarwe- en een aantal roggebroden, maar geen geld meer. In april 1628 werd het huishouden voor de zomerperiode 'afgeschaf't, dus werd de bedeling stopgezet. In de winter van 1628 werd wel opnieuw bedeed, maar in april van het daaropvolgende jaar bedankte Rijckge Frans zelf voor de bedeling. Waarschijnlijk vond zij dat zij ondertussen voldoende middelen had om van rond te komen. Door voor de bedeling te bedanken, hoefde zij voortaan de wekelijkse gang naar de Schoolstraat niet meer te maken om haar hand op te houden. Het ontvangen van bedeling werd toch als iets onterends gezien. Ook al waren vele tijdgenoten bekend met het ontvangen van bedeling, toch probeerde men - als het even kon - uit de bedeling te stappen. In de periode hierna werd het huis-

houden nog wel af en toe ondersteund, maar nam het aantal broden per week af. Van extra ordinarij bedeling was geen sprake meer. De ouder wordende kinderen droegen nu steeds meer aan het gezinsinkomen bij, een mechanisme dat bij het vorige gezin in deze cyclus, dat van Martijntje Cornelis en Frederick Willemsz, ook al te zien was.

Zodra kinderen oud genoeg waren om te werken, werden zij dus ook geacht dit daadwerkelijk te doen. Vanaf ongeveer een jaar of zeven waren er voor hen 'klusjes' bij ambachtslieden te doen. Veel kinderen gingen op deze leeftijd knopen maken, lijn draaien of het al genoemde spelden maken. Waren zij een jaar of tien à twaalf oud dan konden zij eventueel een ambacht leren. Dit betekende dat hun loon meestal wat achteruit ging, maar dat ze wel een echt vak leerden. Een leertijd bestond over het algemeen uit twee of drie jaar. Werd dit door de Kamer van Charitate geregeld, dan behoorde schoolbezoek op zondag tot de verplichtingen. Juist dit schoolbezoek was niet bij iedereen even geliefd. De bedeling die ambachtskinderen kregen, werd - zoals al vermeld - door de regenten voor de zekerheid op school uitgedeeld. Besteed worden op een ambacht was voornamelijk weggelegd voor jongens. De meeste meisjes werden vanaf een jaar of twaalf geacht een dienst aan te nemen. Dit betekende dat zij als inwonend dienstpersoneel bij een ander huishouden besteed werden. Verder konden zij als linnennaaiester of wolspinster aan de slag.

Na een aantal jaren van relatieve voorspoed, kwam het huishouden van Rijkge Frans weer in de problemen toen Jan Matsen in juni 1635 in het Gasthuis te Delft overleed. Rijkge Frans stond er wederom alleen voor. Er waren op dat moment nog drie minderjarige kinderen in huis, de drie jongste dochters - allen dochters van Jan Matsen en zijn vorige vrouw, Susanna Theunis. Zij werden na het overlijden van hun vader in het Weeshuis geplaatst, zodat hun stiefmoeder niet meer voor hen hoefde te zorgen. Zij waren nu immers volle wezen geworden. Waarschijnlijk had Rijkge Frans te weinig financiële armslag om deze kinderen nog te kunnen of te willen onderhouden. Technisch gesproken was zij dit ook niet verplicht en had zij zelfs een vergoeding kunnen eisen voor de gemaakte onkosten. De drie meisjes Grietge, Meinsge en Maartge waren volgens hun doopdata respectievelijk zestien, veertien en elf jaar oud. In de Kinderboeken van het Weeshuis staat dat zij in leeftijd varieerden van tien tot twaalf jaar. Het is moeilijk te achterhalen waarom het Weeshuis zo'n eind naast de juiste leeftijd zat. Het is zeker dat het wel de juiste kinderen betreft. Alle gegevens over hen kloppen verder precies. Het is mogelijk dat de Kamer van Charitate bewust verkeerde leeftijden opgaf aan het Weeshuis. De twee oudste meisjes mochten volgens de reglementen immers niet meer opgenomen worden. Zij zouden voor rekening van de Kamer van Charitate moeten blijven. Het kwam vaker voor dat de verschillende instellingen probeerden 'klanten' af te schuiven.

Het weeshuis waar deze meisjes in terecht kwamen, was gevestigd in het voormalige Sint Barbaraklooster aan de Oude Delft: het Gereformeerde of Nieuwe Weeshuis. Dit weeshuis was na de Hervorming gesticht en bood plaats aan ongeveer honderd jongens en meisjes. Dit konden zowel wezen zijn als kinderen die door hun ouders verlaten waren. Zij werden door het weeshuis onderhouden, kregen hier onderdak, voedsel en kleding. Evenals bedeelde kinderen werden zij op ambachten besteed en dienden zij naar school te gaan. Uiteraard was er veel meer controle op deze kinderen. De inwoners van het Weeshuis gingen gezamenlijk naar de kerk op zondag, volgden verplicht de catechisatie en droegen een uniform zodat zij zich onderscheidden van 'gewone' Delftse burgers. Bij het verlaten van het weeshuis kregen de inwoners een pakket kleding mee, de zogenaamde uitzet.

De drie zusjes bleven voorlopig in het Weeshuis. Van de jongste, Maartge Jans, is na binnenkomst niets meer bekend. Meinsge Jans woonde tot haar dood in 1643 in het Weeshuis. Haar oudste zus Grietge is gebleven tot 1647, toen zij haar volle uitzet kreeg en het Weeshuis vaarwel zei. Zij was inmiddels achtentwintig jaar

Cornelis de Man, 1682. Dit schilderij is door Cornelis de Man aan de Kamer van Charitate geschenken. Hij was op dat moment zelf regent van deze instelling. Het hangt momenteel nog steeds in de regentenkamer van de Kamer van Charitate in de Schoolstraat. Foto: Gemeentearchief Delft, historisch-topografische atlas

<p>30-6/14-7-1591 Martijntje Cornelis (.... - 18-7-1615) x Frederick Willemsz (.... - 21-6-1611)</p> <p>■ Willem Frederickx (ca. 1592 - ..-9-1602)</p>	<p>18-5-1597 Neeltge Jans (.... - 21-7-1613) x Cornelis Louff Houtfelder (.... - 1-10-1624)</p> <p>■ <i>V (ca.1594 - ....); uit een vorig huwelijk van Cornelis Louff Houtfelder, onbekend met wie hij gehuwd was</i> ■ Hendrick Cornelisz (ca.1600 - voor 1614) ■ M (ca.1602-05 - ....) ■ M (ca.1602-05 - ....) ■ M/V? (ca.1602-05 - ....) ■ M/V? (ca.1606 - ....) ■ M/V? (ca.1606-08 - ....) ■ V (ca.1608 - ....)</p>
	<p>8-9-1613 Martijntje Cornelis (.... - 18-7-1615) x Cornelis Louff Houtfelder (.... - 1-10-1624)</p> <p>■ <i>V (ca.1594 - ....)</i> ■ <i>M (ca.1602-05 - ....)</i> ■ <i>M (ca.1602-05 - ....)</i> ■ <i>M/V? (ca.1602-05 - ....)</i> ■ <i>M/V? (ca.1606 - ....)</i> ■ <i>M/V? (ca.1606-08 - ....)</i> ■ <i>V (ca.1608 - ....)</i></p>
	<p>22-11-1615 Cornelis Louff Houtfelder (.... - 1-10-1624) x Ida Foppen (.... - voor 1623)</p> <p>■ <i>V (ca.1594 - ....); 1617 uit huis</i> ■ <i>M (ca.1602-05 - ....); 1617 uit huis</i> ■ <i>M (ca.1602-05 - ....); 1621 uit huis</i> ■ <i>M/V? (ca.1602-05 - ....); 1621 uit huis</i></p>

	<ul style="list-style-type: none"> ■ M/V? (...-10-1619 - 19-9-1621?) ■ Neeltge Cornelis (10-7-1620 - ....) ■ M/V? (...-9-1621 - ....)
<p>4-7-1604 Rijckge Frans (.... - 4-12-1664) x Claas Dirckx (.... - voor 1623)</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Janneke Claas (22-3-1617 - voor 1623?) 	<p>4/19-3-1623 Rijckge Frans (.... - 4-12-1664) x Cornelis Louff Houtfelder (.... - 1-10-1624)</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ <i>V (ca.1608 - ....)</i> ■ <i>Sijtge Cornelis (20-11-1616 - ....)</i> ■ <i>M/V? (17-6-1618 - ....)</i> ■ <i>Neeltge Cornelis (10-7-1620 - ....)</i> ■ <i>M/V? (...-9-1621 - ....)</i>
<p>15-6-1614 Susanna Theunis (.... - 11-10-1624) x Jan Matsen Rochusz (.... - 2-6-1635)</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Gerrit Jansz (voor 1618 - ....) ■ Frans Jansz (11-12-1616 - ....) ■ Grietge Jans (13-12-1618 - ....) ■ Meinsge Jans (4-4-1621 - 16-10-1643) ■ Maartge Jans (23-11-1623 - ....) 	<p>8-2-1625 Rijckge Frans (.... - 4-12-1664) x Jan Matsen Rochusz (.... - 2-6-1635)</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ <i>Gerrit Jansz (voor 1618 - ....)</i> ■ <i>Frans Jansz (11-12-1616 - ....)</i> ■ <i>Grietge Jans (13-12-1618 - ....)</i> ■ <i>Meinsge Jans (4-4-1621 - 16-10-1643)</i> ■ <i>Maartge Jans (23-11-1623 - ....)</i>

In bovenstaand schema zijn alle genealogische gegevens verwerkt van de leden van het voorbeeldhuishouden. De datum betreft de datum van huwelijksluiting. Achter ieder persoon staat vermeld of bekend is wanneer iemand geboren (d.w.z. de doopdatum), dan wel overleden is. De kinderen die cursief gedrukt zijn, komen uit een vorig huwelijk.

oud, dus zeker oud genoeg om op eigen benen te staan. Meestal verlieten de wezen het weeshuis op jongere leeftijd, maar dit zal nog het gevolg zijn van de foute vermelding. Volgens de registers was zij immers nog maar vierentwintig jaar oud, de leeftijd waarop meer wezen het huis verlieten. Ondertussen werd haar stiefmoeder Rijckge Frans nog steeds door de Kamer van Charitate bedeed. Als weduwe, zonder last van kinderen, kreeg zij in eerste instantie een bescheiden hoeveelheid bedeling. Deze bedeling liep echter op, naarmate zij ouder werd. In 1647 bijvoorbeeld ontving zij wekelijks drie tarwebroden en tien stuivers. In de winter werd dit verhoogd tot drie tarwebroden en zestien stuivers. In december 1653 werd Rijckge Frans opgenomen in het Bestedelingenhuus van de Kamer van Charitate. Waarschijnlijk kon zij niet meer voldoende voor zichzelf zorgen, zodat zij verder intern ondersteund werd.

Dit Bestedelingenhuus was speciaal bestemd voor oudere Delftse vrouwen die niet meer in staat waren om voor zichzelf te zorgen. Als er ook geen familie meer was, die hen kon of wilde opnemen, dan konden zij nu hier terecht. De Kamer van Charitate beheerde dit huis, tevens gelegen in de Schoolstraat, en had ook het initiatief tot de oprichting genomen. Vóór 1653 werden dergelijke hulpbehoevende vrouwen ondergebracht bij mensen in de stad, bij zogenaamde houvrouwen. Voor een bepaalde kostprijs verzorgden zij de inwonende vrouwen, gaven hen voedsel, kleding en onderdak. Aangezien de kosten hiervan behoorlijk hoog waren, probeerden de regenten met de oprichting van het Bestedelingenhuus geld te besparen. Gezamenlijke inkopen voor het Bestedelingenhuus zouden voordeliger zijn dan verschillende houvrouwen apart te betalen. Daarnaast konden de vrouwen in het Bestedelingenhuus gemakkelijker tot werken aangezet worden. De binnenvader, die intern woonde en het huis bestierde, diende op te letten dat alle vrouwen die nog konden werken, dit ook deden.

Bij binnenkomst in het Bestedelingenhuus werd eerst gekeken wat een inwoonster aan kleding bezat. Rijckge Frans had nog relatief veel kleding bij zich, onder andere twee rokken, twee mantels, een linnen schort en een paars schortekleed. Ondanks deze vrij ruime garderobe kreeg zij nog wat extra kleding, wat er misschien op duidt dat de kwaliteit van de meegebrachte kledingstukken te wensen overliet. Zij ontving bij binnenkomst een borstrok, een ruige rok, een schoudermantel en een paar kousen. In de loop der jaren die Rijckge nog in het Bestedelingenhuus woonde, kreeg zij nauwelijks meer nieuwe kleding. Wel kreeg zij om het jaar een paar muilen en een paar kousen. Ruim tien jaar leefde Rijckge nog in het Bestedelingenhuus. In december 1664 overleed zij. De laatste bedeling die in de boeken voor haar genoteerd stond, betrof een gulden voor het afleggen van het lijk.

Nu de langstlevende vrouw uit dit illustere gezelschap is overleden, is er een eind gekomen aan deze keten van met elkaar trouwende Delftenaren. Sommige leden van het huishouden zijn we in de loop van het verhaal kwijtgeraakt, maar een vaste kern is steeds zichtbaar gebleven. Hun levensgeschie-

denis toont aan dat er voor verschillende 'doelgroepen' hulp te verkrijgen was in zeventiende-eeuws Delft. De Kamer van Charitate komt als grootste hulpverlener aan bod, maar ook het Gasthuis, het Weeshuis en het Bestedelinghuis komen aan de orde. Naast deze officiële hulpverleners bleken ook de armen zelf echter diverse manieren te vinden om hun hoofd boven water te houden. Het in stand houden van een compleet gezin werd bijvoorbeeld noodzakelijk geacht om de kinderen goed te kunnen (op)voeden. De verschillende huwelijken die gesloten werden, mogen hiertoe toch wel als overtuigend voorbeeld dienen. Dat armen daarnaast niet graag afhankelijk waren van liefdadigheidsinstellingen blijkt uit de geschiedenissen van Martijntge Cornelis en Rijckge Frans. Martijntge kocht zich uit zodra dit enigszins mogelijk was, en ook Rijckge bedankte voor de bedeling toen zij er financieel iets rooskleuriger voorstond.

Bronnen

GAD - Gemeentearchief Delft

GerWh - Archief van het Gereformeerd Weeshuis, nr.201

KvCh - Archief van de Kamer van Charitate, nr.447

De gegevens van het bovenstaande huishouden komen grotendeels uit onderstaande bronnen. Genealogische gegevens zijn mede verzameld m.b.v. de Delftse dtb-registers. De auteur is momenteel bezig met promotie-onderzoek naar armoede en armenzorg in zeventiende-eeuws Delft. Naar verwachting in de loop van 1999 zal van haar hand een boek over dit onderwerp verschijnen.

- *Extra ordinarius bedienboek A 1614-1621* (GAD, KvCh), f.235vo.
- *Extra ordinarius bedienboek A 1622-1636* (GAD, KvCh), f.164 en f.214
- *Extra ordinarius bedienboek AB 1636-1649* (GAD, KvCh), f.57
- *Extra ordinarius bedienboek C 1614-1621* (GAD, KvCh), f.141vo.-142vo.
- *Extra ordinarius bedienboek D 1626-1640* (GAD, KvCh), f.161vo.
- *Extra ordinarius bedienboek L 1626-1649* (GAD, KvCh), f.56vo.
- *Extra ordinarius bedienboek L 1650-1679* (GAD, KvCh), f.56vo.
- *Ambachtskinderen 1597-1624* (GAD, KvCh, inv.nr. 51), f.107vo. en f.265
- *Bestedenregister 1653-1668* (GAD, KvCh, inv.nr. 127), f.70
- *Bestedelinghuis register 1661-1683* (GAD, KvCh, inv.nr. 327), f.44b
- *Kinderboek 1630-1654* (GAD, GerWh, inv.nr. 54-C), f.228

Literatuur

Specifiek over sociale zorg in Delft

Abels, P.H.A.M., en A.Ph.F. Wouters. *Nieuw en ongezien. Kerk en samenleving in de classis Delft en Delfland, 1572-1621*. Delft 1994. Twee delen, zie voor armenzorg m.n. deel 2.

Ach lieve tijd. Delft: 750 jaar Delftenaren en hun armen en zieken (1996) deel 4

Hallema, A. *Geschiedenis van het Weeshuis der Gereformeerden binnen Delft te Delft*. Den Haag 1964.

Lieburg, M.J. van. *Over weldoeners en wezen, bejaarden en bedeling. Uit de geschiedenis van de katholieke wezen- en bejaardenzorg te Delft*. Rotterdam 1996.

Vlis, Ingrid van der. "Hebben wij niet schade genoeg geleden?" Zeventiende-eeuwse Delftenaren over armenzorgbelasting. In *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* (1996) 4: 394-416.

———. Bedeelden over armenzorg in zeventiende-eeuws Delft. In *Holland, regionaal-historisch tijdschrift* (1997) 3: 161-174.

Wiel, Kees van der. Knechtsbussen. Drie eeuwen sparen voor sociale zekerheid. In *Delfia Batavorum jaarboek 1994* (Delft 1995): 61-93.

Meer algemeen over sociale zorg in Nederland

Groenveld, S., J.J.H. Dekker en Th.R.M. Willemse. *Wezen en boefjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kindertehuizen*. Hilversum 1997.

Leeuwen, Marco H.D. van. *Sociale zorg. Cahiers voor lokale en regionale geschiedenis*. Zutphen 1994.

Een wild doopfeest

De doop van prins Frederik Hendrik op 12 juni 1584

Thera Coppens

Op 12 juni van het jaar 1584 werd in de Nieuwe Kerk te Delft een Oranjeprijs ten doop gehouden. Hij ontving de namen van zijn peters: Frederik naar de koning van Denemarken en Hendrik naar de hugenotenleider Hendrik van Navarre. Zijn vader, de 51-jarige Willem van Oranje, was bijzonder gelukkig met de geboorte van zijn twaalfde kind. Sinds het uitbreken van de opstand kende hij alleen maar spanning, strijd, verdriet. Zestien jaar lang. Hoewel hij een vogelvrij verklaard man was, vond hij in het bevrijde Holland bij zijn vierde vrouw enige rust. Om de doop van hun kind te vieren, wilde hij een feestmaal aanrichten. Het zou echter de schittering missen van de banketten die hij vroeger opdiste. De Spanjaarden hadden zijn verzilverde tafelerlei in beslag genomen. Bovendien waren de sobere vertrekkers van het Prinsenhof - een voormalig klooster - niet te vergelijken met de luxueuze feestzalen van zijn paleizen in Brussel en Breda. Men was in Delft al sinds een week bezig met *grootte preperatie van pomperie* om het doopfeest desondanks glans en vrolijkheid te geven.

De leden van de calvinistische kerkeraad spraken hun bezorgdheid uit toen ze de muzikanten en de wijnleveranciers zagen arriveren. In de Nieuwe Kerk maande de predikant ds. Arent Cornelisz. de aanwezigen zich te onthouden van uitbundige doopfestiviteiten: "Sijt toch gewaerschout!" klonk het dreigend over de hoofden van de kerkgangers en het prinsje. Na de doop ging het gezelschap naar het Prinsenhof, waar de afgevaardigden van de Staten-Generaal, familie en vrienden zich om de feestdis schaarden. Is het feest ernstig uit de hand gelopen? Op 18 juni klaagde men in de vergadering van de kerkeraad dat er op het Prinsenhof *grootte insolentie geschiet is, zo met drincken, danssen ende ander overdadicheyt*. Hadden de aanwezige lidmaten zich soms ook misdragen? De zaak moest aan de prins worden voorgelegd. Willem van Oranje heeft er nooit uitspraak over gedaan. Nog geen maand na het doopfeest werd hij op de trap van het Prinsenhof doodgeschoten. De Leidse predikant Petrus Hackius aarzelde niet om te verklaren dat de moord als een straffe Gods moest worden gezien.

In 1997 was het 350 jaar geleden dat Frederik Hendrik overleed en in de Nieuwe Kerk te Delft aan de zijde van zijn vader een laatste rustplaats vond. Aan het eind van dat jaar is dat herdacht met twee schitterende tentoonstellingen: in het Haagse Mauritshuis was vanaf december 'Vorstellijk verzameld' te zien met objecten uit de rijke kunstcollectie van Frederik Hendrik en diens

*Portret van prins Frederik
Hendrik door Gerard van
Honthorst (Stichting Historische
Verzamelingen van het Huis
Oranje-Nassau)*

*Portret van Amalia van Solms
door Gerard van Honthorst
(Stichting Historische Verzame-
lingen van het Huis Oranje-
Nassau)*

gemalin Amalia van Solms. Gelijktijdig begon in het Haags Historisch Museum 'Vorstelijk vertoon' over het hofleven tijdens het bewind van dit paar. De baby wiens doop zo uitbundig werd gevierd, ontwikkelde zich tot een veelzijdig man: op staatkundig gebied overtrof hij zijn broer en op krijgskundig terrein was hij sterker dan zijn beroemde vader. Daarbij had hij een passie voor schilder- en bouwkunst en las hij veel: Caesar, Cervantes, Rabelais, maar ook Vondel, Huygens, Hooft en Van Baerle. De kwaliteiten van Frederik Hendrik, 'Mooi Heintje' voor de bewoners van Den Haag, werden onder kunstenaars hogelijk geprezen. P.C. Hooft heeft in 1642 zijn *Nederlandsche Historiën* aan hem opgedragen.

Op het innemende profielportret dat Gerard van Honthorst van hem schilderde, zien we een knappe, donkere prins die geamuseerd naar het pendant van Amalia van Solms kijkt. Hoewel ze twintig jaar jonger was dan hij en zijn intellectuele achtergrond miste, ontplooidde ze zich tijdens hun huwelijk tot een sterke, onmisbare partner. Ze verving de Stadhouder als hij op veldtocht was, beheerde het familiekapitaal verstandig en ontwierp plannen om het aanzien van het Oranjehuis te vergroten. Het Binnenhof, dat tijdens het bewind van Maurits nog het meest op een kale kazerne leek, werd onder haar leiding verbouwd tot een vorstelijk onderkomen waar de etiquette in acht diende te worden genomen. Ook het Oude Hof, thans Paleis Noordeinde, onderging een verbouwing. Toen Amalia's man in 1629 Den Bosch veroverde en Piet Hein in datzelfde jaar met de Zilvervloot kwam aanzeilen, bracht dit miljoenen in de Oranje-schatkist. Daarmee richtte ze het nieuwe Paleis Honselaersdijk, dat jammer genoeg afgebroken is, weelderig in. Op buitenlandse ambassadeurs had dit alles het gewenste effect: Frederik Hendrik en Amalia stegen in aanzien en mochten zich, nadat de Franse koning hen daarvoor toestemming had verleend, door iedereen met 'Son Altesse' laten aanspreken. Dat klonk veel beter dan het eenvoudige 'excellencie'. Het Oranjepaar bouwde nog twee paleizen: Ter Nieuburch bij Rijswijk en Huis Ten Bosch bij Den Haag.

Vele paleizen hebben vele wanden. Om de vertrekken op te sieren kochten de Stadhouder en zijn vrouw veel schilderijen. Ze verwierven werken van Rubens, Van Dyck en Jordaens en verstrekten opdrachten aan de jonge Rembrandt en Lievens. De prins breidde het juwelenbezit van zijn gemalin uit met statusverhogende parels en diamanten. Maar haar ware parel was hun enige zoon Willem. Dit prinsje prijkte in zijden rok op de affiches van het Mauritshuis. Toen Amalia en Frederik Hendrik er in slaagden hem uit te huwelijken aan de 9-jarige dochter van koning Karel van Engeland, betekende dat een triomf voor het Oranjehuis. Het harde soldatenleven dat de Stadhouder sinds zijn jongensjaren leidde, eiste zijn tol. De jichtige prins verouderde snel. Aan zijn ziekbed kwam de Delftse predikant Johannes Goethals terug op de vreemde verhalen die nog altijd de ronde deden over het doopfeest van de prins. De dominee bezat een oud boekje, geschreven

Portret van Frederiks Hendriks zoon Willem II als kind door Anthonie van Dijck (Museum Schloß Mosigkau, Dessau Mosigkau).

door *den Jesuijt Costerus*. Hij vond daarin "soo een leughenachttighe ende belachelijcke beschrijvinghe van Sijne Hoogheys Doop in de Nieuwe Kerk tot Delfft" dat hij "niet en konde nalaten de selve sijne Hoogheyt van woordt tot woordt voor te leesen." Misschien ontlokte het overdreven relaas een laatste glimlach aan de prins, die op 14 maart 1647 op 63-jarige leeftijd stierf.

De bejaarde Hooft (geb. in 1581) wilde de begrafenis die op 10 mei plaats had, ten koste van alles bijwonen. De reis van het Muiderslot naar Delft werd hem fataal: hij overleed op 21 mei. Zo werden de Stadhouder en de dichter verenigd in de dood en valt hun herdenkingsjaar samen.

Redactioneel naschrift

Dominee Arent Cornelisz. was niet de enige die een waarschuwend geluid liet horen. Ook de Leidse predikant Petrus Hackius trok op zijn kansel fors van leer tegen de doopfestiviteiten. Diens verontwaardiging gold niet zozeer dat beetje schittering rondom de gebeurtenissen op 12 juni 1584, maar dit werd gebruikt als camouflage voor zijn bezwaren tegen de zogenaamde door prins Willem I gevoerde francofiële politiek, die volgens de predikant een gevolg was van Willems huwelijk met Louise de Coligny. En juist die aansluiting werd door de dominee als meer dan iets verafschuwd.

Zie hierover: A.A. van Schelven, *De doop van Frederik Hendrik. Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, 5de reeks, 8ste deel (1921): 268-276.

De restauratie van het praalgraf van prins Willem van Oranje in de Nieuwe Kerk

J. Naaborg

Toen de prins van Oranje na zijn plotselinge dood in 1584 in het koor van de Nieuwe Kerk begraven was, heeft men op zijn graf als voorlopig gedenkteken slechts een eenvoudige katafalk onder een baldakijn geplaatst. Later heeft men een tombe gemetseld en die gepleisterd en geschilderd alsof het marmer was. Het resultaat moet weinig indrukwekkend geweest zijn, gezien de opmerkingen die prominente reizigers als de Utrechtse geschiedschrijver Aernout van Buchell (in 1597) en de Duitse prins Otto van Hessen-Kassel (in 1611) in hun dagboeken maakten. Kort na dit laatste bezoek, tijdens het Twaalfjarig Bestand, zou daar verandering in komen.

Het is niet bekend wanneer precies de Staten-Generaal besloten in Delft een kostbaar monument als praalgraf op te richten ter nagedachtenis van de prins van Oranje. Het moet in ieder geval vóór 14 november 1613 zijn geweest, want op die datum wordt er in de resolutiën voor het eerst van gerept: men heeft dan enige modellen bekeken. We kunnen hieruit afleiden dat vóór deze datum aan een of meer architecten of beeldhouwers opdracht is gegeven zo'n model te maken.

Het grafmonument van Willem van Oranje en interieur van de Nieuwe Kerk in 1620, geschilderd door de Delftenaar Bartholomeus van Bassen (Szépművészeti Múzeum).

Ed de Vaal, technisch coördinator, tussen de bronzen vrouwenbeelden van het onttekeld grafmonument in de Nieuwe Kerk (uit Monumentenkrant Delft 1997).

Begin 1614 komt de naam Hendrick de Keyser voor de eerste maal voor, bij de beoordeling van zijn model en het verlenen van de opdracht. De Keyser kwam in zijn bestek tot een bedrag van 28.000 gulden. Hij heeft de voltooiing van zijn ontwerp niet meer mogen beleven; na allerlei tegenslagen, dus vertragingen, overleed hij in 1621. Zijn zoon Pieter maakte het werk in 1623 af, het had toen in totaal 34.000 gulden gekost.

Het prestigieuze monument is opgebouwd uit zwart Dinants marmer, wit Carrara-marmer en port d'or, een zeer kostbare goudgeaderde marmersoort. Dirck van Bleyswijck is in zijn *Beschrijvinge der Stadt Delft* (1667-1680) niet spaarzaam met zijn lof: de kunst is hier 'tot de hoogste volmaecktheydt opgeklimmen.'

Zo heeft het praalgraf en het beroemde witmarmeren liggende beeld van Willem van Oranje met zijn hondje aan het voeteinde bijna vier eeuwen onaangetast in het koor van de Nieuwe Kerk gelegen, veilig omringd door zuilen, vier grote bronzen vrouwenbeelden, een vliegende Faam, die zijn roem uitbazuint, en nog een zittende Willem van Oranje van brons, onder een baldakijn van marmer.

Schade door zout

In 1988 werd enige vorm van schade geconstateerd: er werden zoutkristallen aan de oppervlakte aangetroffen. Deze zoutschade is in korte tijd explosief

Op deze detailfoto is de zoutschade goed te zien (foto Rijksgebouwendienst).

toegenomen. Elk jaar schilfert er zo'n 250 gram marmer van het praalgraf af. Oplosbare zouten die zich in de steen bevinden veroorzaken dat, op plaatsen waar het kristalliseert, het marmer barst of verpulvert, waardoor het oppervlak ruw wordt of afbrokkelt. Er ontstaat zo een structuur als van suikergoed, zodat men, ondanks deze zoute invloed, spreekt van 'versuikeren.'

Het hoge zoutgehalte in het marmer stelde restauratoren lange tijd voor een raadsel. Van nature komt er namelijk helemaal geen zout voor in marmer. Nu de restauratie in volle gang is, worden veel dingen duidelijk. Het monument vertelt al zijn geheimen. In oude geschriften wordt de waarheid nogal eens geweld aan gedaan. Maar het monument liegt niet.

Zo is het opvallend dat de schade aan het marmer het grootste is tot 2,5 meter hoogte. In het verleden zijn er voor het schoonmaken van het monument waarschijnlijk middelen gebruikt die niet altijd even goed waren voor het marmer. Bepaalde stoffen in schoonmaakmiddelen kunnen tot zoutvorming leiden. Het monument werd schoongemaakt tot zover de arm zich strekte en dat verklaart die grens van 2,5 meter. Dat het liggende beeld van Willem van Oranje niet door zout is aangetast, heeft een logische verklaring: Willem was 'heilig'. Daar bleef je met je vingers van af.

Een ander 'geheim' dat werd ontsluit, is dat het praalgraf niet van massief marmer is. De pilaren zijn van binnen gevuld met gemetselde bakstenen. Die ontdekking verklaart veel. Het is eveneens een belangrijke oorzaak van het zoutprobleem. Uit metingen blijkt dat de bakstenen een erg hoog zoutgehalte hebben. Ze zijn gebakken van klei uit de omgeving en het specie is bereid met duinzand. Specie is nat en bij het opdrogen komen de zouten erin zitten ook in het marmer terecht. Bakstenen bestaan voor dertig procent uit poriën, marmer slechts voor een half procent. Als een baksteen gevuld is met een half procent zout, heeft dat nauwelijks invloed. Zit diezelfde halve procent in het marmer, dan zijn alle poriën gevuld met zout. Dat is funest. Het zout moet er op een of andere manier uit en baant zich een weg door het marmer.

De grote wisselingen in temperatuur en luchtvochtigheid in de Nieuwe Kerk doen er nog een schepje bovenop. De temperatuur in de kerk varieert van -2,5 tot +25 graden Celsius, en de luchtvochtigheid schommelt tussen de 30 en 95 procent. Elke keer als de luchtvochtigheid boven of onder de zestig procent komt gebeurt er iets met het zout. Onder de zestig procent kristalliseert het. Het zet uit en brengt zichtbare schade toe aan de oppervlakte van het marmer. Komt de luchtvochtigheid boven de zestig procent dan neemt het marmer vocht uit de lucht op en zuigt het zout weer in.

Verwering van de kolommen in port d'or marmer (foto Rijksgebouwendienst).

Restauratie

Sinds 1994 is het graf maandelijks geïnspecteerd en zijn er naspeuringen gedaan naar vergelijkbare monumenten in het buitenland. Na rijp beraad is gekozen voor een omslachtige maar doeltreffende methode om het kwaad te keren, namelijk algehele demontage en reiniging van de losse onderdelen. Natuurlijk is ook gezocht naar een methode om het monument te restaureren zonder het geheel te moeten afbreken. Dit bleek echter niet mogelijk, zodat er niets anders overbleef dan het monument door middel van de spoelmethode te restaureren. Het moet daarvoor geheel worden gedemonteerd, waarna de aangetaste onderdelen in baden worden schoongespoeld; een kostbare en tijdrovende operatie.

Deze restauratie, die wordt uitgevoerd onder verantwoordelijkheid van de Rijksgebouwendienst, ging in november 1996 van start. Op het erf van de kerk werden daartoe twee loodsen geplaatst. In de ene werden de spoelbaden opgebouwd; deze loods dient tevens als opslagplaats voor de onderdelen van het monument. De andere loods is de werkplaats voor de restauratoren. In de kerk zelf werd rondom het monument een staalconstructie opgebouwd met kraanbaan en hijsconstructie. De gehele vloer werd met multiplexplaten afgedekt om beschadiging te voorkomen en het werkterrein werd met hekken afgezet.

Gedeeltelijk gedemonteerd mausoleum met beschermend omhulsel om het beeld van de liggende Willem van Oranje.

Nummers worden aangebracht om de verschillende onderdelen te documenteren.

Een belangrijk facet van de voorbereiding was het zo zorgvuldig en veilig mogelijk plannen van de ontmanteling van het monument, waarbij het liggende beeld beslist geen schade mocht oplopen. Hiervoor is van het beeld een mal in siliconenrubber gemaakt met een gipsen kap. Ter versteviging werd het gips van de kap met roestvrij staal versterkt. Het eindresultaat is een mal die er aan de buitenkant vormloos uitziet, maar eronder zit de rubberen huid als gegoten.

Deze werkzaamheden zijn in de winter van 1996/97 uitgevoerd in een koud kerkgebouw. Om toch te kunnen gieten is het monument in plastic ingepakt en het beeld met straallampen dag en nacht verwarmd.

Over het ingepakte beeld is weer een stevige houten omkisting gemaakt, om toch maar elke eventuele beschadiging te voorkomen.

De mal wordt te zijner tijd in het Rijksmuseum te Amsterdam opgeslagen, zodat het in de toekomst mogelijk is een exacte replica in gips of kunststof te maken van de liggende prins met het hondje.

De hierboven omschreven werkzaamheden zijn uitgevoerd in fase 1 van de restauratie (najaar 1996/voorjaar 1997). Het gehele project is verdeeld in 6 fases, eindigend in november 2000; de totale kosten worden geraamd op 5,5 miljoen gulden.

Het monument bestaat eigenlijk uit op elkaar gestapelde onderdelen. Het bestaat uit duizend stukken, die de restauratoren van elkaar moeten losmaken. De gehele demontage is het van boven naar beneden 'afstapelen', zoals de beeldhouwer zegt. Ieder onderdeel wordt met grote nauwkeurigheid gedocumenteerd: gemeten, genummerd en soms gefotografeerd. Ook op de voegvlakken worden merktekens aangebracht, zodat de beeldhouwers de onderdelen straks op precies dezelfde plaats terug kunnen plaatsen. Het gehele monument is met grote precisie zowel horizontaal als verticaal ingemeten en aan het kerkgebouw vastgelegd, zodat het geheel na de restauratie op dezelfde plaats en positie staat als vroeger.

De gedemonteerde delen worden uit de kerk naar de werkloods gebracht en daar met stoom onder hoge druk schoongeborsteld om alle oude waslagen met het vuil en stof van vele jaren te verwijderen. Hierna worden de delen in kisten gepakt en opgeslagen. De andere delen die ontzout moeten worden gaan naar de spoelloods. Er zijn zes spoelbassins gemaakt van zes bij twee meter en een meter diep, geheel geïsoleerd om het water op temperatuur te houden.

Over die spoelbakken is een kraanbaan aangebracht. De door zout aangetaste delen worden op pallets gelegd, met de kraanbaan boven de baden gebracht en met pallet en al te water gelaten. Om te voorkomen dat in het marmer luchtbellen ontstaan laat men het lauwwarme water heel langzaam in de ba-

Werkplatforms in de staalconstructie.

den lopen. Men verwacht in totaal honderd dagen nodig te hebben voordat alles onder water staat.

Door vervolgens het water voortdurend te verversen en door langs elektrolytische weg zouten aan het water te onttrekken daalt de zoutconcentratie. Het spoelen zal ongeveer een jaar in beslag nemen.

Niet alleen het inwendige maar ook het oppervlak van de aangetaste delen moet hersteld worden. Op plaatsen waar brokstukken ontbreken zullen de beeldhouwers stopsels aanbrengen of zonodig nieuwe delen maken. Het geheel moet ook weer gepolijst worden. Dit alles gebeurt in de werkloods naast de kerk; eigenlijk is dat een beeldhouwersatelier.

Nadat het grootste deel van het monument is gedemonteerd kan het beeld van de prins worden verplaatst. Het zal dan, compleet met tombe, uit het monument worden geschoven, waarna de mal wordt verwijderd. De liggende prins is daarna als vrijstaand beeld lange tijd in de kerk te bewonderen, evenals de bronzen beelden, die apart achter in de kerk worden opgesteld. Om het optrekken van vocht uit de grond geheel tegen te gaan wordt er een betonnen fundering aangebracht. Dit moet voorzichtig gebeuren, om het gewelf van de onderliggende grafkelder niet te beschadigen. Op deze betonnen fundatie wordt een aan beide zijden gebitumineerde loden plaat gelegd. Daarop wordt het monument heel zorgvuldig weer opgebouwd. Dan wordt de laatste hand gelegd aan de afwerking: het polijstwerk, het aanbrengen van waslagen en het verguldwerk.

Het mausoleum in vergevorderde gedemonteerde toestand.

De spoelloods naast de Nieuwe Kerk.

Wanneer dan als laatste de bronzen beelden weer op hun plaats staan is het praalgraf in zijn oude glorie hersteld. Om het die glorie geheel te laten behouden is zorgvuldig beheer noodzakelijk, de Rijksgebouwendienst zal het dan ook jaarlijks nauwkeurig inspecteren.

Authenticiteit

Het zoutprobleem is niet nieuw. In tegenstelling tot wat steeds werd aangenomen, is het niet de eerste keer dat het praalgraf grondig wordt gerestaureerd. In 1830 zijn er restauratiewerkzaamheden gebeurd. Ook is er tijdens de demontage van de baldakijn een steen gevonden waarop de initialen staan gekrast van bouwmeester Hendrick de Keyser en het jaartal 1619. Daaronder is later het jaartal 1861 toegevoegd met een aantal namen, waarschijnlijk van de restauratoren. Hieruit blijkt, dat in elk geval de baldakijn eerder gedemonteerd is geweest. Er zijn nog meer aanwijzingen dat het monument vaker is gerestaureerd. Op sommige plaatsen tonen kleine, smalle stukken marmer het werk van vroegere restauratoren. Deze zijn er waarschijnlijk tussen geplaatst om de zoutaantasting van het achterliggende marmerblok te verbergen. Aan grotere stukken marmer is af en toe ook duidelijk te zien dat het niet uit de bouwtijd stamt.

De spoelbassins in de spoelloods, een ervan is gedeeltelijk gevuld.

Hoewel ze in het verleden gemakkelijker slechte delen van het monument vervangen, doen de restauratoren van nu er alles aan om het zo authentiek mogelijk te houden. Daarbij zijn de nieuwere delen uit de vorige eeuw niet minder waardevol dan de oorspronkelijke delen uit 1600. Het marmeren voetstuk waarop het bronzen vrouwenbeeld 'De Faam' eeuwenlang heeft staan balanceren, is op drie plaatsen flink gescheurd. Maar de huidige restauratoren denken er niet over om dat stuk steen te vervangen. Het kost wat meer tijd en geld, maar het is altijd op te knappen. Bij alles wat je vervangt, gaat er iets van de authenticiteit verloren.

Noot

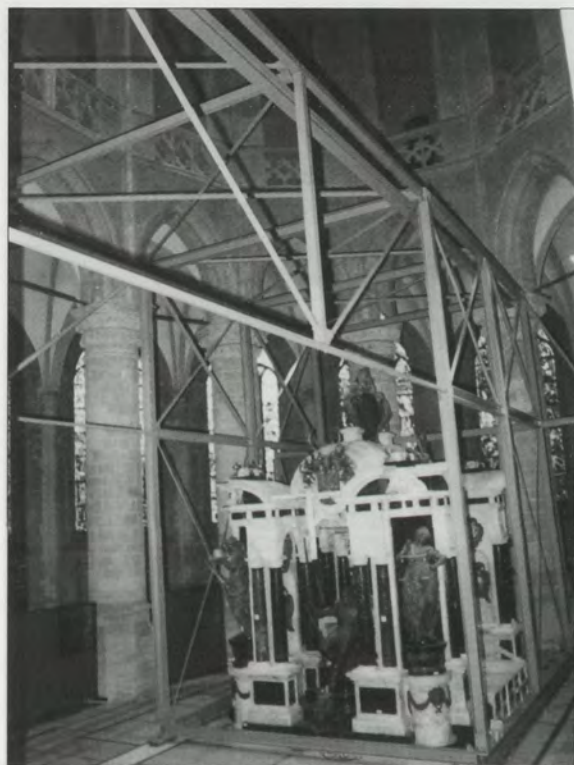
Delen van dit artikel zijn overgenomen uit een interview met Ed de Vaal, de door Rijksgebouwendienst aangestelde technisch coördinator van de restauratiewerkzaamheden, gepubliceerd in de *Monumentenkrant Delft* 1997.

Literatuur (grafmonument)

Dirck Evertsz. van Bleywijck, *Beschrijvinge der Stadt Delft*. Deel 1, Delft, 1667, blz. 260-269.

C. Gijsberti Hodenpijl, De oprichting van het mausoleum der Oranje's. *Elsevier's*

De staalconstructie in de Nieuwe Kerk om het mausoleum.

Geïllustreerd Maandschrift (1900): 52-168.

R.F.P. de Beaufort, *Het mausoleum der Oranje's te Delft*. Diss. R.U. Utrecht. Delft, 1931.

E.I. Jimkes-Verkade, De ikonologie van het grafmonument van Willem I, prins van Oranje. *De stad Delft, cultuur en maatschappij van 1572 tot 1667*. Delft, 1981, blz. 214-227.

E.I. Jimkes-Verkade, Het heldengraf. *Beelden in de Gouden Eeuw* (Kunstschrift, jg. 35, nr. 3), Amsterdam, 1991, blz. 32-41.

Literatuur over de restauratie

Eindrapport Willem van Oranje: Samenvattend eindrapport over de voorbereiding van de restauratie van het grafmonument voor Willem de Zwijger in de Nieuwe Kerk te Delft, samengesteld door de projectgroep Willem van Oranje. 's-Gravenhage: Rijksgebouwendienst, maart 1995.

Restauratie Grafmonument Willem van Oranje. Nieuwsbrief 1. 's-Gravenhage: Rijksgebouwendienst, voorjaar 1997.

SPECIAALZAAK

„Persoonlijke benadering & deskundig advies met een hoge servicegraad”

Onder dit motto drijft Frans Kempers zijn kantoorvakhandel aan de Kruisstraat. De winkel is volledig ingesteld op de verkoop van alles wat maar in de ruimste zin van het woord te maken heeft met het privé- of zakelijke kantoor.

KANTOORVAKHANDEL
FRANS IN DE VESTE
KEMPERS DELFT

KANTOORMACHINES • TIJDSCHRIFTEN • KANTOORMEBELEN

WINKELCENTRUM "IN DE VESTE"

Kruisstraat 44-46 (achter de Hema) • DELFT • Telefoon: 015-2144042

Fax: 015-2124908

Schandaal in Delft

List en leugen in *De Delfsche Juffer* (1758)

Peter Altena

Halverwege de maand april van het jaar 1758 verscheen in 's-Gravenhage bij H. Bakhuyzen, 'Boekverkooper op de groote Zaal van 't Hof,' een opmerkelijk boek: *De Delfsche Juffer of het listige levensgedrag van een bedaaide vryster*. In kranten als de *'s Gravenhaegse Courant* en de *Leydse Courant* werd voor het boek geadverteerd.¹

In deze advertentie, waarin de naam van de schrijver niet onthuld werd, werd beklemtoond dat het om 'een waare Historie' ging, 'in het gepasseerde jaar ten deele voorgevallen.' In het middelpunt stond de wonderlijke geschiedenis van de 'bedaaide vryster,' zoals de ondertitel de 'Delfsche juffer' kwaadaardig aanduidde. Zij had zich 'onder schyn van Vroomheid' schuldig gemaakt aan huwelijksbedrog. Het in haar gesteld vertrouwen had ze beschaamd. In het boek eindigde haar geschiedenis in wanhoop, gevangenschap en beterschap. De advertentie beloofde als supplement nog 'de COMEDIE by deze gelegenheid op haar gemaakt.' Men kon zich het sensationeel liefdesverhaal - met de 'Comedie' als bijlage - voor 14 stuivers aanschaffen.

Van *De Delfsche Juffer* is in openbaar bezit slechts één exemplaar overgeleverd.² Belangstelling van Delftse of (literatuur-)historische zijde heeft *De Delfsche Juffer* niet gekend, wat met de geringe bekendheid en de beperkte beschikbaarheid van de tekst nauwelijks verwonderlijk is. Dit droeve levensverhaal van een bijzondere Delftse juffrouw is echter intrigerend genoeg om een nadere bespreking te rechtvaardigen.

Op de titelpagina, zoals in de advertentie, wordt *De Delfsche Juffer* aangekondigd als 'waare Historie.' Ook de 'uitgever' beklemtoont in zijn inleiding het authentieke karakter. Hij beweert dat het verhaal hem aangeboden is met het verzoek het 'in zyne Eenvoudigheid' te laten. Stijl en inhoud zijn niet versierd of aangepast, zo wordt verzekerd. Op de eerste pagina van het verhaal feliciteert de verteller zichzelf met de waarheid van de 'Historie' die hij beschrijven gaat. Bij zoveel waarheidspretenties is enige achterdocht gewettigd. Is de in het verhaal beschreven geschiedenis wel zo naar het werkelijke leven getekend?

Volgens de uitgever is het verhaal niet alleen waar gebeurd, maar nog leerzaam en nuttig bovendien: hij hoopt dat 'onze Leezers deeze Historie als een

560

D E
 D E L F S C H E
 J U F F E R
 O F H E T L I S T I G E
 L E E V E N S G E D R A G
 V A N E E N B E D A A G D E
 V R Y S T E R.

Zynde een waare Historie.

I N ' S G R A V E N H A G E ;
 B Y H . B A K H U Y Z E N ,
 Boekverkooper op de groote Zaal van 't Hof.
 M D C C L V I I I .

Spiegel zullen gebruiken voor het toekomende' en dat ze 'geveinsde en huichelende Menschen' in het vervolg zullen mijden.³ De spiegelende en waar-schuwendende functie van de 'Historie' lijkt belangwekkend genoeg om nader bekeken te worden.

In deze bijdrage zullen de authenticiteit en de moraal van *De Delfsche Juffer* aan bod komen. De vraag rijst hoe zich het vermeende 'realisme' en beloofde 'moralisme' in het verhaal tot elkaar verhouden? Interessant is daarbij de vraag naar de plaats van deze Delftse 'Historie' in de geschiedenis van het verhalend proza in Nederland.

Inhoud van *De Delfsche Juffer*

Hoofdpersoon van *De Delfsche Juffer* is 'Juffrouw W**,' zoals ze door de verteller even prudent als criminaliserend genoemd wordt. Ze was, 'zegd men,' in Delft geboren en haar ouders waren 'welgezeeten Menschen.' Haar vader was een oppassend man: hij oefende 'de Jeugd in goede Zeeden' en wilde zijn dochter een soortgelijke opvoeding geven. Dat bleek echter buiten de dochter en haar karakter gerekend. Met zijn eerste karakterschets van 'Juffrouw W**' - 'wispeltuurge Inborst' en 'ongestadigheid van zinnen,' escalerend in 'zichtbare eigenhoofdigheid' - neemt de verteller zijn lezers heel snel in tegen de 'Heldinne' van het verhaal.

Al op pagina 3 van het boek en 'zeer ontydig' in haar leven verloor 'W**' haar moeder. De vader wist zich na de dood van zijn vrouw geen raad met zijn eigenzinnige dochter. Hij overleed op dezelfde pagina als zijn vrouw. W** was nu op het echte leven en 'de Weereld' niet goed voorbereid: ze was weliswaar niet meer minderjarig, maar wel naïef, wispelturig en vrijwel alleen op de wereld.⁴

Haar status van 'tamelyke Burgerdogter' ging verloren, nu ze op zoek moest naar eigen inkomsten. Ze vond die in 'het Linden en wollen Naayen.' Dat ambacht, dat uit 'nooddruft' gehanteerd werd, had een kwalijke reputatie: het heette 'Zielrad van ligtvaardigheid.'⁵ Met de uitoefening ervan verspeelde 'Juffrouw W**' haar goede naam. Alsof dat al niet erg genoeg was, werd W** ook nog eens beroddeld door de andere naaisters van de stad.

De verteller wekt zo medelijden met het volwassen weeskind W** en alsof het allemaal nog niet erg genoeg is, portretteert hij haar in alle uiterlijke lelijkheid: 'gebrekkelyk in haare gang' en in bezit van 'een zwaare Boggel' en 'veel andere afzienelyke gebreken.' Had de verteller haar eerder nog 'eigenhoofdigheid' verweten, nu - op de 'zielige' bladzijden - wil hij even van geen karakterfouten weten. De 'doorlugtige Juffer' heet 'onze Heldinne' en ze heette 'altyd opregt, vroom en eenvoudig' en onschuldig aan al wat haar als naaister ten laste gelegd was.⁶

W** verruilde desondanks haar nederige broodwinning voor het onderwijs. Gestimuleerd door een vriendin ging ze 'Kinderschool' houden, maar niet lang bevredigde haar die rol. De alwetende verteller kan zijn ergernis over de wispelturigheid van zijn 'Heldinne' maar moeilijk onderdrukken. Erg bezwaarlijk in W** vindt hij haar fantasie: zij bouwde zich 'Kasteelen in de Lugt.' De verteller verklaart weliswaar in een voetnoot 'dat de Inbeelding een aangebooren gebrek aan de *Schoone Sexe* is', maar daarmee is de opvallende dwaling van 'W**' niet verontschuldigd. De gebochelde W** leerde in de verbeelding een leven kennen dat verschilde van het bestaan als 'schoolmatres.'

Daarop besloot 'W**' zich te gaan gedragen 'als een Juffer die metter tyd haar Fortuin door 't Huwelyk zou kunnen maaken.' Ze had nog wat geld om die 'jufferlijke' schijn hoog te houden, maar realiseerde zich nauwelijks dat haar 'averegtse bevalligheeden,' zoals de verteller het vilein noemt, een dergelijk huwelijk minder waarschijnlijk maakten.

In een opvallende scène plaatst de verteller zijn heldin 'voor haare Spiegel' en hij laat haar spreken tot haar spiegelbeeld.⁸ Hoe het hem mogelijk is een letterlijke weergave van dat gesprek te bieden, onthult hij wijselijk niet. Hoe het ook zij, in dat spiegelgesprek beweerde W** dat de 'Eer' van de vrouwelijke sexe bestond 'in een onberispelyke en fatzoendelyke Leevenswys,' wat de weg zou banen naar 'een goed huwelyk.' Daarbij maakte ze zich wijs dat bij de huwelijkskeuze op de 'schoonheid of de gebreken van een Meysje' geen acht geslagen werd. Nodig was wel dat ze 'de Naam van *Juffer*' droeg en niet die van naaister of 'Schoolmatres.' Alleen 'de Jufferstaat' kon de genegenheid en de bescherming van 'de eene of andere Mevrouw ... gaande maaken,' wat dan tot 'een gelukkige Trouwdag' leiden zou.

Sociale stijging is waar het W** op aan komt. De dood van haar ouders had de 'tamelyke Burgerdogter' veroordeeld tot arbeid. Haar ervaringen als naaister en schooljuf waren vermoedelijk pijnlijk, omdat het voor haar maatschappelijke degradatie betekende. De droom van 'de Jufferstaat' documenteert haar sociale ambitie.

Met enige haast wordt daarna beschreven hoe W** als juffer door haar gedrag en haar vrome 'Levensaard' aanzien verwierf. Het aanvankelijke succes verleidde haar tot 'dwalingen,' tot dat geene, dat haar een zeer rykelyk en onbezorgd leeven konde verschaffen,' zoals de verteller op bezorgde toon laat weten. De eerste Delftse 'Weldoener' die voor de opvallende braafheid van W** viel, was 'Myn Heer F**,' 'een deftig Burger Man van de Stad, rykelyk gezeegend van Geld en Goed.' Deze heer was 'een Man zonder gal, goed van vertrouwen' en uiterst vroom.⁹ Hij nodigde haar uit voor een partijtje met zijn beste vrienden. De gunst die W** bewezen werd, deed haar eens te meer beseffen hoe kwetsbaar haar 'Jufferschap' was: haar spaarcenten raakten op en nabij kwam de vernedering om weer 'het handwerk van Naaister of dat van

Schoolmatres' op te moeten nemen. Toen haar vrome 'Voorstander' F** haar steeds vaker bedroefd vond en naar de reden hardnekkig informeerde, stond ze op het punt om hem 'een waarachtige opening van haar droevige Levensnooddruf te doen.'¹⁰ Omdat ze vreesde dat de erkenning van financiële nood haar vrienden zou kosten, zweeg ze.

Nood baart list, zoals wanhopige heldinnen uit de Nederlandse literatuur (Mariken van Nieuweghen, Maria van Antwerpen) eerder ondervonden. W** nam zich daarom voor desnoods ten koste van anderen haar 'verkreegen Fatzoen en Aanzien' te handhaven. De gelegenheid daartoe diende zich niet onmiddellijk aan en het lijkt erop dat uiteindelijk de gelegenheid de list maakte. Toen F** de juffer eens thuis bezocht, trof hij haar schrijvend aan. W** schrok op en waande zich betrap, waaruit F** besloot dat er liefde in het spel was. De suggestie van F** dat 'zy beezig was om een Minnebrief aan haar Galant te schryven' werd door W** weersproken, maar dat versterkte de verdenking.¹¹ De ontkenning werd door F** als een bekentenis opgevat. En W** wilde graag geloven wat F** zeker dacht te weten.

Wat F** in zijn nieuwsgierigheid begonnen was, werd door W** voortgezet: zij nam de regie over van haar suggestieve weldoener en ze vormde misverstand om tot bedrog. Ze bracht het 'Huwelyksverdigtzel' zo realistisch, dat ze bijna zelf ging geloven dat er in Utrecht een minnaar op haar wachtte. Een aan haar gerichte brief van haar 'standvastige Minnaar' liet ze per ongeluk slingeren en juist F** mocht deze brief vinden. Hij werd in zijn vermoedens bevestigd. De 'begoocheling' van F** ging zo ver dat hij zijn dochter Caatje bij W** 'inkwartierde' om daarmee mogelijke opspraak te voorkomen.

Het nieuws over het naderend rijke huwelijk van een gebochelde 'Origineel' ging als een lopend vuurtje door Delft.¹² Het gerucht wekte onmiddellijk wantrouwen en nieuwsgierigheid. Enkele andere Delftenaren drongen zich naar voren - ze boden hun diensten en hun krediet - om getuige te mogen zijn van een bijzonder huwelijk. Dat krediet kwam W** goed van pas. F** en de andere Delftse weldoeners wilden voor hun geld wel wat voortgang in de huwelijksvoorbereidingen zien en ze spoorden W** aan om de Utrechtse heer wat welwillender tegemoet te treden.

Een ontmoeting van W** en haar Utrechtse minnaar werd gearrangeerd. Het zou plaatsvinden in de 'Tuin' van F** en de weldoerende vrienden zouden present zijn. W** wachtte af, maar in plaats van haar minnaar kwam er een brief, waarin hij zich vanwege de plotselinge dood van zijn broer verontschuldigde. W** was bedroefd en het gezelschap verbeet de teleurstelling. Het huwelijk kwam niettemin nabij en het werd tijd voor een tweede poging tot eerste contact: in Alphen zou W**, vergezeld van haar weldoener, haar aanstaande ontmoeten. Andermaal liet de Utrechtenaar echter verstek gaan: ditmaal liet hij in een brief weten dat hij zojuist zijn been gebroken had.

Al dit wanfortuin wekte enig medelijden en veel wantrouwen. W** volhardde in haar rol van aanstaande bruid. Ze nam zelfs personeel in dienst: op Allerheiligen (1 november) - het huwelijk was dan gesloten - zou het dienstverband ingaan.¹³ Hoewel ze andermaal met de bevrijdende gedachte speelde om de 'affaire' te laten verlopen, bood de leugen haar op korte termijn nog zo veel welvaart en aanzien dat ze de zekerheid van uiteindelijke ontmaskering voor lief nam.

Die ontmaskering kwam er ook: de geruchten dat het huwelijk fictie was namen in kracht toe. Er werd in Utrecht geïnformeerd naar de identiteit van de 'minnaar': hij bleek wel te bestaan, maar W** in het geheel niet te kennen. Degenen die haar geld hadden geleend, eisten dat nu ineens op. De verteller beschrijft hoe het huis van W** bezocht werd door weldoeners van weleer die nu eigen rechter speelden en het huis leeg haalden. W** bleef zinneloos achter. Zij verviel tot histerie, wat de verteller genadeloos als de zoveelste list beschouwt. Met wat meer deernis besluit hij dat W** nu 'in haare Gevangenis' een braaf leven leidde en de Schrift bestudeerde. Van de oprechtheid van haar berouw en de kwaliteit van haar Bijbelkennis lijkt de verteller overtuigd.

Een 'Klugtspel'

De dramatische bijlage van zo'n 25 pagina's is een 'Klugtspel' met als titel: *Het Gewaande Huwelyk, of de Bedriegster Ontmomd*. In een ondertitel wordt de waarheid van het gespeelde beklemd: 'Een Veritabel Geval.' Het 'Klugtspel' verscheen al eerder als aparte uitgave en in het prozaverhaal van *De Delfsche Juffer* wordt de verschijning van het toneelstukje gememoreerd.¹⁵ De schrijver ervan was 'een bekwaamen Bol,' die tegelijkertijd de eigen beurs en de nieuwsgierigheid van het volk diende. De verteller van *De Delfsche Juffer* betreurt dat van het toneelstukje roekeloos gebruik gemaakt werd.¹⁶ In voetnoten verweert hij zich tegen met name de komische mishandeling die de weldoeners van W** in de 'Comedie' trof: F** verscheen er als 'Goethals,' een brave Christelijke vriend wordt als 'Zonderziel' geportretteerd en beschuldigd van ziellose woekerpraktijken, terwijl ook arm Caatje literair gemaltraiteerd werd.¹⁷ De verteller laat weten dat de weldoeners ten onrechte gehekd zijn: dominant waren toch de goede bedoelingen en het verlangen een onbemiddeld meisje te helpen!

In het 'Klugtspel' verschuift de aandacht van huwelijksbedrog sterk naar het bedrog van de middenstand. Heel wat kleine zelfstandigen die de juffrouw op hoop van huwelijk krediet gaven, passeren in hun klagen de revue. Werkelijk onthullend is eigenlijk alleen de scène, waarin een gefingeerde liefdesbrief bij Juffrouw W..... bezorgd wordt door een 'Schipper's Gast.' Deze vraagt aan de Juffer: 'Woond hier niet Juffrouw *Windmal*?' In haar antwoord corrigeert ze de 'Schipper's Gast' ('W..... wilt gy zeggen?' - wat niet veel oplost) en deze repliceert dan: 'Ja *Wynmal* of *Windmal*, het *mald* zo

wat.' Niet de woordspeling, waarin de 'malligheid' van W** weinig subtiel geaccentueerd wordt, is interessant, maar de verwijzing naar haar naam: 'Wynmal'!

Authenticiteit: W is Willemijntje**

Met de woorden van de openhartige 'Schippers Gast' wordt de speurtocht naar de ware 'Delfsche Juffer W**' flink geholpen. Zij bestond en heette in werkelijkheid Willemijntje Wijnmalen. Van voor- en achternaam zijn er in de archieven kleine varianten (Willemina en Wijmale/Wijnmaelen), maar bij de identificatie storen ze niet.

Eerst zullen de beschikbare gegevens over de èchte Willemijntje Wijnmalen op een rij gezet worden, om ze daarna te vergelijken met het verhaal in De Delfsche Juffer.

Op 4 september 1729 werd ze als Willemina Wijnmalen, dochter van Justus (ook: Joost) Wijnmalen en Johanna Vreem, gedoopt in de Oude Kerk te Delft. Haar vader was 'binnenvader in het weeshuis' en hij overleed in november 1746.¹⁹ Hij liet behalve een echtgenote ook nog drie kinderen achter, onder wie de op dat moment 17-jarige Willemina. Een jaar later deed ze belijdenis bij dominee Petrus Onder de Wijngaert. In het lidmatenregister staat als haar adres Buiten de Waters (Buiten Watersloot) aangekend.²⁰ Van vermoedelijk begin 1749 dateren de impostgegevens, waaruit blijkt dat op dat moment in het huis van Jannetje Vreem, de weduwe van Justus Wijnmalen, in de Molslaan nog maar één dochter woont. De dochter telt 19 jaar en ze moet wel Willemijntje zijn; moeder en dochter - zo heet het - 'naaijen beijde voor de menschen'.²¹

Jannetje Vreem wordt begraven op 2 oktober 1755. Op de dag van haar moeders begrafenis is Willemijntje 26 jaar. Bijna een jaar later, op 20 september 1756, blijkt ze de bakens te hebben verzet: ze krijgt die dag officieel toestemming 'om school te gaan houden'.²²

Erg lang heeft ze geen school gemaakt. Op 7 november 1757 al wordt de haar verleende toestemming om 'school' te houden weer ingetrokken, zonder opgaf van redenen. Wat die redenen geweest zijn, wordt niet echt duidelijk in de 'Handelingen' van de Kerkeraad, die op 24 oktober van dat jaar in 'ordinaire vergadering' bijeen komt om 'Willemyntje Wymale' 'onder censure' te stellen. Ze heeft zich - blijkens de 'Handelingen' - schuldig gemaakt aan 'verregaande en grouwelyke ergernissen, waar in ene zamenknoping van ongeretigheid te verfoeyen is.' Voorts wordt haar verweten dat 'zy zig de Vryheid aangematigt heeft om menschen in de H. Waarheden te onderwyzen'; dat mag ze niet meer doen.²³

De bestraffing door de kerkeraad krijgt in november een civielrechtelijk vervolg. Op 9 november blijkt Willemijntje al ondervraagd en wordt ze op grond van haar 'responsives' aangeklaagd: aan het licht was gekomen dat ze zich aan 'groove falsiteyten' had schuldig gemaakt. De schepenen gaven toestemming om haar te kerkeren. Ze zou 'op de Ridderskamer' geplaatst worden.²⁴ Van een procesgang of een vonnis is in de Delftse archieven niets gebleken, ook nadere bewijzen van detentie of ontslag uit gevangenschap ontbreken. Wel nog verlenen de schepenen toestemming aan Dirk van Middeldyk, de zwager van Willemijntje, om de inboedel van 'zyn vrouws suster Willemijntje Wynmaelen' te verkopen en de 'penningen' die dat opbrengt 'alhier ter Secretarie in consignatie te brengen.'²⁵

Hoe en waar Willemijntje zich na deze vernedering staande hield, is niet bekend. In november 1783 meldt zich wel in Delft een Willemina Wynmael met attest uit Den Haag.²⁶ Als dit de vrouw is die model stond voor de 'Delfsche Juffer' dan keerde ze als 54-jarige 'bedaaagde vryster' terug naar de stad van haar jeugd en haar verschrikkingen.

Deze archivalische gegevens over Willemijntje wijken op enkele punten af van de in de *De Delfsche Juffer* geboden voorstelling van zaken. Waar de gegevens zo beperkt zijn, moet worden volstaan met een incidentele vergelijking.

De ontmaskering van Willemijntje vond plaats in de tweede helft van oktober 1757 en de bestraffing volgde vooral in november. Die data vinden bevestiging in *De Delfsche Juffer*, waar W** een aantal keren 1 november noemt als de datum waarop de aanstelling van personeel rond moet zijn. Het huwelijk, fundament voor een dergelijke aanwerving, bleef uit. De geloofwaardigheid van W** en de kansen op een huwelijk verdwenen vanzelfsprekend met het naderbij komen van Allerheiligen.

De 'Handelingen' van de kerkeraad en de gerechtelijke gegevens zijn vaag over de vergrijpen van Willemijntje. Het schijnt niet te deugen, maar wat dan niet deugt, gaat zo zeer gehuld in verontwaardiging dat er eigenlijk niets duidelijk wordt. Ook de namen van de beschermers van W** - en 'slachtoffers' van haar bedrog - worden niet onthuld.

Van elkaar verschillen opvallend de voorgeschiedenissen van W** en Willemijntje. In *De Delfsche Juffer* overlijdt de moeder van W** eerder dan de vader. Bovendien wordt de indruk gewekt dat de moeder stierf toen W** nog minderjarig was. In werkelijkheid was de volgorde andersom en overleed de moeder, de langstlevende van haar ouders, toen Willemijntje de hulpeloosheid lang voorbij was. Het kan bij deze 'vertekening' natuurlijk wel om een vergissing gaan, maar gezien de openhartigheid van de verteller over wat hij weet, niet weet of niet helemaal zeker weet, lijkt dat minder aannemelijk.

Overeenstemmend is de vermelding van de baantjes als naaister en 'Schoolmatres,' ook de volgorde is juist. Kleine verschillen zijn hier interessant. Zo wordt W** in *De Delfsche Juffer* pas als weeskind naaister - daarvoor was ze kennelijk een koppige juffer -, terwijl ze in werkelijkheid samen met haar moeder dat ambacht uitoefende. In *De Delfsche Juffer* verlaat W** het onderwijs vrijwillig om als juffer voort te gaan, maar in werkelijkheid viel de onvrijwillige beëindiging vrijwel samen met de ontmaskering.

Deze verschillen plaatsen de aanspraken op authenticiteit in een merkwaardig daglicht. Er zijn in *De Delfsche Juffer* bovendien heel wat verbrande brieven, gesprekken, monologen, gedachten en dromen, die letterlijk worden weergegeven en die zich met de beste wil van de wereld niet laten controleren. De verteller wringt zich weliswaar in bochten om alles aannemelijk te maken, maar zijn alwetendheid overtuigt niet.

Moraal: kijk uit voor bedrog!

Het huwelijksbedrog, het centrale thema van *De Delfsche Juffer*, is in de Nederlandse literatuur vooral bekend van het 'Blyspel' van Pieter Langendijk: *Het Wederzyds Huwelyksbedrog*. Het toneelstuk van Langendijk, waarvan de eerste editie in 1714 verscheen, en *Het Gewaande Huwelyk, of de Bedriegster Ontmomd* dat als bijlage bij *De Delfsche Juffer* verscheen, laten zien dat huwelijksbedrog een vruchtbaar kluchtig onderwerp vormden. Dat dat kluchtige onderwerp evenzeer populair was in romans, is betoogd in diverse edities van Langendijks toneelstuk. In dat verband is wel gewezen op de relatie tussen het huwelijksbedrog in *Het Wederzyds Huwelyksbedrog* en de schelmenroman.²⁷ Het huwelijksbedrog echter wordt bij Langendijk - en in *De Delfsche Juffer* - degelijk afgekeurd en allesbehalve als grappig of schelms voorgesteld.

Langendijk meende in zijn voorrede bij de eerste editie dat het hem ging om het 'beschimpen' van gebreken: 'de verwaendheid, hovaerdy, en 't bedrog.' Deze satirische ambitie van het komisch toneel is treffend. Merkwaardiger is de toevoeging dat deze gebreken 'in deezen Lande, naar het schynd, door de vreemdelingen gebracht zyn.'²⁸ Deze xenofobe frase, waarin het bedrog een geïmporteerde en on-Nederlandse ondeugd heet, werd in herdrukken achterwege gelaten.

In *De Delfsche Juffer* wordt zo'n relatie niet gelegd, maar onmiskenbaar verwant is de ambitie van de verteller. De verteller situeert zich niet expliciet in een satirische traditie, maar de levensgevallen van W** worden met zoveel afkeuring verhaald dat zich satirische opzet laat vermoeden. De spot die de verteller zich veroorlooft als het gaat om het bocheltje en de verzinsels van W** brengt *De Delfsche Juffer* in de nabijheid van de satire. De verteller verwacht bovendien dat lectuur de lezers moreel activeert: het verhaal moge de lezers

'als een Spiegel' dienen 'voor het toekomende.' Deze waarschuwende functie komt verdacht dicht in de buurt van de traditionele functies van satire.

In Het *Wederzyds Huwelyksbedrog* en *De Delfsche Juffer* komt het huwelijksbedrog voort uit een groter ondeugd: hovaardij. Op het oog is er in beide teksten voor het bedrog nog een honorabeler motief: nooddrift. Uit angst voor de bedelstaf nemen Lodewyk en Charlotte, hoofdpersonen in het stuk van Langendijk, en juffrouw W** hun toevlucht tot bedrog. In beide teksten echter wordt die nooddrift niet serieus genomen. Bij Langendijk gaat het om adellijke nood, wat weer wat anders is als echte nood. De adel wil zo graag meer schijnen dan de beurs toelaat, dat schuldeisers de vaste metgezellen van de adel worden. Ook W** is ontevreden met haar lot: door het overlijden van haar ouders is ze niet meer in staat een 'jufferlijke' staat te voeren en de vernedering van gewoon werken staat haar niet aan. De nooddrift van W** is in feite hovaardij: ze wil niet langer als naaister en schooljuf aan de slag.

In de analyse die in *De Delfsche Juffer* van het huwelijksbedrog geboden wordt, wordt de hovaardij gevoed door de verbeelding. Volgens de verteller vervallen vrouwen, vanwege hun natuurlijke dispositie tot 'inbeelding,' gemakkelijk in de fout van de hovaardij. Het is die hovaardij die de moderne Eva's vervolgens verleidt tot vrouwenlisten en bedrog.

Het komt me voor dat hier ook de verklaring te vinden is voor de manipulatie van de levensfeiten van Willemijntje Wijnmalen in *De Delfsche Juffer*. Wat de verteller met de overlijdensdata en -volgorde van de ouders van Willemijntje uithaalde, vertoont gelijkenis met wat Franciscus Lievens Kersteman in 1751 in *De Bredasche Heldinne* met de data van Maria van Antwerpen deed. Het geboortejaar van de vrouw die uit nood de legerbroek aantrok, wordt door haar welwillende biograaf elf jaar vertraagd en de dood van haar ouders treft haar in het boek op jonger leeftijd dan in werkelijkheid het geval was. Elders heb ik geprobeerd aan te tonen dat Kersteman zich als onbezoldigd advocaat gedroeg en goochelend met de jaartallen de onschuld van de 'Bredasche Heldinne' vergrootte.²⁹ Meisjes die zo jong wees werden, moesten in hun beslissende jaren vooral de moederlijke lessen van het huwelijk missen. Het gemis van een passende huwelijksvoorbereiding wreekte zich onherroepelijk in het leven van Maria van Antwerpen en juffrouw W**. In plaats van oppassendheid trad dan vanzelf list.

In *De Delfsche Juffer* wordt W** niet verontschuldigd, maar haar levensgevallen worden in een vertrouwd schema van ontsporende meisjes geplaatst.³⁰ Dat W** de grenzen van het betamelijke overschreed, wordt begrijpelijk met de wetenschap dat ze wees was en het zonder moederlijk toezicht moest stellen. De feiten die leerden dat Willemijntje pas op 26-jarige leeftijd haar moeder verloor, compliceerden de zaak dermate dat ze aanpassing behoeften.

Ook de vertekening van de werkzaamheden van Willemijntje geeft te denken. In *De Delfsche Juffer* wordt de carrière van W** geschematiseerd: een juffer die na de dood van haar ouders in haar onderhoud voorziet door achtereenvolgens te naaien en school te houden, om daarna met werken te breken en als juffer te verschijnen. Zoals gezien was dat in werkelijkheid anders. De feiten zijn herschikt en wat gelijktijdig was, is na elkaar geplaatst. Met als resultaat een mooie ordelijke reeks van noodlot-verbeelding-hovaardij-bedrog-ontmaskering ontstond. De moraal van het verhaal maakte nu eenmaal een grotere kans op acceptatie als gebruik kon worden gemaakt van eenvoudige en vertrouwde schema's van menselijke teloorgang.

De moraal van *De Delfsche Juffer* is uiterst conservatief. De hekeling van huwelijksbedrog is in wezen afkeer van verregaande maatschappelijke ambities. Wel vaker wordt in satirisch getoonzette teksten afgerekend met het menselijk verlangen om meer te willen zijn dan men is. Onvrede met het persoonlijke en maatschappelijke lot is in veel satiren het begin van alle ellende.

In deze Delftse 'roman' - de bijzondere aanlenging van feiten rechtvaardigt de kwalificatie - wordt de moraal niet alleen uitgedragen door het verhaal, waarin de bedriegster ontmaskerd wordt. De verteller en de inwoners van Delft bevestigen op hun wijze de behoudende wijsheid dat iedereen zijn plaats moet kennen en zich niet te veel moet verbeelden. De verteller die opmerkelijk auctoriaal is, geeft soms de bij alwetendheid horende onzichtbaarheid op. Dan put hij onbekommerd uit eigen levenservaring, wat - maar dit terzijde - lijkt te wijzen op het auteurschap van F.L. Kersteman. De persoonlijke ervaringen van de verteller, die hun plaats vinden in de vele voetnoten bij het verhaal, hebben een strekking die overeenkomt met die van het levensverhaal van de 'Delfsche Juffer.' In dat moeizame leven wordt W** achtervolgd door roddel en achterklap. Als in Delft het verhaal gaat dat de gebochelde W** een rijk huwelijk zal sluiten, zingt de rei van Delftse vrouwen een lied van ongeloof en wantrouwen. Dat wantrouwen blijkt uiteindelijk gerechtvaardigd en zo verschijnen de kwaadsprekende Delftenaren even als hoeders van de maatschappelijke orde.

De Delfsche Juffer dient zich aan als verbluffend authentieke documentaire. In werkelijkheid is het een roman, een combinatie van 'Fraeye historie' en 'niet geheel waar.' Het is ook nog een satirische roman, omdat het de verbeelding en het verlangen naar sociale stijging hekelt.³¹ De listen en leugens van de 'Delfsche Juffer' worden beschimpt in een documentaire en satirische roman vol list en leugen. *De Delfsche Juffer* confronteert de tegenwoordige lezer bovendien met wrede levenslessen van vroeger en een vrouwenleven, waarvan de tragiek na eeuwen nog aan het licht treedt.

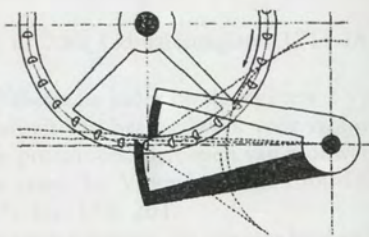
Noten

1. *'s Gravenhaegse Courant*, no 46 (17 april) 1758; *Leydse Courant*, no 47 (19 april) 1758. Over uitgever Hendrik Bakhuyzen: E.F. Kossmann, *De boekhandel te 's-Gravenhage tot het eind van de 18de eeuw*. 's-Gravenhage 1937, blz. 10-12.
2. Exemplaar UB Leiden (1080 G 23), recent nog bibliografisch beschreven door: J. Mateboer, *Bibliografie van het Nederlandstalig Narratief Fictioneel Proza 1701-1800*. Nieuwkoop 1996, blz. 72, no 293.
3. *De Delfsche Juffer* (hierna: DDJ), blz. IV.
4. *DDJ*, blz. 2-3.
5. *DDJ*, blz. 6.
6. *DDJ*, blz. 5.
7. *DDJ*, blz. 13-15.
8. *DDJ*, blz. 10-13.
9. *DDJ*, blz. 16-17.
10. *DDJ*, blz. 35.
11. *DDJ*, blz. 39.
12. *DDJ*, blz. 52.
13. *DDJ*, blz. 146.
14. *DDJ*, blz. 161-162.
15. *Het Gewaande Huwelyk, of de Bedriegster ontmomd*. Harlingen, B. Schiere, 1758. Ex.UB Leiden (1094 E 53). Het gaat hier vermoedelijk om een herdruk van een eerdere editie. Deze herdruk verscheen na de publicatie van *DDJ*. Op de titelpagina en in de voorrede wordt gesproken over 'zekere Delfsche Juffer of Bedaagde Vryster,' waarmee opvallend verwezen wordt naar het prozaverhaal. *DDJ*, blz. 158 bespreekt de verschijning van het toneelstukje.
16. *DDJ*, blz. 158-159.
17. *DDJ*, blz. 155-157.
18. *DDJ*, blz. 173.
19. GA Delft, DTB Oude Kerk biedt informatie over doop van Willemijntje en het overlijden van haar ouders.
20. GA Delft, Archief Kerkeraad (445), inv. nr 206; Lidmatenregister 1711-1816, sub oktober 1747.
21. GA Delft Index Impost 1750 (3 dln). Alfabetische index op de registers 2 t/m 7 van de impost 1750. Over de Delftse realiteit van het naaiwerk voor vrouwen, zie: Thera Wijsenbeek, Van priseerstes en prostituées. Beroepen van vrouwen in Delft en Den Haag tijdens de achttiende eeuw. In: *Vrouwenlevens 1500-1850. Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 8 (1987), blz. 173- 201.
22. GA Delft, Eerste Afdeling, nr 389: Register van personen die consent hebben om school te gaan houden, f. 69v. Consent werd verleend aan Willemijntje en aan Anne Ester Vinatien, in wie wellicht de in *DDJ* beschreven vriendin herkend mag worden.
23. GA Delft, Archief Kerkeraad N.H. Gemeente (445), inv. nr. 9: Handelingen des Kerkerads 1742-1787: Tweede ordinaire vergadering, 24 oktober 1757, art. 4.
24. GA Delft ORA (13), inv.nr. 84: Register van verzoekschriften aan schepenen in strafzaken, overgaande in notulen van het college van schout en schepenen 1716-1766, f. 71v., 9 november 1757.

25. GA Delft ORA (13), inv. nr. 187: Notulen Heeren van Gerecht 1757-1760, f. 22r., dinsdag 15 november 1757.
26. GA Delft, Archief Kerkeraad (445), inv. nr. 231 Attestatieboek Nieuwe Kerk, 30 november 1783.
27. Pieter Langendijk, *Het Wederzyds Huwelyksbedrog*. Ed. W.A. Ornée. Zutphen 1977, blz. 21-23.
28. Langendijk, blz. 34. Deze merkwaardige uithaal past in het nationalistisch offensief, dat zich wat later in de periodieken van Jacob Campo Weyerman en Justus van Effen aftekent.
29. Peter Altena, '14 juni 1751. Loopjes met de waarheid in populaire verhalen.' In: M.A. Schenkeveld-van der Dussen (red.), *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Groningen 1993, blz. 323-327.
30. Vergelijk: *De Vrouwelyke Cartouche* (1756), *Het Loosduynse Weeskind* (z.j., ca 1760), *Levensbeschryving en Bekeering van Anna Katharina Merks* (1764) en uiteraard *Sara Burgerhart* (1782) van Wolff en Deken.
31. *DDJ* als documentaire en satirische roman nader gesitueerd in: Peter Altena, 'Lotgevallen van Don Quichot in Nederland.' In: *Bzzlletin* 245 (april 1997), blz. 20-21.

De klokkenwinkel van Delft bestaat al sinds 1842 en huist vanaf 1919 in het oude pand aan de Markt. Door de tijd heen hebben wij altijd een zeer grote variatie kwaliteits-klokken en horloges in huis. Het gaat hierbij om antieke en moderne uurwerken. Iedere antieke klok die in de winkel komt te hangen is door ervaren vakmensen in onze werkplaats gerestaureerd. Mocht u uitleg over een restauratie of reparatie willen hebben, dan zijn wij graag bereid de technische details met u te bespreken. Als stadsuurwerkmaker, (al meer dan 30 jaar) zijn wij verantwoordelijk voor het onderhoud van de uurwerken in de historische bouwwerken van Delft, o.a. het Stadhuis, de Oude Kerk en de Nieuwe Kerk. Als u hier informatie over wilt, informeren wij u graag.

HORLOGERIE - STADSUURWERKMAKER MARKT 63 DELFT 2611GS 015-2123735

De naamsaanneming in 1811 in Delft

C.D. Goudappel

Gepubliceerd in Veritas, 16 november 1946, onder de titel "Geschiedenis van Delftse familienamen", en als lezing "De naamsaanneming in 1811" voorgedragen op de jaarvergadering van Delfia Batavorum, 26 november 1947.

Nog in brede kringen leeft de gedachte, dat wij onze geslachtsnamen pas sedert de Napoleontische tijd bezitten. Een gevoelen, dat hardnekkig blijft voortbestaan, doch geenszins op feiten is gegrond. Wie aan afstammingsonderzoek doet, kan ook vóór 1812 rustig doorgaan met het zoeken op de familienamen, al zal hij, wanneer hij tot in de zeventiende eeuw teruggaat, ervaren dat die namen niet altijd in de akten worden vermeld.

Vinden we b.v. in een Delftse doopakte van 18 januari 1645 de ouders ingeschreven als Arij Cornelisz. en Diewertjen Heijndricks, dan bemerken we uit een andere akte, dat zij voluit Arij Cornelisz. Burgerhoudt en Diewertjen Heijndricks van Dijkshooren heten.

Dit is één voorbeeld uit vele. Ook de veel voorkomende mening dat dan toch alleen maar deftige families een geslachtsnaam hadden, is geheel onjuist. Het bovenstaande geldt althans voor het westen van ons land: over de noordelijke en oostelijke provincies spreken wij nu niet.

Met die gedachte, dat alle geslachtsnamen eerst van 1811 dateren, dient men dus radicaal te breken. Maar iets is er intussen wel van waar. Napoleon heeft er wel degelijk voor gezorgd, dat degenen, die nog geen geslachtsnaam en vastgestelde voornamen hadden, deze aannamen. Het keizerlijk decreet van 20 juli 1808 handelde daarover en een keizerlijk decreet van 18 augustus 1811 legde aan de ingezetenen der Hollandse departementen de vereiste maatregelen op. Daarop volgde een besluit van de prefect van het departement van de Monden van de Maas d.d. 24 september 1811, en in vervolg daarop werd op 1 november van dat jaar door de president van de rechtbank ter eerster instantie te Rotterdam o.a. ook aan den Maire van Delft een register afgegeven ter opneming van de verklaringen van de hoofden der huisgezinnen wegens het aannemen van geslachts- en voornamen.

De genoemde decreten en besluiten richtten zich met name tot de inwoners, die de Israëlitische godsdienst beleden, en verder tot allen, die geen familienamen en vastgestelde voornamen hadden. De familienaam, die de vader of

de grootvader van vaderszijde aannam, werd aan alle kinderen en/of kleinkinderen gegeven, die verplicht waren deze te voeren. De vader of grootvader moest daartoe de namen en woonplaatsen van kinderen en kleinkinderen in zijn opgave vermelden. En de betrokkenen, wier vader of grootvader nog in leven was, behoefden dit slechts mede te delen onder opgave van diens woonplaats.

Vijf akten

Uit het bovenstaande blijkt, dat dit in de eerste plaats betrekking had op de Joden. Ter bevestiging van een en ander volgt hier de inhoud van het Delftse register van naamsaanneming. Het bevat slechts vijf akten, die alle dateren van november en december 1811 en betrekking hebben op Joodse families.

1. Gedateerd 6 november. **Aaron Joseph Polak**, wonende te Delft, verklaart, deze geslachtsnaam en voornamen te behouden. Zijn vier zonen en twee dochters behouden hun voornamen, resp. Marcus Aron, Israël Aaron, David Aron, Juda Aron, Mietje Aron, en Antje Aaron.

2. Datum 6 december. **Abraham Isak Stokvisch**, oud 72 jaar, wonende te Delft, verklaart deze namen te behouden. Zijn dertienjarige zoon blijft Matthias Abraham en zijn zestienjarige dochter Roosje heten. De vader ondertekent de akte met Hebreeuwse lettertekens.

3. Eveneens van 6 december. **Joseph van Gelderen**, oud 51 jaar, wonende te Delft, legt gelijke verklaring af als zijn voorgangers. Zijn vier zonen en vier dochters behouden de voornamen Philip, Levie, Mozes, Jacob, Sara, nog een Sara, Belie en Judith.

4. Ook van 6 december. **Salomon Isaac**, oud 71 jaar, wonende te Delft, verklaart de voornaam Salomon te behouden en de geslachtsnaam **De Vries** aan te nemen. Zijn 42-jarigen zoon Simon Salomon laat hij die voornamen behouden. Ook deze vader ondertekent de akte in het Hebreeuws.

5. Datum 24 december. **Joseph Juda**, oud 24 jaar, wonende te Delft, verklaart de voornaam Joseph te behouden en de geslachtsnaam **Van Hoven** aan te nemen. Hij ondertekent de akte echter nog als Joseph Juda. Zijn zoon Joseph, oud veertien maanden en zijn dochter Rooze, oud twee jaar, behouden deze voornamen en krijgen vanzelfsprekend ook de familienaam Van Hoven.

Hiermede is aangetoond, hoe gering het aantal is van degenen, die eerst sedert 1811 een familienaam bezitten en hoe dit voor Delft uitsluitend met Joodse families het geval is.

In den Jaare Een Duij.
Zend ayt Honderd en Elf den
Zesden december des voorn.
dags ten Elf uren. In voor ons
Maine der Stad Deft anno
Sement Rottendans. Canton Delft

departement der Monden van de
Maas. Amsterdams van den Bur
gerlijken Stand. Ver Scheemen
Abraham Sak Stokrisak
oud Inceem. Verentig Jaaren
wouende binnen de Stad de Dft
dewelke verklaart heeft idt
hij behoudt de naam van Stok
Ver Sch. voor geslagtsnaamen
die van Abraham Sak voor
voornaamen dat hij heeft Een
Zoon en een dochter te weten
Matthias Abraham oud
dertien Jaaren en Groosje
oud Zestien Jaaren. dewelke
hij hiem voornaamen laat
behouden.

En heeft den Comparant met
ons Maine de voornamende Aete
geteekend op dato als in't hoofd
deet.

אברהם סאק סטוקריסק
עבדך

W. J. Schuylenberg
mair.

Het genoemde register berust op het Gemeentearchief te Delft en is opgenomen in de inventaris van de doop-, trouw- en begraafregisters onder nr. 150bis. Nog één feit worde hier tenslotte vermeld, namelijk dat dit soort registers ook de aandacht van de 'autoriteiten' had tijdens de bezetting. In een rondschrĳven van 29 januari 1942 verzocht de Directeur van de Centrale Dienst voor Sibbekunde, hem voor enige weken in bruikleen toe te zenden de Joodse archivalia en de registers van aanname van familienamen van omstreeks 1811. Hij deed dit in verband met een hem op 25 augustus 1941 verleende machtiging van de General-Kommissar für das Sicherheitswesen. Het hem gezonden antwoord van het gemeentearchief te Delft luidde, dat hier het een noch het ander aanwezig was.

Transcriptie van de tekst op pagina 75:

In den Jaare een duijzend agt hondert en elff, den zesden december des voormiddags ten elff uuren is voor ons Maire der stad Delft, Arrondissement Rotterdam, Canton Delft, Departement der Monden van de Maas, ambtenaar van den Burgerlijken Stand verschenen Abraham Isak Stokvisch, oud twee en zeventig jaaren, wonende binnen de stad Delft, dewelke verklaart heeft, dat hij behoud de naam van Stokvisch voor geslachtsnaam, en die van Abraham Isak voor voornaamen, dat hij heeft een zoon en een dochter, te weeten Matthias Abraham, oud dertien jaaren, en Roosje, oud zestien jaaren; dewelke hij hunne voornaamen laat behouden.

En heeft den comparant met ons Maire de voornoemde acte geteekend op dato als in 't hoofd deezes.

(w.g.) Abraham Isak Stokvisch [in Hebreeuwse letters]

A. van Schuylenburch, Maire.

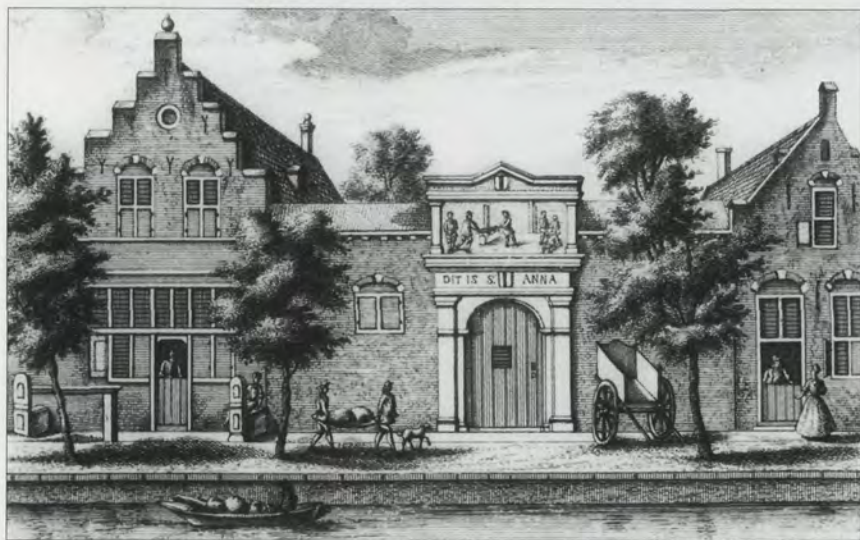

De Delftse geschiedenis van het geslacht Maas Geesteranus 1760-1887

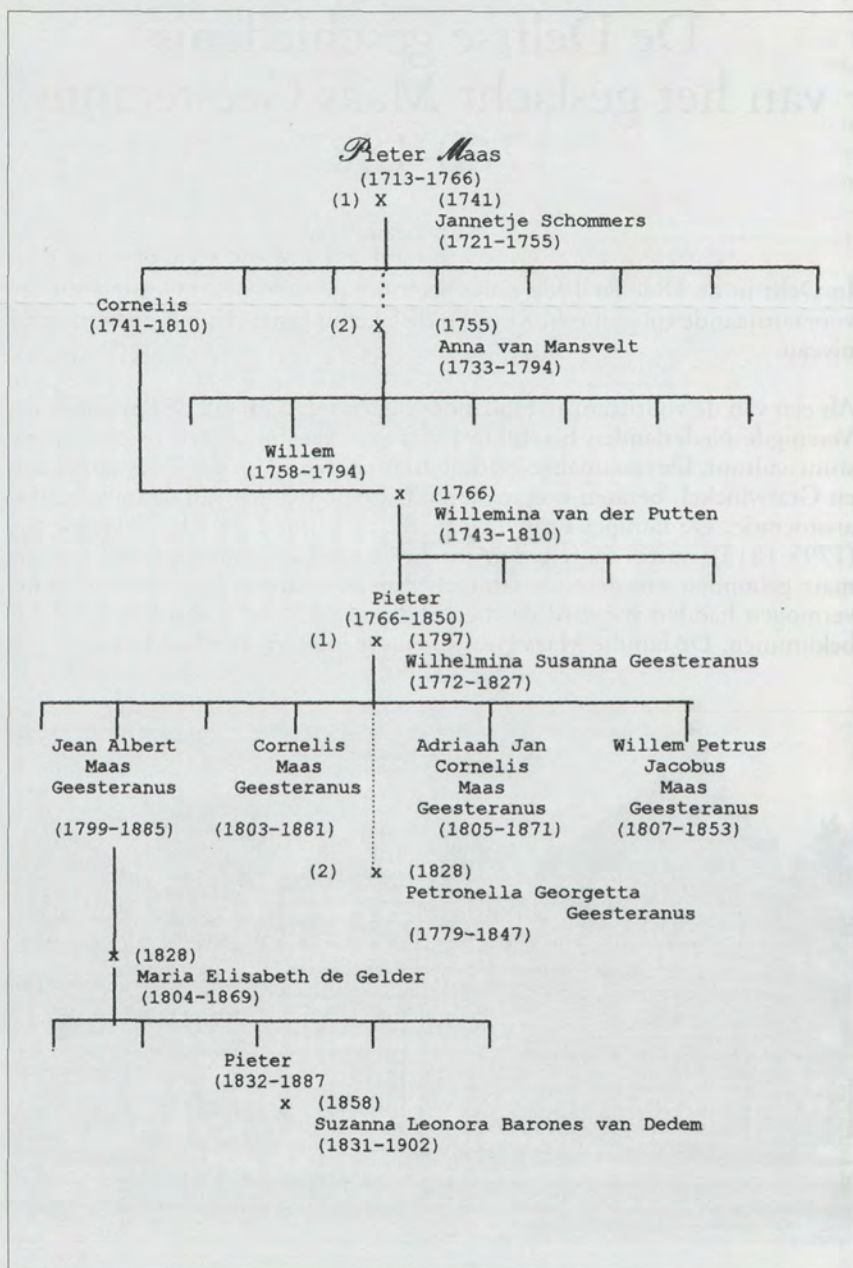
G.A. Maas Geesteranus

In Delft in de 18de en 19de eeuw heeft het geslacht Maas Geesteranus een vooraanstaande rol gespeeld zowel in de lakenindustrie alsook op bestuurlijk niveau.

Als een van de voornaamste Hollandse steden ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden beschikte Delft over een bij uitstek regenteske bestuurscultuur. De toenmalige raadsgeslachten, zoals Van der Goes van Naters en Graswinckel, bezaten nog in sterke mate de trekken van de oude ambts-aristocratie. De families daarentegen, die in of rond de Bataafs-Franse tijd (1795-1813) waren toetreden tot het patriciaat, waren in veel sterkere mate gebonden aan de oude familiebedrijven waarmee hun voorouders het vermogen hadden vergaard dat hen in staat stelde de bestuurlijke ladder te beklimmen. De familie Maas Geesteranus is hier een voorbeeld van.

Tuchthuis gevestigd in het voormalig Sint Annaklooster. Gravure door Leonard Schenk naar Abraham Rademaker, ca. 1730 (Gemeentearchief Delft).

Beknopte stamboom van het geslacht Maas (Geesteranus).

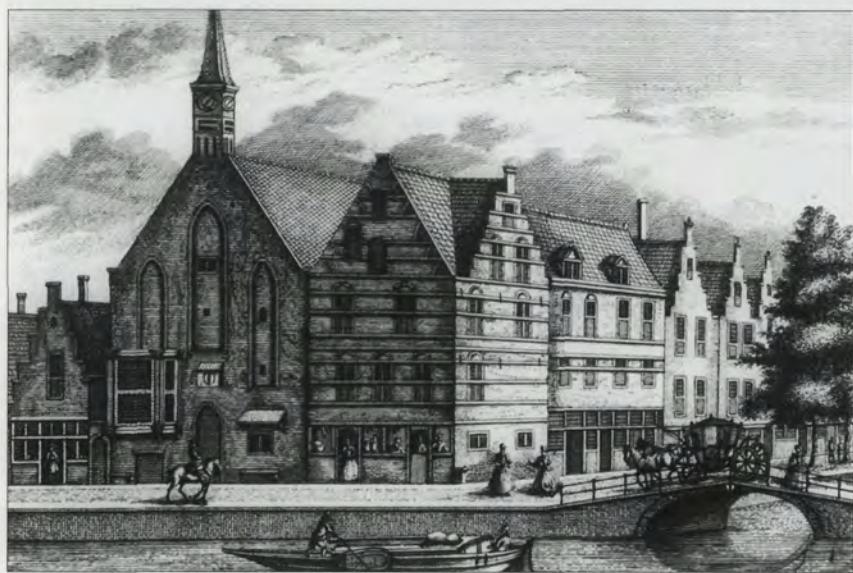

Pieter Maas

De Delftse geschiedenis van het geslacht Maas Geesteranus begon met Pieter Maas (1713-1766), die zich in 1760 uit Den Haag in Delft had gevestigd als conciërge (beheerder) van het tuchthuis. In deze instelling, verbonden aan het Sint Jorisgasthuis (in de volksmond het dolhuis), werden de armen, wezen en landlopers aan het werk gezet. Zij moesten er spinnen en weven en Pieter Maas en zijn zonen beschikten daarmee over een van stadswege gesubsidieerde textielfabriek.

In de vergadering van 24 mei 1760 besloten de regenten van het St. Jorisgasthuis de volgende advertentie te plaatsen :

“De Regenten van het St. Joris gast-en dol-, mitsgaders van het tucht en werkhuis binnen de stat delft adverteren, dat de conciërge of binnenvadersplaats in de voorgeschreven huizen met ultimo april 1761 staande te vaceren, een iegelijk daartoe genegen, getrouwt zijnde en hebbende de vereiste bekwaamheden, mitsgaders kennis van de laken, carsaai en baai fabriek, zich kan addresseren uiterlijk voor primo september aanstaande aan de regenten van bovengemelde huis.”

Gezicht op de Sint Joriskapel en het dolhuis. Gravure door Leonard Schenk naar Abraham Rademaker, ca. 1730 (Gemeentearchief Delft).

Nadat enige kandidaten waren beoordeeld en niet geschikt bevonden, werd op 19 december 1760 Pieter Maas unaniem gekozen als nieuwe conciërge. Dat Pieter Maas als conciërge niet over zich heen liet lopen, bewijst het volgende verhaal.

Daar de lakenfabriek de kurk was waarop het tuchthuis financieel dreef en deze in sommige tijden de stad grote voordelen opleverde, kwamen er soms strubbelingen met de regenten. De regenten hadden voornamelijk de zorg voor de tuchtelingen en mochten zich met de fabriek niet bemoeien. Zo kon het gebeuren, dat de regenten met de conciërge van mening verschilden over arbeidsduur en over veelvuldig voorkomende ontsnappingen van de tuchtelingen. Pieter Maas meende dat de regenten hem teveel in zijn vrijheid beperkten en trachtte recht te verkrijgen bij het college waaraan de regenten verantwoording schuldig waren: de Heeren van de Weth. Eind 1762 stuurde hij een rekest aan de Heeren van de Weth met klachten over de regenten. Dat de sfeer ernstig verziekt was, blijkt uit de notulen van de regentenvergadering van 22 december 1762:

“Wijders gaf den H. president van der Sleijden aan deze vergadering kennis, dat zijn Ed. uit overwegingen van zo veele en aanhoudende brutaliteiten en verdere onbetamelijke conduites van de conciërge Pieter Maas, de resolutie had genomen, om bij den Heer hoofdofficier als president van de Weth, zijn ontslag als regent te verzoeken, zelfs tegen zijn genoegen, wijl zijn Ed. verklaarde dat de aangename en vriendelijke conversatie met aanwezende regenten hem van deze stap wel zouden hebben teruggelaten, indien zijn Ed. niet moest betuigen te meermalen ondervonden te hebben, dat ider reis als er vergadering was geweest, en hij daar in, (als na gewoonte) de ongepermitteerde impertinentien van den conciërge hadden moeten afwachten, zijn Ed. dan dien gehelen avond daardoor geconsterneerd en lusteloos was ja zelfs, zulks nadelig voor zijn gezondheid hadden bevonden, en om zich dan niet verder daaraan te prostitueren en zijn gezondheid zoo veel hem mogelijk was, te conserveren, deze resolutie had doen nemen, en ook werkstellig gemaakt, vertrouwend daarom niet de vriendschap van de regenten, die hij betuigde hoog te achten, te zullen verliezen, maar integendeel die te blijven genieten, waarvan zijn Ed. aan zijn zijde beloofde steeds welmenende blijken te zullen geven.”

De Heeren van de Weth kennisgenomen hebbende van het conflict ontsloegen mr. Cornelis van der Sleijden als regent. De andere regenten stapten ook op en er werd een interimbestuur gevormd.

Cornelis en Willem Maas

Na de dood van Pieter in 1766 werd de functie van conciërge overgenomen door zijn zonen Cornelis (1741-1811) en Willem (1758-1794). Uiteindelijk

AFREKENING

D.D. 4 NOV. 1779, VAN DE AAN CORNELIS MAAS Pz.,
CONCHERGE VAN HET ST. JORIS GAST EN TUCHTHUIS,
VERSTREKTE PENNINGEN.

(Archief Delft I, 835).

	Verstrekt Capitaal	Gerestitueerde Penningen	Alsnog schuldig	Geprofitueerde Interessen
1772				
Maart 26	f 1400,—,— p. resto	f 1400,—,—		f 169,12, 3
1774				
Juni 7	" 9000,—,— " "	" 9000,—,—		" 576, 2, 3
1775				
Mei 11	" 2000,—,— " "	" 2000,—,—		" 51, 8, 3
Juni 15	" 5500,—,—	" 5500,—,—		" 227,15, 4
Juli 25	" 3000,—,—	" 3000,—,—		" 144,—,—
1776				
April 11	" 20000,—,—	" 20000,—,—		" 1161,10,10
1777				
Januari 28	" 6000,—,—	" 6000,—,—		" 70,—, 7
April 3	" 8800,—,—	" 8800,—,—		" 423,14,10
Juli 8	" 8800,—,—	" 8800,—,—		" 99,11, 7
Nov. 11	" 6000,—,—	" 6000,—,—		" 93, 8, 6
1778				
April 9	" 5000,—,—	" 5000,—,—		" 129,19, 3
Mei 19	" 9000,—,—	" 9000,—,—		" 323,16,10
Juli 7	" 6000,—,—	" 6000,—,—		" 95,18, 6
Sept. 1	" 10000,—,—	" 8910,—,—	f 1090,—,—	" 252, 7,15
1779				
Januari 19	" 17000,—,—	" 2160,—,—	" 14840,—,—	" 27,10,10
April 20	" 15000,—,—	" 1840,—,—	" 13160,—,—	" 11, 1,11
Juni 22	" 15000,—,—		" 15000,—,—	
Aug. 17	" 6000,—,—		" 6000,—,—	
Sept. 21	" 5000,—,—		" 5000,—,—	
Nov. 4	" 4000,—,—		" 4000,—,—	
	f 162500,—,—	f 103410,—,—	f 59090,—,—	f 3857,17,12

*Afrekening van 4 november 1779 van de aan Cornelis Maas verstrekte gelden
(uit Bouricius 1927, blz. 106).*

kwam het in 1812 tot een scheiding tussen het St. Joris Gasthuis en het tuchthuis, waarna in 1824 het tuchthuis werd opgeheven.

Cornelis en Willem (maar waarschijnlijk ook hun vader Pieter) waren lid van het St. Nicolaasgilde. Dit gilde van kooplieden in Delft huisde in de gildekamer genaamd de Coomans Kolf of Keyzers hof. Zo genoemd omdat zij hun deken of 'opziender' keizer noemden. Er is nu nog een steen in een voorgevel aan de Oude Langendijk 7 voorstellende twee kolven (ouderwetse hockeysticks) waar een balspel mee werd gespeeld. Dat het in de gildekamer gezellig toeging, bleek uit de bijbetekenis, die het woord kolfferen kreeg: onder het genot van vele glaasjes de tijd korten.

De Delftse textielindustrie, die zich toelagde op de vervaardiging van eenvoudige en degelijke dikke wollen stoffen, betekende veel voor de werkgelegenheid. Daarom zette het stadsbestuur zich in de 17de en 18de eeuw steeds in om deze nijverheid te bevorderen en bood de ondernemers wezen of beedeelde vrouwen als goedkope arbeidskrachten aan, die zo hun verzorging terugverdienden.

De stad Delft was bereid regelmatig aanzienlijke sommen geld te lenen aan de lakenfabriek van Maas, waar lakens, karsaaien en baaien werden vervaardigd. Bovendien verkreeg Cornelis in 1766 een hypotheek op huis en ververij in het pand 'het Vliegende Kind,' aan de westzijde van de Voorstraat gelegen. Wel betaalde hij af, maar de verstrekte bedragen werden hoe langer hoe groter en tenslotte kwam er een tijd, dat men orde op zaken stelde met een afrekening. Voor een groot gedeelte bleek het verstrekken van gelden nodig te zijn, doordat Cornelis de leverantie van de uniformen voor het leger wist te verkrijgen en de betalingen daarvan eerst veel later plaats vonden dan de aflevering; nog afgezien van het feit, dat ook de fabricage tijd kostte en de grondstoffen contant moesten worden betaald. Maar dat het stadsbestuur er voor te vinden was zoveel geld in het tuchthuis te steken, bewijst wel van hoeveel voordeel het bezit van zo'n inrichting voor de stad was. Alle benodigdheden voor het gesticht, zowel voor de huishouding als de grondstoffen voor de fabriek werden in Delft gekocht en zo kon het in deze tijd van depressie een zegen voor Delft genoemd worden, een inrichting als het tuchthuis binnen zijn muren en onder zijn beheer te hebben.

Maar ook voor de familie Maas bracht het geld en aanzien. Cornelis had zich inmiddels opgewerkt tot staalmeester en gouverneur van de lakenhal, alsook tot secretaris van het St. Nicolaasgilde en bestuurder van de Delftse afdeling van de Oeconomische Tak van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen. Deze laatste organisatie, die later zijn naam veranderde in Maatschappij van Nijverheid en Handel, loofde regelmatig prijzen uit voor industriële of agrarische produkten van hoge kwaliteit. Cornelis viel in de prijzen met een bijzonder soort lakens produkt en werd na enige tijd gevraagd

Waar in behindeen de wemen Gratis Loude Weeden onderhouden,
en naar maate van hunne Verdiening, en Naarstigheijde, met
aanzenlyke Praemien Weeden betoone, voer Welke oprigting
Leedest Ruime Nij 1779 tot hie toe door behindeen die
op gemelde Schoolen het spinnen hebben geteerd is gyspfi-
teerd / 12533.-- Naar Vermits men endels Stad op een
duis ten mueten en getal van 20 linden tot dit Weerk
kan behoemen Schoon is ten minsten Wel 500 Lyn denielte
is met goed gevolg aan Loude Kunnen Weeden te Werk gesteld,
Zoo kan Ziekte zeer Wyng aan de Fabrique, Subsistieren,
endres is te vreezen dat het verval van deze Nuttig Saake
met den tyd nog Ruiniet gevolgen voor de Saake Fabrike
binnen deze Stad zal hebben.

Ik bedanke de Respective Heeren Directeuren zeer Vriendelyk
voor het Belange dat hun Wel Bedienst volgent informatie in
de Welvaet van myn Saake Stellen; ik besteke myn ende
continuatie van dien en blyve met alle Hoog Achtling

Wellaete Heer

Delfden 29. Nij 1785.

W. H. de W. Dienaar
C. Maas & Co.

Parijs den 17^{en} Septemb^{er} 1796
Waarde Vader & Moeder

Donderdag morgen om 12 uren benick Lee vel by ontkoortbaer
tandes Staf en Kuygheid behouden. Parijs aenkommen
myn intrick nemende in myn vaders Logement van Hotel
de la Loi Rue de la Loi alwaar ik weder op de 3de verdieping
ben beland by Lezard bezelogeerd. Het was te laat
om in dien dag te Schryuen vermits de Post binnedagtes
1 nu verlost - dese maedik heidengereid om dat ik
voornement ben morgen overdaelles te Clond en bene
te gaen en er een paar dagent byve... de Post verlaecht
maendey

Opzeker Lezard: Dieken du Pius bode vromendes
te Ryffel du Marche des Batons zal alle in ontfang
aenneemen endes noodt alle betaelingen voor Lezard
van dieken J Broulanger koopman te Leud daen die 100
allik in den 9^{en} van Leud gemeld heb myn nder verder
Epistole behuetsaam te lken; Intagen hebben my dees
vrienden gemformeed dat alles by enoverhandest het
een goed konkommen endat er intagen te gemformeed
wollen hie meder moet handelen; Ik koopde de
Committer die met gemaklyk ald by Antwerpen zullende
te hebben my alden myn Koffel op de 17^{en} van ontkoortbaer

Brief van Pieter Maas (1766-1850) uit Parijs aan zijn ouders in Delft.

naar de ontwikkeling van de omzet van dit produkt. Hij antwoordde in een brief van 29 mei 1785:

“In antwoord op uw Ed. zeer geërde missive van den 19de deezer dient, dat door dien de schaarsheid van zoortgelijke wolle (waar van het laake gefabriceerd is, welk ik de eer heb gehad aan de Oeconomische Tak van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te vertoonen, en het geene door deeze loffelijke Societijd ten blijke hunner goedkeuring met een goude medaille is bekroond geworden) nog niets is verbeterd; maar inteegeendeel de klijne quantiteit van die soort van wolle door verscheijde fabriqueurs die in die streken en daar omtrent hunne fabriquen hebben, daar deeze wolle te bekoomen zijn, zeer gretig werd gezogt, en ordinair teegens den scheertijd reeds werd opgekogt en magtig gemaakt, zoo is er zelden gelegenheid dat andere fabriqueurs iets noemenswaardig van deeze wolle kunnen bekoomen, of men zoude door eene meerdere dan gewoone prijs voor dezelve te moeten besteeden, ze moeten magtig worden, waar door dan het oogmerk om goede en goedkoope laakens daar van te fabriceren in het geheel onmoogelijk wierd.”

Kortom van enige omzet van het met goud bekroonde produkt is geen sprake wegens gebrek aan betaalbare grondstoffen. Voor de fabriek in zijn geheel gaan de zaken goed :

“Voor het overige heb ik het genoeg uw Ed. te kunnen melden dat mijn fabrieq onder Gods zeegen van eene rijkelijk debiet voorzien is...”

In dezelfde brief brengt Cornelis de Oeconomische Tak op de hoogte van de Delftse Spinschool. Deze door een aantal fabrikanten in 1779 opgerichte spinschool had tot doel de kinderen van arme lieden ‘van het luije leedig loopen’ af te krijgen en te onderrichten in het spinnen zodat ze later te werk gesteld konden worden in de Delftse textielabrieken. Het animo was niet groot. Want ondanks het uitloven van prijzen en premies kwam het aantal kinderen niet boven de 20, terwijl er wel 500 voor in aanmerking kwamen. Kort daarna, nog in 1785, werd de school weer opgeheven.

Pieter Maas, Cornelis' zoon

Inmiddels was ook Pieter (1766-1850), de oudste zoon van Cornelis, in het bedrijf van zijn vader komen werken. In september 1796 maakte hij, 29 jaar oud, een zakenreis naar Parijs, waarschijnlijk in verband met orders voor Franse legeruniformen. In brieven aan zijn ouders vertelt hij hoe onrustig Parijs is in de nadagen van de Franse revolutie: troepenverplaatsingen, opstandige acties van de Jacobijnen, terechtstellingen maar ook een groots feest op het ‘veld van Mars’ ter gelegenheid van het eerste lustrum van de Franse Republiek.

Pieter Maas nam in oktober 1801 de zaak, de firma Cornelis Maas en Zoon, van zijn vader over. Hij vergrootte het aanzien van de familie door zijn openvolgende huwelijken met Wilhelmina en Petronella Geesteranus, dochters uit een notarisgeslacht. Hij stapte over naar de de Waalse Kerk, waar zijn eerste drie kinderen werden gedoopt, en werd lid van het genootschap Christo Sacrum. De geschillen tussen de protestantse kerken waren in 1797 voor enige leden van de Waalse Kerk en anderen aanleiding een genootschap, Christo Sacrum, op te richten met als doel de protestantse kerken samen te smelten tot één instelling. Op 5 maart 1802 werd hun kerkgebouw aan het Rietveld 83-89 ingewijd. In deze kerk werden de drie laatste kinderen van Pieter gedoopt. Het genootschap volgde bij de samenkomsten een eigen liturgie, die de eredienst en de leerdienst onderscheidde. Van groot belang waren ook de muzikale omlijsting van de diensten en de gemeentezang. De grootste bloei was in 1810 toen het genootschap 80 leden telde. Na het vertrek van de eerste geestelijke leiders liep dit aantal al snel terug.

In het begin van de 19de eeuw, toen de banden met het tuchthuis waren verbroken, ontwikkelde de lakenfabriek van Maas zich tot Delfts grootste onderneming. De legerorders verschaften in de periode vóór 1813 aan meer dan duizend Delftenaren werk, doordat er zich naast de lakenfabriek ook een

Pieter Maas (1766-1850).

Jean Albert Maas Geesteranus
(1799-1885).

confectie-industrie voor uniformen ontwikkelde. Na het verdwijnen van de Franse legerorders gelukte het de firma Maas rond 1820 nieuwe bronnen aan te boren: uniformen voor de in Delft gevestigde Artillerie en Genieschool en het Nederlandse koloniale leger.

Als eerste bedrijf in Delft kreeg de lakenfabriek in 1822 een stoommachine, besteld bij Boulton & Watt in Birmingham. Landelijk gezien zat Maas daarmee in de voorlinies: na de belangrijke textielcentra in Leiden en Eindhoven was hij de derde textielfabrikant in Nederland, die een stoommachine aanschafte. De introductie van stoom voor de aandrijving van machines was in ons land net begonnen. In 1824 zou pas de eerste Nederlandse (in Engeland gebouwde) stoomboot in de vaart worden genomen. Pas rond de jaren veertig gingen andere bedrijven in Nederland mondjesmaat over op stoomkracht. Met bezuinigingen bij het leger in 1827 namen de orders voor stoffen en uniformen sterk af en het thuiswerk voor het in elkaar zetten van uniformen verdween.

Jean Albert en Cornelis Maas Geesteranus

Geleidelijk aan begon Pieter Maas zich terug te trekken uit de zaken. Hij kocht eind 1825 het buitenhuis De Ruit, dat in Rijswijk aan de Delftse Vliet

EXTRACT uit het Besluit van
 ZIJNE KONINKLIJKE HOOGHEID
 den HEERE PRINCE van ORANJE-
 NASSAU, SOUVEREIN VORST der
 Vereenigde Nederlanden, enz. enz. enz.
 van den 9 Julij 1814, N°. 65

Tot Kadet voor de Artillerie en Genie,
 op het Artillerie en Genie School
 te Delft
 wordt aangesteld de Heer *J. A. Maas*

(was geteekend) WILLEM.

(lager stond) Ter ordonnantie van
 ZIJNE KONINKLIJKE HOOGHEID.

De Algemeene Secretaris van Staat,
 (was geteekend) A. R. FALCK.

Accordeert met het origineel, voor zoo veel
 het geëxtraheerde aangaat.

De Algemeene Secretaris van Staat.

A. R. Falck

Van der Meulen

Aanstelling van Jean Albert Maas (Geesteranus) als kadet op de Delftse Artillerie en Genieschool. Op de achterzijde staat vermeld: 'Op de school gekomen, met overhandiging dezer aanstelling den 1 Augustus 1814. Delft, den 1 Augustus 1814 P.O. den Generaal Mayoer directeur der Artillerie & Ingenieur School. De Kapitein adjoint, (w.g.) Seelig.' en 'Van de School afgegaan den 1°. November 1817. De Kapitein adjoint, (w.g.) Seelig.'

*Cornelis Maas Geesteranus
(1803-1881), burgemeester van
Delft.*

lag even voorbij de grens met Delft en dat ooit aan het regentengeslacht Graswinckel had toebehoord. In april 1828 trouwde hij daar met zijn tweede vrouw Petronella Geesteranus. Zijn oudste zoon, Jean Albert (1799-1885), kreeg in juni 1829 volledige volmacht om zijn vader in alle zakelijke activiteiten te vervangen.

In het grootboek van de Firma Cornelis Maas en Zoon werden de volgende onroerende goederen als kapitaal opgevoerd:

1. Huis, erve, fabriek en perserij, Wijk 2 nr. 597, nu Molslaan 31. Het huis werd bewoond door Pieter Maas en zijn gezin. Na zijn vertrek naar Huize De Ruit in 1827 blijft zijn zoon Jean Albert er met zijn gezin in wonen. (Het huis is gesloopt en vervangen door nieuwbouw).
2. Huis en erve, Wijk 2 nr.598, nu Molslaan 29. Werd verhuurd aan G.J. Verschoor. (Gesloopt en vervangen door nieuwbouw).
3. Huis, erve en fabriekspanden, Wijk 2 nr. 109, nu Koornmarkt 20. Het fraaie grachtenpand werd bewoond door Pieters tweede zoon Cornelis

18 Julij 1835.

Uitslag van de stemming voor *Zes Leden* van den *Gemeenteraad* der Stad *DELFT*:

Geldende stemmen: 470.

Volstreckte meerderheid: 236.

Verkozen, de Heeren:	C. MAAS GEESTERANUS,	met 419 stemmen,
	L. H. VIRULIJ VAN KEENENBURG	» 347 »
	Dr. J. SOUTENDAM,	» 351 »
	C. HOEKWATER,	» 328 »
	G. P. VAN DEN BOOGAART,	» 316 »

Voorts verkregen

de Heeren:		160 stemmen.	de Heeren:		1 stem
P. van Rhijn,		160	W. Beets,		1
Dr. P. J. A. H. Vermeulen,		156	Mr. B. van Berkel,		1
D. J. Storm Bujsing,		108	J. Brico,		1
J. Vorstman,		103	J. H. Bitter,		1
Prof. S. Bleekrode,		59	B. Denie,		1
A. A. Kuller,		50	Dr. C. F. Donnadieu,		1
Dr. J. J. van Kranendonk,		46	A. M. van Dijk,		1
H. P. van der Mandele,		46	P. W. Eijken,		1
Mr. M. A. M. 's Gravesande Guicherit,		35	P. A. Engellbrecht,		1
J. Heukensfeldt,		28	S. A. Guteling,		1
P. J. Schouten Pz.,		20	J. J. Gussenhoven,		1
Dr. F. M. T. Gijsbert Hodenpjl,		19	S. van Graauwenhaan,		1
W. J. Kuhler Wz.,		18	Dr. J. M. van Gent,		1
R. H. van Schaik,		11	W. Graaf,		1
F. Heukensfeldt,		8	Dr. de Witt Hamer,		1
L. B. Denie,		7	H. Hartogh Heijs,		1
Mr. J. C. van de Watering,		7	D. van Hengel,		1
N. Buijteweg,		4	H. van Heumen,		1
Dr. M. A. Roodenberg,		4	A. A. de Kuijser,		1
Dr. Simons,		4	M. M. Kuipers,		1
T. van Leeuwen,		3	Mr. S. Keijzer,		1
J. C. Perk,		3	C. L. Kuhn,		1
J. H. Scholten,		3	Dr. J. G. Kloppert,		1
H. Wellan,		3	P. de Lange,		1
J. J. Bronovo,		2	van der Leeuw,		1
H. J. van Blommestein,		2	J. A. Maas Geesteranus,		1
J. de Blom,		2	E. P. van der Mandele,		1
F. A. Dijkgraaf,		2	P. J. van der Mandele,		1
J. A. Brabbe,		2	A. U. Mooser,		1
A. A. Gussenhoven,		2	W. G. Metselaar,		1
J. F. Hanssen,		2	H. van der Mandele,		1
J. D. Hoekwater Ajz.,		2	van Nerum,		1
H. Jedeloo,		2	J. Nijenhuis,		1
P. J. Kipp,		2	Dr. W. L. Overduin,		1
G. H. Landmeter,		2	Overduin,		1
J. de Lange,		2	G. Overvoorde,		1
R. Lobatto,		2	A. Perk Jz.,		1
P. E. van der Mandele,		2	D. van der Polder,		1
E. P. J. van der Mandele,		2	L. van 't Sant,		1
J. Olfiers,		2	H. Swarttouw,		1
J. J. van der Polder,		2	H. van Schaik,		1
W. van Rest,		2	E. van Schaik,		1
C. Schilte,		2	J. A. Straman,		1
C. Straathof,		2	Mr. A. G. Tegel,		1
Mr. J. E. Valetou,		2	J. Verneé,		1
L. van Berkel,		1	Johannes Vorstman,		1
A. A. van Berkel,		1	S. Verboom,		1
N. de Booi,		1	J. D. Virulij,		1
J. L. Buijteweg,		1	J. van der Wel,		1
J. P. van den Berg Jz.,		1	Mr. M. A. Wijnaendts		1

(1803-1881) en zijn gezin. Na 1868 komt Pieter jr. de oudste zoon van Jean Albert er te wonen.

4. Huis en erve, Wijk 2 nr. 110, nu Koornmarkt 18. Het huis werd verhuurd aan A.W.F. van der Hegge Spies de schoonvader van Maria Johanna Wilhelmina Maas Geesteranus, dochter van Cornelis.

5. Huis en erve Den Eendragt, Wijk 1 nr. 300, nu Gasthuislaan 37. Werd verhuurd en in 1868 verkocht. (Gesloopt en vervangen door nieuwbouw).

6. Huis en erve, Wijk 1 nr. 299, nu Gasthuislaan 39. Verkocht in 1868. (Gesloopt en vervangen door nieuwbouw).

Willem Albert Geesteranus, broer van Petronella en laatste overgebleven mannelijke Geesteranus, kwam in 1842 te overlijden waarmee de naam Geesteranus dreigde uit te sterven. Petronella en haar vier stiefzonen Maas (Jean Albert, Cornelis, Adriaan Jan Cornelis en Willem Petrus Jacobus) dienden bij de koning een verzoek in om de namen Maas en Geesteranus samen te mogen voegen om daarmee te voorkomen dat de naam Geesteranus zou uitsterven. Het verzoek werd ingewilligd op 13 september 1843 bij Koninklijk Besluit nr. 56 en vanaf dat moment bestaat de naam Maas Geesteranus. Met deze gebeurtenis versterkte de familie haar plaats binnen het patriciaat van Delft, waar zij sinds het begin van de 19de eeuw door kapitaal en verwantschap toe was gaan behoren. Dit toetreden opende allerlei deuren tot belangrijke bestuursfuncties waarvan Jean Albert en Cornelis Maas Geesteranus zouden profiteren.

Aanvankelijk was Jean Albert nog werkzaam als lakenfabrikant en kon zijn jongere broer Cornelis jr. zich geheel wijden aan een politieke carrière. Cornelis zat in de gemeenteraad van 1838 tot 1856, was wethouder van 1849 tot 1850 en burgemeester van Delft van 1851 tot 1855. Bovendien was hij lid van de Provinciale Staten van 1845 tot 1856. In dat laatste jaar werd hij bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten verslagen door de regent jhr.mr. A. van der Goes van Naters. Dit was voor hem aanleiding om zijn ambtelijke loopbaan te beëindigen. Hij verhuisde naar de buitenplaats Eik en Duinen, toen nog landelijk gelegen aan een bomenlaan tussen Den Haag en Loosduinen naast de begraafplaats Oud Eik en Duinen. Zijn achterkleindochter, Elisabeth Bryan Loder, weet over hem de volgende herinneringen te vertellen:

“Zijn oudere broer woonde in Delft en hij zal er nog wel andere belangen gehad hebben als oud-burgemeester en zo ging hij daar nog al eens heen. Hij had paard en rijtuig maar hij ging altijd zo vroeg van huis dat als er iets met het rijtuig mis zou gaan hij ook te voet de gewenste trein zou halen. Het was de tijd dat de mensen elkaar nog kenden en zo wist de portier van het Hol-

landse spoor station ook heel goed dat de oud-burgemeester naar Delft ging en kwam het voor dat als hij hem zag hij hulpvaardig zei: 'Als u even doorloopt zult u net de trein van 10.16 nog halen' waarop als antwoord volgde 'Man daar kom ik niet voor, ik kom voor de trein van 11.08' en dan ging Cornelis Maas Geesteranus rustig een klein uur in de wachtkamer zitten. Het waren wel andere tijden. Toen er een stoomtram kwam naar Loosduinen was hij helemaal ontzet. 'Dat gevaarlijke ding, dat zo maar op je afkwam' en de tramlijn lag nog wel buiten de bomerrij!

Tussen de buitenplaats Nieuw Eykenduinen (= Eik en Duinen) en de begraafplaats Oud Eykenduinen was een weg en het buiten was daarvan afgescheiden door een sloot en daarover was een primitief soort van bruggetje aangebracht. Op Nieuw Eykenduinen was bij de sloot een houten steun, misschien wel een boomstronk waarop het uiteinde van een plank bevestigd was, die gedraaid kon worden en waaraan een eenvoudige leuning gemaakt was. Als het niet in gebruik was lag die plank evenwijdig aan de sloot tegen het buiten aan en was met een ketting bevestigd. Wilde men dus snel buiten zijn dan werd die losgemaakt en kon men dat plankenbruggetje over de sloot draaien en zo buiten komen. Dat heette 'de draai' en toen mijn overgrootvader oud werd zei hij altijd 'Als ik er niet meer ben moeten jelui mij maar over den draai zetten dan ben ik zo gauw mogelijk op de begraafplaats'. Het familiegraf lag op Oud Eykenduinen."

Jean Albert Maas Geesteranus meldde zich op de jonge leeftijd van 15 jaar bij de Artillerie en Genieschool te Delft. Er is een bron, die vermeldt, dat hij heeft meegedaan aan de slag bij Waterloo (18 juni 1815). In ieder geval is zeker, dat hij in 1865 bij Koninklijk Besluit een ereteken verleend krijgt voor zijn 'werkzame aandeel aan de altijd gedenkwaardige krijgsverrichtingen ter herstelling en bevestiging van Neerlands onafhankelijk volksbestaan in de jaren 1813-1815.' In 1817 verliet hij de school weer. De krijgsverrichtingen bleven hem boeien, want naast het werk voor de lakenfabriek sloot hij zich aan bij de plaatselijke schutterij, waar hij opklom tot majoor-commandant. Ook voor deze eervolle, langdurige dienst bij de schutterij kreeg hij van de koning een lintje.

Jean Albert, aanvankelijk nog lakenfabrikant, besteedde steeds meer tijd aan bestuursfuncties. Hij was lid van het kiescollege, van 1856 tot 1868 lid van Delfts gemeenteraad, vanaf de oprichting in 1852 tot 1870 voorzitter van de Kamer van Koophandel en van 1868 tot 1874 lid van de Provinciale Staten. Gezien deze activiteiten en zijn talrijke nevenfuncties als regent van het Weeshuis der Gereformeerden, bestuurder van de Waalse kerk en majoor-commandant van de schutterij, verbaast het niet dat het minder goed ging met de Firma Cornelis Maas en Zoon. Daar kwam nog het volgende bij. Bezorgd over de werkloosheid nam in 1828 een aantal Delftenaren het initiatief een armeninrichting op te richten, waar touw werd geplouzen en onder

Pieter Maas Geesteranus (1832-1887)

meer dweilen werden gemaakt. De geschiedenis zou zich herhalen. De opzichter van deze armeninrichting, J. Heukensfeldt, bleek, net als Maas in de 18de eeuw, een goed zakenman te zijn. Omdat hij kon schermen met een sociale voorziening en werkverschaffingsproject, sleepte hij nu in de plaats van de Firma Maas de orders voor uniformen binnen. Ook zijn armeninrichting zou zich snel ontwikkelen tot een doodgewone fabriek met machines en gespecialiseerde vaklieden, een analoge ontwikkeling aan die van het tucht- en werkhuis onder leiding van de familie Maas. Aangezien beide textiel fabrieken vooral bezig waren elkaar vliegen af te vangen, breidde de werkgelegenheid in de textiel zich nauwelijks uit. De Firma Cornelis Maas en Zoon moest in 1868 de poort sluiten. De fabriek, die in de jaren twintig als een der eerste bedrijven in het land op stoom was overgeschakeld, was nu volkomen verwaarloosd. Maar Maas Geesteranus had zich inmiddels wel van tuchthuisfabrikant tot ambtsdrager omhoog gewerkt.

Terwijl Jean Albert en Cornelis in Delft woonden, vestigde de derde broer, Adriaan Jan Cornelis (1805-1871), zich in Alkmaar om daar op te klimmen tot rechter aan de plaatselijke rechtbank. De vierde broer, Willem Petrus Jacobus (1807-1853), trok naar Amersfoort en werd daar kapitein der Rijdende Artillerie.

7 April 1867.

N°. 10.

**WIJ WILLEM III, BIJ DE GRATIE GODS,
KONING DER NEDERLANDEN, PRINS VAN
ORANJE-NASSAU, GROOT-HERTOG VAN
LUXEMBURG, ENZ., ENZ., ENZ.**

*Op de voordragt van Onzen Minister van Binnen-
landsche Zaken, van den 5ten April 1867.
N°. 287. 4de Afdeeling:*

*Gezien Ons besluit van den 5^{den} December 1851
(Staatsblad n°. 169) en van den 30^{en} December 1866 (Staatsblad N°. 244)*

Hebben goedgevonden en verstaan:

*Het bij Ons voorschreven besluit ingesteld **EERETEKEN**
tot belooning van eervolle langdurige werkelijke dienst bij
de Schutterij, toe te kennen aan:*

Jean Albert Maas Geesteranus,

Voormalig Majoor-Commandant, der dienstdoende schutterij te Delft.

*Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast
met de uitvoering van dit besluit.*

Graevenhage, den 7ten April 1867.

**De Minister
van Binnenlandsche Zaken,**
(Getekend) **Meemolkerck.**

(Getekend) **WILLEM.**

Accordeert met het origineel,
De Secretaris-Generaal
bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken,

*Verlening van een ereteken door koning Willem III aan Jean Albert Maas Geesteranus,
voormalig Majoor-Commandant der dienstdoende schutterij te Delft, op 7 april 1867.*

Pieter (1832-1887), de oudste zoon van Jean Albert, bleef Delft trouw. Wel haalde hij zijn vrouw, Suzanna Leonora barones van Dedem, van ver uit Dalfsen, maar in Delft volgde hij zijn vader op in de gemeenteraad, waarvan hij lid bleef tot aan zijn dood in 1887. Ook in de plaatselijke Schutterij was hij actief en werd daar majoor-commandant.

Met deze Pieter kwam de industriële en bestuurlijke geschiedenis van het geslacht Maas Geesteranus in Delft ten einde. De andere zonen en dochters van Jean Albert en Cornelis verspreidden zich over Nederland en daarbuiten om daar hun leven te leiden. Wel zien we regelmatig afstammelingen van het geslacht Maas Geesteranus zich voor korte tijd in Delft vestigen om daar hun opleiding te volgen. Adrien Henri (1873-1965) aan de Indische Instelling (opleiding tot Indisch bestuursambtenaar) en vele anderen aan de Technische Universiteit.

Redactionele noot

Op de in 1874 gesloten begraafplaats Haagpoort in het Kalverbos (zie het artikel van Van Leeuwen in dit jaarboek) herinnert nog steeds een grote zerk aan de grafkelder waarin diverse leden van de familie Maas Geesteranus zijn bijgezet. Ook op het oudste gedeelte van de begraafplaats Jaffa bevindt zich nog een grafkelder Maas Geesteranus.

Op 26 februari 1998 werden enkele nieuwe straten in het uitbreidingsplan aan de Kruithuisweg genoemd naar Delftse burgemeesters, een van de straten kreeg de naam Maas Geesteranushof. In het volgende jaarboek volgt daarover meer.

Bronnen

L.G.N. Bouricius, *Geschiedenis van het geneeskundig gesticht voor krankzinnigen Het St. Joris Gasthuis en het daarmee verbonden geweest zijnde Tuchthuis binnen Delft* Delft, 1927.

Th. Wijsenbeek-Olthuis, *Achter de gevels van Delft: Het bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang (1700-1800)*. Hilversum 1987.

De stad Delft: Cultuur en maatschappij van 1813 tot 1914. Delft: Stedelijk Museum Het Prinsenhof, 1992.

Herinneringen, Elisabeth Bryan Loder, 1980.
Archief van de Familievereniging Maas Geesteranus.

Welkom bij het Gemeentearchief Delft

Het Gemeentearchief is het documentatiecentrum voor de geschiedenis van Delft. U kunt bij ons terecht voor bijvoorbeeld stamboomonderzoek, voor een oude foto van uw huis of straat, maar ook om in oude kranten na te gaan wat er op een bepaalde dag in Delft gebeurde of hoe de gemeenteraad dacht over een kwestie.

Tijdens openingsuren kunt u gratis bij ons terecht om onderzoek te doen. U kunt ons ook schriftelijk opdracht geven om zaken voor u uit te zoeken. U betaalt daarvoor f 15,00 per kwartier, met een minimum van f 30,00. Dit bedrag is inclusief administratie- en verzendkosten. Van de meeste documenten, boeken, foto's, prenten, enzovoorts kunt u reproducties laten maken.

Archieven

Bij het Gemeentearchief berusten de archieven van de gemeentelijke overheid. Het alleroudste document is het stadsrecht uit 1246, maar we beheren ook moderne stukken zoals twintigste-eeuwse bouwtekeningen, hinderwetvergunningen en de handelingen van de gemeenteraad.

Daarnaast hebben particuliere instellingen en personen hun archief aan ons in bewaring gegeven of geschonken. Bij het Gemeentearchief kan het beter worden bewaard en is het beschikbaar voor onderzoek. Zo beheren wij de archieven van kerken, politieke partijen, verenigingen, ziekenhuizen, bedrijven, enzovoorts.

De archieven zijn in principe openbaar en gratis raadpleegbaar op grond van de Archiefwet. Sommige stukken zijn echter (nog) niet ter inzage, meestal ter bescherming van de privacy van nog levende personen. Gesloten zijn bijvoorbeeld de processen-verbaal van politie die jonger zijn dan vijftig jaar.

Gemeentearchief Delft

Bibliotheek

De bibliotheek bevat nagenoeg alles wat ooit in druk is verschenen over Delft. Dat varieert van de stadsgeschiedenis van Dirck van Bleyswijck uit de zeventiende eeuw tot het meest recente jaarverslag van de gemeente Delft. Verder bevat de collectie Delftse kranten, vanaf de alleroudste uit de achttiende eeuw tot de allernieuwste van gisteren. Ook periodieken van Delftse instellingen, verenigingen en politieke partijen worden hier bewaard.

In de studiezaal liggen de meest recente afleveringen van veelgevraagde tijdschriften ter inzage. Zo kunt u op de hoogte blijven van wat er verschijnt in de belangrijkste genealogische en historische bladen, zonder dat u zelf op alle tijdschriften een abonnement hoeft te nemen. U kunt al het bibliotheekmateriaal gratis inzien in de studiezaal; er worden geen boeken uitgeleend.

Beeld en geluid

In de collectie beeld en geluid vindt u tienduizenden afbeeldingen van Delft, zoals foto's, tekeningen, prenten en prentbriefkaarten. Alleen al de collectie foto's omvat circa 50.000 stuks, waaronder zeldzame opnamen uit de begintijd van de fotografie omstreeks 1855. Hier vindt u oude foto's van uw straat, misschien wel van uw eigen huis. U kunt al het beeldmateriaal gratis inzien. Dubbele foto's, prentbriefkaarten en affiches zijn te koop tegen schappelijke prijzen. De opbrengst komt ten goede aan het aankoopfonds.

Een bijzondere collectie wordt gevormd door de historische films over Delft. Deze zijn vaak te kwetsbaar om te worden gedraaid en bovendien hebben wij daar de apparatuur en de ruimte niet voor. Zij worden daarom op video gezet en vertoond in de serie Film van de maand. Aankondigingen vindt u in de plaatselijke pers.

Archiefwinkel

In de Archiefwinkel kunt u terecht voor onze eigen publicaties, zoals inventarissen, een reproductie van het stadsrecht met bijbehorend boekje (samen f 25,-), een fraaie gekleurde stadsplattegrond van circa 1700 (f 5,00) en prentbriefkaarten. Ook worden hier publicaties verkocht van de historische vereniging Delfia Batavorum en de genealogische vereniging Prometheus. Tenslotte zijn alle afleveringen van het negentiendelige verzamelwerk *Ach Lieve Tijd. 750 jaar Delft en de Delftenaren* nog hier te koop. Een aflevering kost slechts f 7,95; bij de linnen verzamelband van f 17,50 krijgt u een poster met een fraai stadsgezicht cadeau.

Internet

Op onze internet-site (www.dsdelft.nl/~woc/archief) vindt u actuele informatie, naast bijvoorbeeld een overzicht van alle archieven en een flink aantal inventarissen.

Met de Digitale Stamboom (www.archief.delft.nl) kunt u zoeken in de indexen op de Delftse doop-, trouw- en begraafboeken (1575-1811). In de loop van 1998 en 1999 worden de indexen op de Burgerlijke Stand erbij geplaatst.

Welkom

Het Gemeentearchief is gevestigd in 'Het Wapen van Savoyen', Oude Delft 169, 2611 HB Delft (tel. 015 260 23 41; fax 260 23 55; e-mail gadelft@euronet.nl).

Wij zijn geopend van dinsdag tot en met vrijdag van 9.00 tot 16.15 uur. Op donderdag (behalve in juli en augustus) van 9.00 tot 21.00 uur; voor die avond dient u zich aan te melden op de dag zelf vóór 12.00 uur. De afdeling beeld en geluid (atlas) is geopend op dinsdag tot en met vrijdag van 9.00 tot 16.15 uur.

Gemeentearchief Delft

Begraven op een bolwerk

De Haagpoortbegraafplaats in het Kalverbos

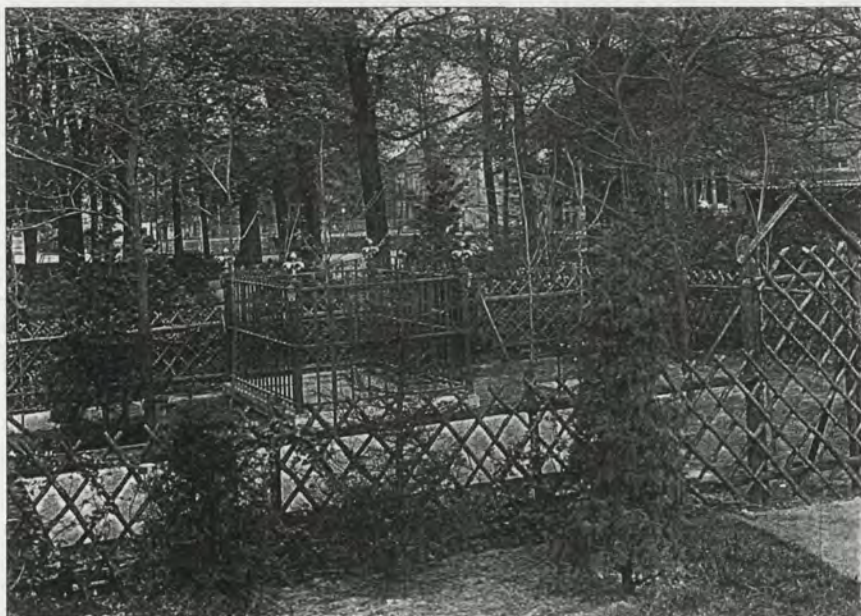
H.W. van Leeuwen

Eeuwenlang was in Delft, zoals in de gehele Republiek, het begraven van de doden toevertrouwd geweest aan de zorg van de kerk. Sinds de Reformatie was dat de hervormde gemeente, het enige officieel erkende kerkgenootschap. Ook rooms-katholieken als grootste groepering en de kleinere schuilkerken waren aan die maatregel onderworpen. Let wel, de zorg berustte bij de kerk, maar de regelgeving en het toezicht erop behield het stadsbestuur nadrukkelijk aan zichzelf.

Er werd hoofdzakelijk begraven in de Oude en Nieuwe Kerk en op de rondom die kerken gelegen ommuurde kerkhoven. In oudere tijden ook op het Heilige Geestkerkhof en in en bij kapellen, zoals die van kloosters en gasthuizen. Men onderscheidde in die tijd vier klassen en drie leeftijdscategorieën. De klassen omvatten particuliere koop- of eigen graven (eerste klasse), gehuurde kerkgraven op het koor (tweede klasse), idem in het resterende deel van de kerk (derde klasse), en graven buiten de kerk op het kerkhof (vierde klasse). De leeftijden kenden een eenvoudige indeling: 'oude doden' (boven twaalf jaar), 'baarkinderen' (op een baar geplaatste kistjes van kinderen onder de twaalf) en 'armkinderen' (onder de arm gedragen kistjes van in het eerste levensjaar overleden kinderen). Elk van de vier klassen had dus drie verschillende tarieven, alles ten bate van de kerkvoogdij, die aan deze kerkerechten een belangrijke bron van inkomsten ontleende. Die instantie beriep zich graag op de hoge lasten die zij 'dagelijcx meer en zwaerder te supporteren' had en de in vergelijking met naburige steden lage tarieven. In 1680 leidde de klacht tot een verhoging van de begraafrechten, vastgesteld door de Heeren van de Weth, het allesregelende hoogste bestuurscollege van de stad. Een armkind van goeude ouders kon voortaan in de kerk voor vijf gulden op het koor worden bijgezet, voor een 'arm armkind' moest op het kerkhof acht stuivers worden betaald.

Verder werd nog in enkele speciale kelders in de Gasthuiskerk en in de Waalse Kerk, en op de buiten de stad gelegen begraafplaats van het Gasthuis en het Pesthuis begraven.

Niet alleen voor de kerkvoogdij, ook voor de particuliere 'bidders ter begraaffnisse' (aansprekers) waren de tarieven nauwgezet vastgesteld. 'Van een Bejaard Lyk met 10 Lyk of 12 Bosdraagers in de Kerk en Weete (= kennisgeving) aan 150 Huisen en nodiging van 50 à 60 Perzoonen, zal den Bidder genieten zonder zyn eigen Rouw: 6 gulden', is een van de ruim 40 mogelijkheden in een ordonnantie uit 1781. (Bos of bus = fonds).

De begraafplaats omstreeks 1904. De resterende graven zijn omgeven door een houten hekwerk, waarbinnen het graf van Naundorff goed herkenbaar is.

Sinds het midden van de 17de eeuw werden aan besmettelijke ziekten overledenen begraven bij het buiten de stad gelegen Pesthuis. Het hygiënische aspect dat hieraan ten grondslag lag kwam in Frankrijk in de tweede helft van de 18de eeuw volledig tot uiting in een streven, voortgekomen uit de Verlichting, om doden niet meer in of nabij de meestal in de bebouwde kom gelegen kerken te begraven, maar ver daarbuiten. Nog onder het ancien régime, in 1776, kwam daar een verbod op het begraven binnen de bebouwde kom, de eerste begraafplaatsen buiten de muren werden aangelegd. In Duitsland/Oostenrijk was er eenzelfde ontwikkeling; voor het toen onder Oostenrijks bestuur staande huidige België kwam al in 1784 een decreet van keizer Joseph II in werking.

In de Republiek was er een andere ontwikkeling, zeker niet afgedwongen door de overheid. Hier waren het particulieren die het eerst tot de nieuwe inzichten kwamen. Abraham Perrenot te Den Haag pleitte al in 1748 in zijn Leidse dissertatie tegen het begraven in kerken en voor het begraven buiten de bebouwde kom. Dertig jaar later werd in Scheveningen op zijn initiatief een begraafplaats met de stimulerende naam Ter Navolging aangelegd en in gebruik genomen.

Er volgden nog Zwolle (1779), Tiel (1786) en Diemen (1791), maar verder

bleef navolging uit; een eeuwenlange traditie liet zich niet gemakkelijk verdringen, zeker niet bij het meer gegoede deel van de bevolking, dat het niet alleen voor het zeggen had maar ook gewend was aan de opvatting 'het kerkhof is voor de armen'. Alleen andersdenkenden dan aanhangers van de heersende Hervormde Kerk gaven de voorkeur aan elders begraven, bijvoorbeeld in Den Haag, waar joden sinds 1691 naar de eigen joodse begraafplaats in Scheveningen en katholieken naar de gewijde aarde van het middeleeuwse Oud Eik en Duinen konden worden gebracht.

De Bataafse Republiek van 1795 kwam - ondanks aangekondigde veranderingen - in de praktijk niet verder dan het uit de kerken weren van wapenborden en familiewapens ter ere van overledenen, maar men bleef hen er begraven.

In Frankrijk werd onder Napoleon in een keizerlijk decreet van 12 juni 1804 het buiten de bebouwde kom begraven definitief geregeld. Die wetgeving werd tijdens de Inlijving in de jaren 1810-1813 automatisch ook hier ingevoerd.

Het was voorlopig een dode letter. Al snel werd onder het nieuwe Koninkrijk alles teruggedraaid. De weerstand tegen begraven buiten de stad bleef in bepaalde kringen groot - de kerken vanwege de inkomsten, de voorname klassen vanwege de status - zodat er na de Franse tijd geen serieuze plannen voor begraafplaatsen-nieuwe-stijl werden gemaakt.

Buiten de bebouwde kom

Toch bleef in andere kringen de gedachte leven. Ook koning Willem I be-toonde zich op den duur een voorstander. In 1823 stelde hij een commissie in van deskundigen (genees- en scheikundigen), die in een rapport in 1825 concludeerde tot: begraven in en bij kerken in bewoonde wijken is schadelijk voor de volksgezondheid. Op 22 augustus 1827 werd bij Koninklijk Besluit bepaald: plaatsen met meer dan duizend inwoners moeten een begraafplaats buiten de bebouwde kom aanleggen, het in en om de kerken begraven moet per 1 januari 1829 ophouden. Een eerste stap in de goede richting was gezet.

Het is voor Delft saillant dat de enige kerkelijke grafkelder waar een uitzondering voor werd gemaakt zich aldaar bevond en bevindt: de Koninklijke Grafkelder in de Nieuwe Kerk.

De regering liet er verder geen gras over groeien. Reeds op 28 augustus 1827 verscheen een Provinciaal Blad voor de provincie Holland (toen nog Noorden Zuid-Holland samen) waarin de gemeentebesturen werd verzocht opgave te doen 'der middelen welke zij zullen hebben beraamd om aan het verlangen des Konings te voldoen'. Voorschriften waren hierbij onder meer: de nieuwe begraafplaatsen moesten 35 à 40 Nederlandse ellen (=meter) buiten de bebouwde kom liggen, en berekend zijn op een getal van vijf maal het verwachte aantal begravingen in een jaar.

Men kreeg er merkwaardig lang de tijd voor, de opgaven werden eerst vóór

1 augustus 1828 ingewacht. Het ging ook om bevolkingscijfers, niet alleen van Delft, maar mede van kleine buurgemeenten die niet zelf zouden overgaan tot aanleg van een begraafplaats, zoals Hof van Delft en Vrijenban. Ook mededelingen over het te verwachten verlies dat de hervormde gemeente zou lijden, en een nieuw op te stellen stedelijk reglement en tariefregeling moesten worden verstrekt.

Het gemeentebestuur ging direct aan de slag. Bij de kerkvoogdij werd gevraagd om naamlijsten van eigenaars van kelders en graven in de Oude en Nieuwe Kerk, alsmede een opgave van de opbrengsten. Inmiddels zag men uit naar een geschikte plaats buiten de stadsgrenzen om er een begraafplaats te vestigen. Het oog viel op het stuk land aan de oostzijde van de stad, eigendom van het Oude en Nieuwe Gasthuis, waar de Pesthuisbegraafplaats had gelegen, dus waarschijnlijk zeer geschikt als uitgangspunt.

Nog tijdens het beraad over aankoop kwam wethouder (later burgemeester) Hendrik van Berckel met uit Leiden ontvangen informatie: men wilde daar aan de komende regeling voldoen door enige al sinds de 17de-eeuwse pest-epidemieën op de bolwerken aanwezige begraafplaatsen nu definitief volgens de voorschriften in te richten. In Leiden was trouwens al in 1813 op een van die bolwerken, aan het einde van de Groenesteeg, een begraafplaats speciaal voor 'de meer gedistingueerde classe der ingezeetenen' ingericht. Het is ondenkbaar dat men in Delft niet op de hoogte was van die Leidse situatie, maar men wilde hier kennelijk niet al direct een dergelijk overbodig geworden verdedigingswerk aanpassen, mogelijk in verband met de te verwachten hoge kosten.

Het Pesthuisplan zou trouwens ook aanzienlijke financiële consequenties hebben gehad, omdat het laaggelegen land en een hoge grondwaterstand een flinke ophoging noodzakelijk maakten. Eerst kwam er nog een voorstel ter tafel om grond in de noordoosthoek van de stad, van de Sint Annatoren tot de Geerweg, te gebruiken. Men zal wel hebben gedacht aan een lang en vrij smal terrein, om binnen de vereiste afstand tot de bebouwde kom te blijven, in dit geval de huizen aan de Geerweg. Een juist aangekondigde veiling van de Sint Annatoren werd er zelfs voor afgelast, maar de te verwachten kostbare uitgraving - de vest was daar zeer steen- en puinachtig, en aan de buitenzijde was nog stadsringmuur aanwezig - deed twee weken later van het plan afzien. Pas als derde optie kozen B&W het bolwerk buiten de Haagse en Wateringsepoort. Op 7 december 1827 gaven zij aan de stadsfabriek (stadsarchitect) P.L.Smits opdracht om de grond op te meten en de nodige berekeningen te maken.

Waarschijnlijk verwachtte Smits die stap, want de volgende dag kon hij al een schetstekening tonen. Hij had voorzien in een oppervlak van 300 roeden (een roede is 14 m²) op de linkerhelft van het bolwerk, geschikt voor 1600 graven. De berekening was gebaseerd op het gemiddelde aantal overlijdens in de voorafgaande tien jaar, namelijk 436 per jaar. Daar de katholieke gemeenschap, bestaande uit de parochies achter de Markt en aan de Brabantse Turfmarkt, al had laten weten een eigen begraafplaats te willen stichten, werd

Overzicht van de huidige situatie. Op de voorgrond de grote grafzerk Maas Geesternus, daarachter het graf van Naundorff, herkenbaar aan het hek, rechts daarvan de grafzerk Van Hangest. Links van Naundorff, op de foto niet goed te zien, ligt de grafzerk De Neve.

dat getal volgens een ruwe schatting met een derde verminderd tot 291, waarmee ruim voldaan was aan de eerder genoemde voorwaarde. Bovendien was rekening gehouden met een groot aantal 'Armen-Dooden', ruim 200 per jaar van alle gezindten, waarvoor - wrang maar nuchter - door periodiek ruimen minder plaats en tijd gereserveerd hoefde te worden.

Het door water omgeven terrein moest acht voet of ongeveer tweeënhalve meter worden opgehoogd om zonder wateroverlast drie kisten boven elkaar ('drie diep') te kunnen begraven. Ook aan de vereiste afstand van de bebouwde kom werd ruim voldaan: de locatie lag volgens de opmeting van Smits 46 meter van de Haagsepoort, 44 meter van de Wateringsepoort.

Het college ging accoord met het plan, de stadsarchitect kreeg nu opdracht een en ander nader uit te werken en de kosten van ophoging en beplanting te berekenen. Ook in de bouw van een woonhuis voor de beheerder annex baarhuis (mogelijk een door de samenstellers van het rapport uit 1825 aanbevolen schijndodenhuis) en het plaatsen van een hek langs de oostelijke begrenzing moest worden voorzien. Binnen een week toonde hij een tekening

en een begroting, hij becijferde het werk op 10.698 gulden. Op dezelfde dag kwam de hervormde kerkvoogdij met een raming van het verlies dat door het beëindigen van begraven onder kerkelijk gezag zou ontstaan: 1.500 gulden. De hervormden hadden - net als nagenoeg overal elders - al eerder laten weten geen gebruik te zullen maken van de mogelijkheid om zelf een begraafplaats-nieuwe-stijl in te richten. De katholieke gemeenschap wilde dat zoals gezegd wel en verzocht de stad om grond voor dat doel.

B&W konden nu met een gedetailleerd voorstel aan de raad komen. Zij noemden de hoogte van de geschatte kosten aanzienlijk, maar aankoop en inrichting van een geschikt terrein ergens anders zou nog aanmerkelijk duurder zijn. Wat de hervormde gemeente betreft werd voorgesteld aan de kerkvoogdij als tegemoetkoming in het verlies van de eeuwenlange vaste inkomsten uit begraven het hele rendement van de grafstenen te geven, en jaarlijks de netto-opbrengst plus vijf procent van de uitgeschoten gelden voor aanleg en inrichting van een begraafplaats. Op 24 december 1827 nam de raad het plan aan; dezelfde dag nog werd het besluit met alle gevraagde details ter goedkeuring aan gedeputeerde staten verzonden.

Dan lijkt de zaak enige tijd stil te staan. Wel komt er, waarschijnlijk als reactie op uit den lande gekomen vragen, nog een nadere precisering van 's konings bedoelingen: het begraven buiten de kerken en het toezicht erop is 'eene zuiver burgerlijke inrigting', aan de kerken kan wel een tegemoetkoming in het verlies worden verleend. Per gemeente is er niet meer dan één begraafplaats nodig; elke kerkelijke gezindte mag onder stedelijk toezicht een eigen begraafplaats aanleggen, maar kan ook opteren voor een eigen kerkelijke afdeling op een algemene begraafplaats.

Op 25 april 1828 konden B&W de goedkeuring van gedeputeerde staten in het handelingenboek noteren. De raad besloot op 13 mei tot ophoging en verdere aanleg volgens het eerder aangenomen plan. Binnenskamers zal er nog enige tijd met verder overleg zijn heengegaan, want pas op 17 juni plaatsten B&W een advertentie in het *Dagblad van 's Gravenhage* en in de *Rotterdamsche Courant* (Delft had in die jaren geen plaatselijke krant) waarin eigenaars van graven in de Oude en Nieuwe Kerk werden opgeroepen vóór 15 augustus contact op te nemen. Zij konden gebruik maken van de mogelijkheid om op de aan te leggen nieuwe gemeentelijke begraafplaats kosteloos grafruimte te verkrijgen. Een ruil als het ware, want van financiële vergoeding werd niet gerept. Jhr. mr. Adrianus van der Straten van den Hill op Huis te Hoorn onder Rijswijk, eigenaar van graven in de Oude Kerk kreeg op zijn vraag over de eigendom van verlaten grafkelders te horen: die blijven onder kerkelijk beheer.

Intussen was de katholieke gemeenschap er nog eens op gewezen dat een gedeelte van de aan te leggen begraafplaats kon worden afgezonderd voor hun eigen afgestorvenen, dit in verband met de omvang van het door de stad te prepareren terrein. Men zag daar in die kring van af, en kwam gelijk met het plan op tafel om een in het Oostblok gelegen tuin tot katholieke begraafplaats te bestemmen, gekoppeld aan het verzoek om vrijstelling van betaling

aan de gemeentelijke begraafplaats te verkrijgen. Beide zaken werden goedgekeurd, mits ook de katholieke armen op de te stichten katholieke begraafplaats begraven zouden worden.

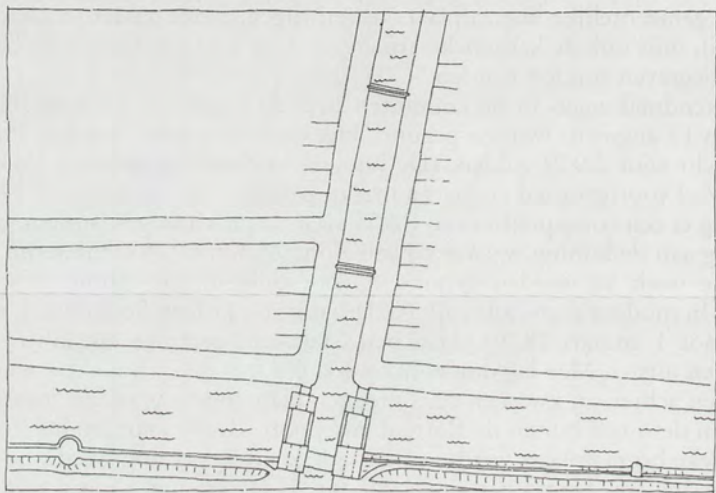
Na bekendmakingen in de couranten over de komende aanbesteding kon deze op 12 augustus worden gegund. Het werk ging naar Hendrik Prins uit Sliedrecht voor 2.939 gulden. (De hoogste inschrijving bedroeg 5.650 gulden). Veel voortgang zal er daarna niet in gezeten hebben, want op 17 oktober ging er een conceptadres van B&W naar de provinciegouverneur, ter zending aan de koning, waarin zij aan Zijne Majesteit verzochten om in het lopende werk 'te worden gehouden voor diligent tot ultimo September 1829'. In modern niet-ambtelijk Nederlands: we krijgen het bolwerk niet op tijd (vóór 1 januari 1829) klaar, och Majesteit, geef ons alstublieft negen maanden uitstel. Men lag duidelijk op één lijn met de katholieken, want ook die lagen achter, zij kwamen zelfs met een plan voor een andere locatie: een tuin aan de singel buiten de Rotterdamsepoort. B&W keurden het goed; de katholieke begraafplaats werd daar aangelegd en ligt er nog steeds.

De regering was bereid het gevraagde uitstel te verlenen, maar wilde toch nog wel even weten wat de oorzaken van de vertraging waren. B&W antwoordden, dat onderscheidene terreinen te kostbaar waren gebleken, 'zodan men na vele deliberatien te laat is overgegaan om het terrein, thans ten fine voors. gedestineerd, daartoe te approprieren'. Mooie ambtelijke taal om besluiteloosheid te verhullen. In de laatste week van december, slechts enkele dagen voor de gestelde termijn zou verlopen, kwam de langverbeide beslissing: uitstel tot 1 juli 1829, dus drie maanden minder dan gevraagd. Men kon voorlopig blijven begraven op de kerkhoven, niet in de kerken, maar het werk moest met de meeste spoed worden voortgezet.

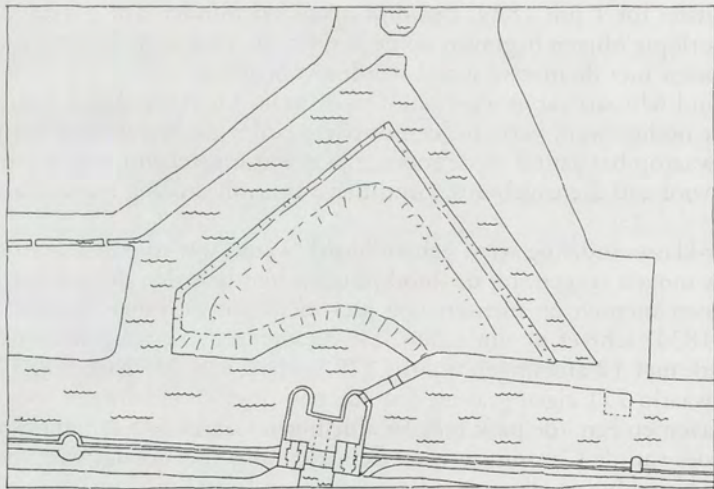
Eerst eind februari zat er weer schot in de zaak. De stadsfabriek had inmiddels het nodige werk verricht: een ontwerpaanleg en bestek met een plattegrond waarop het aantal en de soort graven was ingetekend, een tekening en bestek voor een dienstgebouw, conditiën van aanbesteding en een kostenraming.

De vier-klassenindeling werd gehandhaafd, want: 'wat moralisten en wijsgeeren ook mogen zeggen, bij de dood houden hier beneden de onderscheidingen tussen mensen en mensen nog niet op', zoals de jonge Aernout Drost (1810-1834) schreef in zijn schets 'De doodgraver'. Er zouden komen: een 1ste park met 12 afdelingen waarin 228 kelders, een 2de park met 17 afdelingen waarin 271 eigen graven, een 3de park met 18 afdelingen waarin 229 huurgraven en een 4de park met 16 afdelingen waarin 535 armengraven.

Op advies van de Commissie voor Geneeskundig Toezicht werd bepaald, dat drie kisten boven elkaar konden worden geplaatst, 'mits tusschen elke kist 6 à 7 Palmen (=decimeters) welaangestamppte aarde zij, de bovenste kist 6 à 7 Palmen beneden de oppervlakte'. Na bijzetting van de bovenste kist mocht een graf binnen de tijd van tien jaar (de grafrusttermijn) niet geopend worden. In principe geschiedde de aanleg door de stad, maar de eigengraven- en kelderbezitters in de kerken moesten zelf voor het bouwkundige werk zorgen.

Ca. 1550. De situatie aan de noordzijde van de stad, met de Wateringsepoort en de Haagsepoort nog duidelijk apart; in de Vliet de Hinderdammen, daartussen de weg naar Wateringen.

Ca. 1600. Het beeld is grondig veranderd. Aan het eind van de 16de eeuw werd het bastion of bolwerk aangelegd als extra bescherming voor de beide poorten. De Wateringsepoort is eigenlijk overbodig geworden, men ging nu via de nieuwe Lepelbrug naar Wateringen. Zo bleef het tot in de 19de eeuw.

Ca. 1835. De gemeentelijke begraafplaats met vier parken, de vier klassen aanduidende, is kort ervoor aangelegd. Tegenover de Haagsepoort staat het dienstgebouw. Verder zijn er nog een scheepswerfje en de aanlegplaats van het Haagse veer.

Ca. 1865. Binnen enkele jaren kwam een drastische ingreep tot stand. De poorten zijn afgebroken en er is een stuk gracht gedempt. Nieuw zijn de brug over de gracht, de weg dwars door het bolwerk en een ander dienstgebouw. Het tracé van de paardentram en de remise aan het eind van het zijspoor zijn ingetekend.

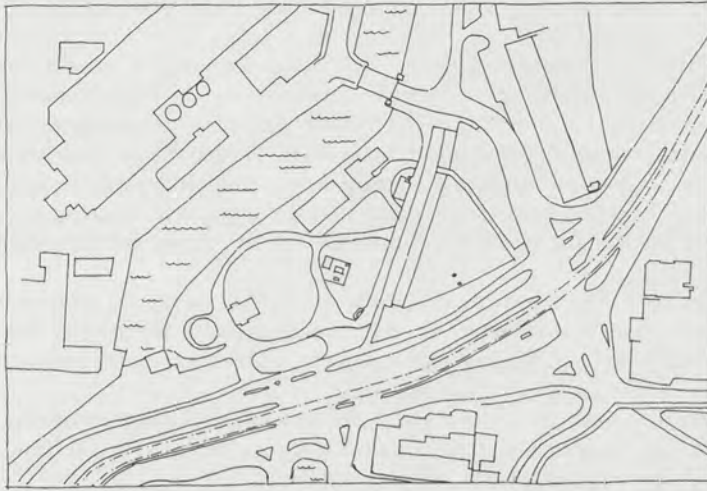

Ca. 1910. Het bolwerk is plantsoen geworden. Op de linkerpunt verrees in 1895 de watertoren, langs het gedempte stuk gracht werden huizen gebouwd en ter plaatse van de nu ook gedempte gracht onderaan rechts kwam hotel Wilhelmina.

Ca. 1950. Na een belangrijke ingreep ontstond omstreeks 1930 deze situatie. De noordwesthoek van de stad werd afgeschuind en de Wateringsevest ging over in de Vrijenbanseelaan, die door de rechterpunt van het bolwerk naar de nieuwe Reineveldbrug leidde.

Ca. 1995. De huidige toestand is ontstaan. Er is weer een stuk gracht verdwenen, zodat alleen de Watertorengracht over is van het omringende water. Hotel Wilhelmina heeft plaats gemaakt voor het gelijknamige woongebouw.

De begraafplaats zou worden omplant met 300 Italiaanse 'populen' (populieren), die door de boomkweker Klaas van Es werden aangeboden voor 44 cents per stuk. Gelukkig hoefde men niet te voldoen aan een uit de Franse tijd daterende en nog van kracht zijnde wet om een begraafplaats geheel te ommuren, omdat het bolwerk door een gracht van 25 à 30 meter breedte werd omringd.

Nadat op 17 april 1829 de aanbesteding van het dienstgebouw voor 8.949 gulden was gegund aan de aannemer A. Augustijn kwam de streefdatum 1 juli snel naderbij. Op 19 mei zagen B&W zich dan ook genoodzaakt aan 'Den Haag' te berichten dat het gebouw niet op tijd klaar zou zijn, zodat de begraafplaats niet behoorlijk zou kunnen functioneren. Wil Zijne Majesteit uitstel verlenen tot 1 oktober? Twee maanden later kwam het antwoord: uitstel verleend tot 1 oktober. Dat was precies de termijn die de Delftse heren een jaar daarvoor al gewild hadden; het lijkt een handig gespeeld ambtelijk spelletje. Zelf werden B&W er ook mee geconfronteerd, want enkele weken later vroeg aannemer Augustijn uitstel van oplevering van het gebouw, eveneens tot 1 oktober. Ze gingen er zonder morren mee accoord.

Daar de hervormde gemeente verder geen rol meer zou vervullen in het begraven, leek het nuttig bij kerkvoogden te informeren of ze wellicht overtollige 'doodgraversgereedschappen' in de aanbieding hadden. Het antwoord kwam snel, voor 219 gulden kon de stad overnemen: acht grote en acht kleine baren, twee kruiwagens, vier windrollen, vier beslagen schoppen en

nog vele andere zaken meer, die daarop van eigenaar verwisselden.

Er bleven nog wat zaken openstaan om te regelen, zoals: een gemeentelijke dienst moet een directeur hebben. Op 8 september werd Cornelis Ploos van Amstel benoemd; zolang het nieuwe gebouw op de begraafplaats, tevens dienstwoning, niet klaar was mocht hij de ertegenover gelegen gewezen poorterswoning boven de Haagpoort betrekken. Verder moest door de nieuwe maatregelen de bestaande Ordonnantie op het dragen der doden worden ingetrokken. Dat had voor de kerk een nare consequentie, maar ook voor het weeshuis 'als krachtens die Ordonnantie zekere regten genoten hebbende' was het nadelig.

Er moest niet alleen een nieuw reglement op het begraven worden vastgesteld, ook voor de bedienaars der begrafenis, voor de dragers der doden (zij werden van de kerken overgenomen) en voor de directeur kwamen er regels.

Het dienstgebouw was intussen ook voltooid. Drenkelingen zouden voortaan niet meer naar aparte 'baarhuisjes' maar naar het nieuwe gebouw, 'in het vertrek daartoe gedestineerd', worden gebracht.

Op 22 september 1829 konden B&W de bevolking in een gedrukte Notificatie mededelen dat per 1 oktober het begraven in en om de kerken zou ophouden, uitsluitend 'op de Nieuwaangelegde Begraafplaats der Gemeente, alsmede op die der Roomsch-Catholijken' zal nog worden begraven. Hiermee was de begraafplaats van een zuiver kerkelijke instelling tot een 'openbare inrigting tot algemeen nut' geworden, die werkte met door de overheid vastgestelde tarieven.

Al op vrijdag 2 oktober moest het eerste graf worden gedolven. Om vijf uur 's morgens werd Maarten van der Tas begraven, een baby van nog geen zes maanden uit de Scheepmakerij. Directeur Ploos van Amstel noteerde het 'armkind' als nummer een in een inschrijfboek, dat tot het einde van het jaar 69 namen zou bevatten. Het aantal ten stadhuize geregistreerde overlijdens bedroeg in die periode van drie maanden 103. Het verschil kan grotendeels worden verklaard door het in gebruik nemen van de katholieke begraafplaats, die op 7 oktober was ingewijd. De prognose, gebaseerd op de verhouding 2/3-1/3, klopt hier precies; in de komende jaren zal de verhouding iets anders zijn, gemiddeld 57%-43%.

Het volgende jaar gaf 292 begravingen op een totaal van 521 overlijdensaangiften. Hierbij is geen rekening gehouden met de in de beginjaren nog via de begraafadministratie lopende sporadische gevallen van vervoer naar een andere gemeente, meestal ter bijzetting in een familiegraf aldaar. Daarna betreft het de werkelijk begravenen. Per ultimo 1829 telde de stad ongeveer 15.000 inwoners.

Sinds de beginjaren van de Opstand had Delft geen oorlogstoestand gekend, maar in 1831 werd het op een bijzondere wijze met oorlogsgeweld geconfronteerd. In augustus van dat jaar, enkele weken nadat koning Leopold I van het zich van het Koninkrijk der Nederlanden afgescheiden hebbende België de grondwettelijke eed had afgelegd, besloot koning Willem I tot de aanval.

In de Tiendaagse Veldtocht werd het Belgische leger verslagen, ten koste van talrijke doden en gewonden. Nu komt Delft in het beeld: in het tijdelijke militaire hospitaal aan Oude Delft 95, ver van het strijdtoneel, overleden vele gewonden, wat de aantallen begravenen en overledenen op 356 en 633 bracht.

Op 9 december 1831 werden om een gunstiger exploitatie te bereiken herziene begrafenisrechten vastgesteld. De eerste klasse zou in de drie leeftijdsgroepen voortaan respectievelijk 32, 16 en 8 gulden kosten, de vierde klasse werd in twee gedeelten gesplitst, het eerste met de tarieven van 8, 4 en 2 gulden, het tweede voor de 'gealimenteerden' gratis. Ook kwam er een nieuw reglement voor de dragers der doden.

Van de gealimenteerden, ofwel van de armen begraven worden in diakenhuiskleren, het was het grote schrikbeeld van Keesjen, het diakenhuismannetje uit De Familie Stastok van Hildebrand. De schrijver plaatste het verhaal uit de Camera Obscura in het stadje D-, waarin door vele details Delft valt te herkennen. Jarenlang had Keesjen in het geheim gespaard voor zijn 'lief begrafenisgeldje', tot het hem door de diaconie werd afgenomen. Door Hildebrands bemiddeling kreeg hij het terug. Toen de schrijver enkele jaren later 'het kerkhof te D- zag, was 't mij zoet te mogen denken, dat aldaar in het algemeen graf der Armen, en door mijn toedoen, één man sluimerde, die er eerbiedig was heengedragen door twaalf broeders van zijn eigen keuze, nadat hij in de gerustheid was ontslapen dat hij in zijn eigen doodskleed was gewikkeld'.

Met het dienstgebouw hadden zich al spoedig wat bouwkundige problemen voorgedaan. Blijkens een declaratie uit 1832 verstrekke de bekende architect Pieter Adams adviezen ter verbetering. Ook in dat jaar werden er nog soldaten vanuit het militaire hospitaal op het voormalige bolwerk begraven, maar het tot dan toe ongekend hoge aantal van 434 begravingen op 741 overlijdens in 1832 had een andere oorzaak: een hevige cholera-epidemie. Het daaropvolgende jaar gaf weer het voor die tijd normale beeld, 327 begravingen op 592 overlijdens. Zo zou het lange tijd blijven, met een lichte stijging door de bevolkingsgroei en met uitschieters in epidemiejaren.

Een heel bijzondere begrafenis moet hier apart vermeld worden. Op 10 augustus 1845 overleed in hotel Casino aan Oude Delft 48 een man die officieel Karl Wilhelm Naundorff heette, maar die pretendeerde de wettige koning Lodewijk XVII van Frankrijk te zijn. Niet op zijn tiende jaar overleden in de Temple te Parijs, maar (tot dan toe) springlevend. Na anderhalve eeuw is de waarheid nog niet boven tafel, doch de zaak houdt de gemoederen bezig. Van het sterfhuis werd hij overgebracht naar het juist door hem gekochte huis Voorstraat 22, van waaruit op 14 augustus onder grote belangstelling zijn laatste tocht naar het voormalige bolwerk volgde. De directeur noteerde hem als nr. 200 van dat jaar met zijn Franse naam en titels en de zakelijke toevoeging: 'eerste klasse, met lijkkoets en 16 dragers der begraafplaats, de kamer gebruikt'. Vele bezoekers zullen in de toen gebruikelijke rouwmantels gestoken zijn geweest; men kon ze huren op een viertal adressen.

De cholera-epidemie van 1849 bracht de aantallen begravenen en overlijdens op 617 en 1031, die van 1866 zelfs op 678 en 1203. Dagelijks trokken grote en kleine rouwstoeten door de straten in de richting van het hooggelegen bolwerk. Iemand die ervan kon meepraten was de dominee-dichter P.A. de Genestet. Vanuit zijn huis aan Noordeinde 31, hij woonde er van 1852 tot 1860, zag ook hij vrijwel dagelijks de droeve stoeten. Hij noemde zijn huis soms schertsend 'Welgelegen'.

Vlak bij 't kerkhof! Al de dooden
Moeten steeds mijn huis voorbij
En verkonden, stille boden:
'Heden ik en morgen gij'.

Vlak bij 't kerkhof, maar twee schreden
En ge zijt er, gauw en goed,
Waar ge lang om heen kunt treden,
Maar toch eindlijk rusten moet.

Aaklig, hè, om zoo te wonen
Vlak bij 't kerkhof, bij je graf?...
Maar, mijn lieven, sterken, schoonen!
Woont ge er dan veel verder af?

Directeur C.Ploos van Amstel woonde er nog dichterbij, en wel in het dienstgebouw aan het Plein buiten de Haagpoort. Hij overleed op 2 september 1853 op bijna 75-jarige leeftijd en werd op zijn 'eigen' begraafplaats ter aarde besteld. De secretarieambtenaar C.Heijne den Bak nam de functie waar, tot in de persoon van Hendrik C.Landheer een opvolger werd gevonden.

Ongunstige ligging

Na enkele tientallen jaren ging men intussen de nadelen van de eens gekozen locatie onderkennen. De begraafplaats lag daar niet goed; de stad wilde, zoals overall elders waar oude vestingwerken een goede toegang tot de stad blemmerden, van de moeizame toegang rondom het bolwerk en door de nauwe stadspoort af. In 1861 werd het Plan Verbetering der Noordelijke Avenue gelanceerd. Hoewel in de gemeentelijke jaarverslagen regelmatig een bepaalde zinsnede werd opgenomen waaruit moest blijken dat ten aanzien van de Haagpoortbegraafplaats de gemeentelijke zorg 'naar behoren' werd vervuld klonken er ook andere geluiden.

In een ingezonden stuk (spreekbuis van de bevolking!) in de Delftsche Courant van 19 november 1861 bracht iemand die zich 'Q' noemde in herinnering dat burgemeester J. van Kuyk onlangs in de raad had gesproken over de niet ideale toegangsweg aan de noordzijde van Delft en had toegezegd daar

verbetering in te willen brengen. Q gooide nu de knuppel in het hoenderhok: 'Ik geloof echter, dat daarin moeijelijk voldoende verbetering kan worden gebragt, wanneer de gemeentebegraafplaats niet verplaatst wordt'. Het is voor het eerst dat er van zo'n drastische maatregel gerept wordt. Niet ter plaatse veranderingen, maar geheel opheffen. 'Eens moet het toch gebeuren, zóó blijven kan het daar niet'. Hij stelt voor niet langer op het bolwerk te begraven, maar voor dat doel een andere plaats aan te wijzen en na ruiming van de oude begraafplaats 'aan beide zijden van den alsdan regt naar de poort loopenden Haagweg' een plantsoen aan te leggen. Voorwaar een visionaire geest, want zo is het op den duur inderdaad gegaan. En dan pleitte hij nog niet eens voor sloop van de Haagse en Wateringse poorten! Binnen enkele jaren waren die verdwenen en kwam het project doorgraving tot stand. Voortaan ging men via een nieuwe brug over de stadsgracht (tegenover het Noordeinde oostzijde), dwars over het bolwerk (met links de begraafplaats), over het gedempte stuk gracht aan die zijde van het bolwerk nabij de Lepelbrug, naar de weg langs de Vliet oostzijde. Het uit 1829 daterende dienstgebouw werd ervoor afgebroken; de nieuwe stadsarchitect C.J. de Bruijn Kops ontwierp in 1863 een verderop staand gebouw met de functies van woonhuis voor de directeur, baarhuis en wachtkamer (=ontvangstruimte), het huidige pand Kalverbos 4-6.

De in die tijd geopende paardentramdienst op Den Haag zal velen de gelegenheid hebben gegeven een blik op de begraafplaats te werpen, als tenminste een nieuw opgetrokken houten hek met een hoofdingang van 'geslagen ijzer' tussen hardstenen zuilen dat niet verhinderde. Helaas is er geen enkele foto van de begraafplaats uit de actieve periode bekend.

Jaffa

Mogelijk heeft het uitzonderlijke cholerajaar 1866 enkele ondernemende Delftenaars op het idee gebracht gebruik te maken van de ook aan particulieren geboden mogelijkheid een begraafplaats te stichten. Het waren de heren D.Houtzager, G. de Ronde en B.Veth jr. die in de buurgemeente Vrijenban een plan voor een 'bijzondere begraafplaats' realiseerden, zij noemden de plek nabij de Rotterdamsestraatweg 'Jaffa'. Bij overheid en bevolking sloeg het aan. Zo verzocht al bij voorbaat Hendrik Koster in december 1867 aan directeur Landheer niemand meer te begraven in het (huur)graf van zijn vrouw, omdat hij haar kist naar de nog te openen nieuwe begraafplaats wilde doen overbrengen.

Op 7 augustus 1868 werd Jaffa in gebruik genomen. De in Delft nog steeds bestaande wens om de Haagpoortbegraving te heffen en te verplaatsen heeft uiteindelijk na vele beraadslagingen geleid tot het raadsbesluit van 1 mei 1874 om Jaffa aan te kopen. D.Houtzager werd de eerste gemeentelijke directeur, hij zou het blijven tot zijn pensioen op 78-jarige leeftijd in 1911. De komst van Jaffa en de door het parlement aangenomen Begraafeniswet van 10 april 1869 waren voor de gemeente Delft aanleiding de zaken nog eens

op een rijtje te zetten in de 'Verordening op het begraven op de gemeentebegraafplaats van Delft' van 10 augustus 1869.

Door de pokkenepidemie van 1871 kwamen de aantallen begravingen en overlijdens op 293 en 1036. Het grote verschil in de gebruikelijke verhouding, nog slechts 28 %, laat zich verklaren door het ingebruiknemen van Jaffa. In de volgende twee jaar zou het aantal begravingen verder teruglopen tot ongeveer 170 per jaar.

Directeur Landheer bleef tot zijn dood in december 1873 op bijna 76-jarige leeftijd in functie. Ook hij werd nog op 'zijn' begraafplaats begraven.

In verband met de op handen zijnde overname van Jaffa kreeg hij geen opvolger meer. Bij het genoemde raadsbesluit van 1 mei 1874 werd de begraafplaats Haagpoort per 1 juli gesloten. De vijftigste en laatste begraving van 1874, tevens de allerlaatste ter plekke, had er plaats op 28 juni, het was de 41-jarige Hendrik Wijnmaalen.

In de 45 jaar van haar bestaan zijn er op de begraafplaats Haagpoort volgens de inschrijfregisters in totaal 15.646 mensen begraven. Het aantal overlijdensakten bedroeg in dezelfde periode 29.420. Het aantal inwoners van Delft stond per ultimo december 1874 op 23.365.

Plantsoen

Na de definitieve sluiting konden gewone graven door de gemeente na afloop van de vereiste termijn van vijftien jaar na de laatste begraving worden geruimd. Bij eigen graven verviel wel de bevoegdheid om daarin te begraven, maar ze hoefden niet weg, want de rechten op gekochte graven zijn onaantastbaar, mits de eigenaars zich gedragen naar de voorschriften over het onderhoud. Enkele eigenaars van kelders beriepen zich bij de sluiting dan ook op art. 25, derde lid van de Begrafeniswet van 10 april 1869: 'Eigen graven op een gesloten begraafplaats worden, voor zover in hun onderhoud behoorlijk wordt voorzien, onaangeroerd gelaten'. Daar de begraafplaats voorlopig toch intact moest blijven maakte niemand zich er druk om. Ruim twintig jaar later, toen na de omlegging van de noordelijke stadsgracht ten behoeve van het Rijn-Schiekanaal en de demping van de gracht besloten werd tot aanleg van een plantsoen, kwam dit aspect echter weer ter sprake. Het plantsoen, aan te leggen door de tuinarchitect Hugo Poortman, moest de in één lijn liggende gedempte gracht, Kalverbos en gesloten begraafplaats omvatten. Maar in de raadsvergadering van 6 maart 1895 kwam een bezwaar op tafel: er is op die laatste locatie een eigendomsrecht van enkele personen. Burgemeester De Vries van Heijst stelde een pragmatische oplossing voor: 'dan gebeurt met die graven wat anders met perken in een gazon gebeurt: men beschouwt ze als perken, er wordt een hek om geplaatst, buiten dat hek wordt een plantsoen aangelegd, en dan zal niemand zich ergeren aan dien tuin'. En zo is het geschied. Toen in 1903 een verzoek van de Franse historicus Otto Friedrichs namens de Nederlandse familie De Bourbon binnenkwam om het in verval geraakte graf van Lodewijk XVII van een nieuwe zerk te voorzien en een graf-

hek te plaatsen, werd de zaak opnieuw besproken in de raad. De burgemeester benadrukte op 19 augustus nog eens dat als de gesloten begraafplaats in 1904 (dertig jaar na de sluiting) wordt opgeheven, dus ter beschikking van de gemeente komt en verheeld aan het plantsoen, het graf toch niet weg mag, 'wjl de wet dit verbiedt; alleen wanneer de eigenaar het laat vervallen heeft de gemeente het recht tot opruimen'.

Het genoemde wetsartikel uit 1869 is - met verandering van de woorden 'eigen graven worden' in: 'een graf waarop een uitsluitend recht berust, wordt' - overgenomen in de Begrafeniswet van 1991, art. 46, vierde lid.

Zij die bleven

Tot op heden zijn er vier zerken (in het eerste park) overgebleven. Het zijn van west naar oost:

1. (zerknr. 11) (afd. 11, nrs. 10-13) Heeft als enige tekst: 'MAAS GEESTERANUS'. De uit vier graven bestaande kelder is gekocht in 1847. Na de sluiting in 1874 kreeg de familie Maas Geesteranus een nieuwe grote kelder op Jaffa die nog aanwezig is op het oudste gedeelte, geflankeerd door zerken met de namen van toen andere prominente Delftse families als Van Beresteyn, Van der Goes van Naters, Kleyn van Willigen en Schagen van Leeuwen. De oude kelder werd door de familie behouden als gemeenschappelijk eigendom en onderhoud.

2. (zerknr. 23) (afd. 9, nr. 8) met tekst:

GRAFKELDER
VAN
H.M.L.J. VAN HANGEST
BARON D'YVOY.

H(endrik) M.L.J. van Hangest baron d'Yvoy was kapitein der infanterie en plaatsmajoor van Delft, geboren Amersfoort 29 december 1794, overleden Nijmegen 5 januari 1847. Hij is er echter niet zelf begraven maar zijn vrouw Maria C. van Foreest, geboren Alkmaar 8 januari 1794, overleden Delft 9 januari 1836 in het huis Oude Delft 142. Zij is begraven op 13 januari 1836. Hijzelf moet elders zijn begraven, zijn naam komt niet voor in het begraafregister. Hun vijf dochters zijn allen overleden na de definitieve sluiting van de Haagpoortbegraafplaats, dus konden hier niet meer worden bijgezet.

3. (zerknr. 26) (afd. 9, nr.11) De zerk van Naundorff/Lodewijk XVII.

ICI REPOSE
LOUIS XVII
CHARLES LOUIS DUC DE NORMANDIE
ROI DE FRANCE & DE NAVARRE
NÉ À VERSAILLES LE 27 MARS 1785
DÉCÉDÉ À DELFT LE 10 AOÛT 1845

Zijn vrouw Johanna F. Einert, geboren in 1803, overleed in 1888 te Ginneken; ook zij en hun kinderen konden hier niet meer worden bijgezet. Haar graf en dat van hun zoon Louis Charles de Bourbon bevindt zich in Breda op de katholieke begraafplaats Zuilen. Bij de restauratie van het Delftse graf in 1904 is een nieuwe zerk geplaatst en - niet erop maar ruim er omheen op de grond van de vroegere buurgraven! - een ijzeren hek met het Bourbonwapen. Na de exhumatie in 1950 is er een houten bord dat dit feit vermeldt bijgeplaatst. Deze grafkelder met zijn discutabele zerktekst is na de (onbetwist) Koninklijke Grafkelder van de Oranjes in de Nieuwe Kerk het beroemdste graf in Delft.

4. (geen zerknr.) (afd. 8, nr. 16) met tekst:

C.A. DE NEVE
OFFICIER VAN GEZONDHEID 1^E KL^E
BIJ HET LEGER IN NEERL. INDIEN
geboren 30 Maart 1830
overleden 11 January 1866

Cornelis Adriaan de Neve woonde in de Annastraat als verpleegde in het St. Jorisgasthuis. Zijn weduwe Henriette de Villeneuve te Stompwijk kocht het graf en liet de zerk plaatsen.

Uit de afdelingnummers laat zich reconstrueren, dat vóór de opheffing de zerken pal naast elkaar lagen, zoals weleer op een kerkvloer. Zo'n situatie is nog goed te zien op de begraafplaatsen Ter Navolging te Scheveningen en Groenesteeg te Leiden. Deze laatste, op een nog intact zijnd bolwerk aangelegde begraafplaats met 19de-eeuws dienstgebouw geeft overigens een uitstekend idee hoe de Delftse Haagpoortbegraafplaats eruit gezien moet hebben. In 1895 is om de binnen een vierhoek van negen bij elf meter liggende zerken een houten hek geplaatst. Het is niet bekend wanneer dat is verwijderd.

Het bolwerk buiten de Haagsepoort

De driehoekige locatie van ca. 120x120x160 meter, oorspronkelijk bijna geheel door water omgeven, heeft na de aanleg als verdedigingswerk (omstreeks 1573) voor vele doeleinden gediend.

Het is nu nog slechts een bescheiden strook groen met hoge bomen langs een drukke verkeersweg, nabij de watertoren, via de Lepelbrug toegang gevend tot Gist-brocades en Calvé.

De oude stadsplattegronden geven aan, dat op het oostelijke gedeelte langs het stukje doodlopende gracht een scheepswerfje en de aanlegplaats van het Haagse Veer lagen. Ook toen de begraafplaats was aangelegd bleef dat zo; aan het nieuw ontstane Plein buiten de Haagpoort lagen het dienstgebouw van de begraafplaats en enige andere bebouwing.

In 1863 werd het terrein doorsneden en werd er een nieuwe dienstwoning gebouwd, waar na de definitieve sluiting van de begraafplaats een bewaker

kwam te wonen. Het stukje gracht aan de oostzijde werd gedempt en dwars door het bolwerk ging de paardentram rijden, later vervangen door de stoomtram en weer later door de elektrische tram.

In 1895 verrees de watertoren, het bolwerk werd stadsplantsoen. In 1901 vond men het de aangewezen plek voor een ereken ter herinnering aan prof. A.Huet: de monumentale Huetbank.

Na de Eerste Wereldoorlog werd de met de begraafplaats begonnen functie van algemeen nut verder uitgebreid met de bouw van een pomphuis voor de waterleiding en een hoogspanningsgebouw. De vroegere dienstwoning van de begraafplaats ging als politiepост fungeren en de waterleiding werd uitgebreid met een enkele meters boven het maaiveld uitstekend laagreservoir. Omstreeks 1930 kwam een aantasting van de oostelijk hoek van het bolwerk door de aanleg van de noordwaarts afbuigende trambaan naar de nieuwgebouwde Reineveldbrug. Na demping van de westelijke stadsgracht in 1962 ten behoeve van de viaductaanleg werd de Watertorengracht aanlegplaats voor de verdreven woonboten. Op het rechtergedeelte werd in 1970 tussen de bomen het Van Leeuwenhoekgedenkteken onthuld. In 1989 kreeg het daar al langer bestaan hebbende Koffiehuis Het Kalf een nieuw gebouwtje aan de weg door het bolwerk, waar verder nog enkele tientallen auto's een of-

Het graf van Naundorff met rechts de grafsteen Van Hangest.

ficiële parkeerplaats hebben. Maar wat er ook veranderde, het restantje begraafplaats bleef.

Zelden zal een vroeger verdedigingswerk, nu teboekstaand als plantsoen, zo veel functies hebben gehad!

Noot

Met dank aan Wim Weve voor het vervaardigen van de situatietekeningen.

Bronnen

GA Delft, Secretariearchief, Archief van de Commissie van Fabricage en archief van de begraafplaats Haagpoort.

Literatuur

W. Annema, De diensten van algemeen nut. In: *De Stad Delft. Cultuur en maatschappij van 1813 tot 1914*. Delft, 1992, blz. 99-110.

H.L. Kok, *Begraven & begraafplaatsen. Monumenten van bestaan*. Utrecht, 1994.

I.W.L. Moerman en R.C.J. van Maanen (red.), *Groenesteeg. Geschiedenis van een Leidse begraafplaats*. Utrecht, 1994.

PARFUMERIE
SCHIPPER

"Centrum"

Hippolytusbuurt 37

Tel.: 015-2124860

"In de Veste"

Gasthuislaan 66

Tel.: 015-2125100

"In de Hoven"

Papsouwselaan 232

Tel.: 015-2569518

JACOB KARPER's
**HAYERSTRO
PASTILLES**

(bereid volgens recept)

*Het beste middel tegen verkoudheid,
hoesten en pijn in de borst en keel*

Per 100 gram 150 cent

Drogisterij

J.W. Elsenaar

Hugo de Grootstraat 92

2613 TW Delft

Tel.: 015-2120777

Professor dr. Rehuel Lobatto

(6 juni 1797 - 9 februari 1866)

A. W. Grootendorst

Vrijdag 6 juni 1997 was het tweehonderd jaar geleden dat Rehuel Lobatto, later de eerste joodse hoogleraar in Nederland en de eerste hoogleraar wiskunde aan de Koninklijke Akademie in Delft, geboren werd. Ter gelegenheid hiervan onthulde de rector magnificus van de TUD, prof. dr. ir. J. Blaauwendraad een plaquette aan de gevel van het pand Koornmarkt 71, waar Lobatto woonde en werkte in de periode van zijn hoogleraarschap. Het initiatief daartoe was genomen door ir. F. Lobatto, achterkleinzoon van Rehuel Lobatto; de organisatie van de onthulling, inclusief een bijeenkomst in de Delftse synagoge, was toevertrouwd aan het Universiteitsfonds Delft en werd gerealiseerd door ir. H. de Bruine, adviseur fundraising van dit fonds.

Tijdens de bijeenkomst hield auteur dezes een herdenkingsrede, waarvan de feitelijke inhoud in dit artikel is weergegeven.

Rehuel Lobatto werd geboren op 6 juni 1797 te Amsterdam in een Portugees-Joods gezin als oudste zoon van Isaïc Cohen Lobatto, makelaar in effecten en Rebecca da Costa, die via haar grootvader verwant was met Isaïc da Costa, de voorvechter van het Reveil. Wellicht hadden de ouders de naam Rehuel met omineuze bedoelingen gekozen: Rehuel betekent 'vriend van God'. Over Lobatto's vroeg gebleken aanleg voor zowel de wiskunde als de talen zijn anecdoten in omloop, die misschien niet alle waar zijn, maar het feit dat zij verteld worden is al een indicatie op zichzelf.

Aan het Athenaeum Illustre volgde hij o.a. de lessen van J.H. van Swinden, maar zette (misschien om financiële redenen) zijn studie -ondanks zijn capaciteiten- niet voort aan een universiteit.

In 1816 vinden we hem als klerk der tweede klasse -een zeer bescheiden functie- op het departement van Binnenlandse Zaken, een betrekking die hij op aanbeveling van Van Swinden had verkregen. Deze had een hoge dunk van hem; in het voorwoord van het meetkundeboek van Van Swinden bedankt deze Lobatto als *de zoo veelbelovende nog jonge beoefenaar der Mathematische Wetenschappen voor hetgeen hij mij van tijd tot tijd heeft medegedeeld*. In deze ambtelijke functie had Lobatto het echter niet naar zijn zin: in een brief aan zijn Brusselse vriend en collega-wiskundige L.A.J. Quetelet (1796-1878) schreef hij dat hij zich geïsoleerd voelde als een balling op een eiland. Hierbij moet evenwel opgemerkt worden dat hij in deze functie -althans in de eerste jaren- veel tijd had om zich aan de wiskunde te wijden.

Zijn echte verlangen ging echter uit naar een betrekking als leraar. Hij solliciteerde herhaalde malen: een school in Doornik (1821), de zeevaartschool in

Prof. Rehuel Lobatto.

Antwerpen (1824); in dit jaar ook een sollicitatie naar de functie van bibliothecaris aan de Artillerie en Genieschool in Delft; in 1826 voor wiskundedo-cent aan dezelfde school. Al deze pogingen mislukten echter waarbij het zeker niet lag aan zijn capaciteiten. Zelf vermoedde hij dat zijn jood-zijn de oorzaak was, hij bleef namelijk een trouw lid van de Portugees-Israëlitische gemeente. Hij uitte dit vermoeden ook weer in een brief aan Quetelet.

Volgens de wet waren de joden sinds 1796 weliswaar gelijkberechtigd, maar formele erkenning impliceert niet altijd ook acceptatie *con amore*. Het is interessant hier te melden dat Van Swinden, de beschermheer van Lobatto, aanvankelijk zich op puur rationele gronden fel verzet heeft tegen de gelijkberechtiging van joden, maar later een fervent voorstander van hun emancipatie werd. Overigens heeft -voor zover bekend- Lobatto zich nooit in een ander geschrift expliciet uitgesproken over dit probleem.

In 1825 trad hij in het huwelijk met Clara de Léon, eveneens behorende tot de Portugees-Israëlitische gemeente en wel in Amsterdam. Zij schonk Rehuel tien kinderen, waarvan er slechts vier de volwassen leeftijd bereikten; zelf overleefde zij haar echtgenoot met veertien jaren.

Dit huwelijk was mede een prikkel om naar meer inkomsten uit te zien en hij

moet wel zeer verheugd geweest zijn toen in 1826 voor hem het getij keerde. In dit jaar werd hij namelijk aangesteld als arrondissementsijker in het district Rotterdam en hij verhuisde toen van Den Haag naar Delft. In 1827 werd hij benoemd tot adviseur bij het departement van Binnenlandse Zaken om te adviseren inzake maten en gewichten.

Van groot belang voor later was, dat hij in die functie kennis maakte met Antoine Lipkens (1782-1847), de latere directeur van de in 1842 gestichte Koninklijke Akademie. Met hem en P.J. Uylenbroek (1797-1844) maakte hij ook een zakenreis naar Parijs om standaarden voor de meter en het kilogram te laten vervaardigen. Hier volgde hij 'en passant' een aantal colleges van S.D. Poisson (1781-1840).

In deze periode kwam ook de statistiek binnen zijn horizon. In 1826 had hij van de Koning de opdracht gekregen een Jaarboek uit te geven, naar een Frans voorbeeld, het zogenaamde *Annuaire*. De ideeën daartoe had Lobatto al in 1824 opgevat. Het zou worden een jaarboek met als doel *de verspreiding van algemeen nuttige kundigheden onder alle klassen van beschaafde ingezetenen alsmede de bekendmaking van belangrijke opgaven... die... nopens de bevolking, huwelijken en sterfgevallen en van de dagelijksche waterhoogten der rivieren*.

Het bevatte echter ook artikelen met gevarieerde onderwerpen. Het werd formeel uitgegeven op last van de Koning, maar stond bekend als het 'Jaarboekje van Lobatto.' In dit boekje toonde Lobatto zich mede een fameus rekenaar. Vanaf 1851 gaf de overheid zelf een statistisch jaarboek uit, dat meer rubrieken omvatte. Lobatto had de kritiek op de beperktheid van zijn jaarboekje steeds afgedaan met de woorden: *De criticus heeft gelijk, wat de zaak betreft, maar ik mag geenerlei statistiek mededelen dan waarop men staat kan maken*. Lobatto's boek werd overbodig en hijzelf werd uit deze functie ontheven.

Het zojuist genoemde boek zou echter een basis vormen voor een andere taak die Lobatto op zich nam, te weten zijn bemoeienissen met het verzekeringswezen en deze zijn kenmerkend voor de wijze waarop Lobatto zijn vak bedreef: hij richtte zich niet zozeer op toepassingen van de wiskunde in de natuurkunde of sterrenkunde zoals zoveel mathematici uit zijn tijd, maar hij was eerder geïnspireerd door sociale bewogenheid.

Zo schreef hij in 1830 een niet-wiskundig boek over levensverzekeringen, *ten dienste van de ongeoeffenden in de wiskunde*, zoals de titel vermeldt en met als doel de leek op de hoogte te brengen van het belang van goede levensverzekeringen. Er waren namelijk veel kleine en niet altijd even solide maatschappijen waarvan een eventueel faillissement veel schade kon aanrichten. Mede door de verschijning van dit boek werd de overheid zich bewust van haar taak op dit gebied. Door een Koninklijk Besluit van 1830 kreeg zij meer greep op de bestaande levensverzekeringsmaatschappijen en werden hun berekeningen aan strenge controle onderworpen.

In 1832 werd Lobatto aangesteld als regeringsadviseur voor deze zaken, een positie die hij bekleedde tot zijn dood in 1866. Ook werd hij adviseur bij de eerst grote levensverzekeringsmaatschappij, de Hollandsche Sociëteit voor Levensverzekeringen van 1807. Protesten van vele maatschappijen leidden echter

tot vernietiging van de betreffende Koninklijke Besluiten in 1880. Eerst in 1922 kwam een nieuwe wetgeving tot stand.

In 1834 werden zijn prestaties beloond met een eredoctoraat van de Universiteit van Groningen en in 1842 werd hij benoemd tot ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw, maar de bekroning van zijn leven was wel zijn benoeming in 1842 tot hoogleraar aan de Koninklijke Akademie, die op 8 januari van dat jaar was gesticht door koning Willem II en op 4 januari 1843 werd ingewijd. De eerste directeur was de eerder genoemde dr. Antoine Lipkens, die Lobatto voor de leerstoel had voorgedragen. Door deze benoeming werd Lobatto niet alleen de eerste hoogleraar in de wiskunde aan de Koninklijke Akademie, maar ook de eerste joodse hoogleraar in Nederland. Zijn voldoening over deze benoeming uitte hij o.a. in een brief aan Quetelet: *Ik zie mij thans geplaatst in een positie die voldoet aan al mijn wensen.*

Deze voldoening zou blijvend zijn. Met hart en ziel zette hij zich in voor de wetenschap en de studenten. Toen hij in 1847 een beroep uit Utrecht kreeg om de hoogleraar W. Wenckebach (1806-1847) op te volgen, sloeg hij deze uitnodiging dan ook af.

Om de betekenis van Lobatto als hoogleraar op zijn merites te kunnen beoordelen, is enig inzicht nodig in de structuur van het instituut waaraan hij verbonden was, de Koninklijke Akademie. Zoals reeds gezegd, werd dit instituut op 4 januari 1843 ingewijd; de lessen begonnen de dag daarop met 48 studenten, ook kwekelingen genoemd. Gedurende het gehele ruim 20-jarig bestaan (tot 29 juni 1864) heeft het in totaal slechts ruim 1200 studenten geteld. Er waren twee opleidingen: die tot ingenieur (voornamelijk Civiel en Mijnbouwkunde en IJk en Accijnsen) en die tot Oostindisch Ambtenaar; beide duurden vier jaren. Hierbij zij opgemerkt dat de studenten voor deze laatste richting in de eerste twee jaren evenals de anderen ook onderwijs kregen in de moderne talen, meetkunde, driehoeksmeting en vele andere exacte vakken. Deze periode stond dan ook als Algemene Studie vermeld in het collegerooster.

Curieus is dat deze opleidingen het Rijk niets kostten: de studenten betaalden f 200,— collegegeld en uit Oost-Indië werd de opleiding tot Oostindisch Ambtenaar gesubsidieerd. Zoiets was niet uniek: 'selfsupporting' waren o.a. ook sommige gymnasia, de muziekscholen en het doofstommeninstituut.

Het toelatingsexamen was gemakkelijk, men kon zich toen niet veel afwijzingen permitteren. Dat lijkt onzuiver, maar tegenwoordig staat er een premie op het afleveren van afgestudeerden. Eenmaal toegelaten moest men bijzonder hard aanpakken en het pleit voor de didactische gaven van de docenten dat zij goede resultaten boekten. Weliswaar bracht slechts 50% het tot een goed einde, maar die studenten waren dan ook van hoge kwaliteit.

In deze ambiance begon Lobatto zijn taak als hoogleraar, met naast zich de leeraar wiskunde en natuurkunde dr. W.L. Overduyn. Ook toen kende men rangen en standen; de leraren waren veelal belast met het voorbereidende onderwijs en werden aanzienlijk lager gehonoreerd. Uit de 'Opgave der Collegieuren' in de almanakken blijkt dat Lobatto als regel belast was met de colleges in de Differentiaalrekening en Statica en de colleges Integraalrekening en Me-

**HIER WOONDE PROF. DR. REHUEL LOBATTO.
HIJ WAS DE EERSTE HOGLERAAR IN DE WISKUNDE
AAN DE KONINKLIJKE ACADEMIE TE DELFT
VAN 1842 TOT 1866.**

On the occasion of his 200th birthday (6-6-1997) installed by his great-grandson K.A.Lobatto.

De plaquette aan de gevel van Koornmarkt 71.

chanica. Hij gaf deze elke dag van 9 tot 10 en van 11 tot 12 m.u.v. zaterdag en zondag. Ter ondersteuning van dit onderwijs schreef hij een aantal leerboeken, die zeer beroemd werden en tot in onze eeuw (zij het aangepast) hun waarde behielden. Hiertoe behoren de befaamde *Lessen over hoogere algebra* en *Lessen over de differentiaal- en integraalrekening*, een bundel vraagstukken statica en hydrostatica en een *Leerboek der regtlijnige en spherische drieboeksmeting*. Deze boeken werden door de studenten zeer gewaardeerd om hun helderheid, maar deze helderheid gaf ook aanleiding tot lichte kritiek op het gebruik ervan in het onderwijs, zoals we zo dadelijk zullen zien.

Aangaande het oordeel van de studenten aan de Koninklijke Akademie over onderwijs en docenten beschikken we namelijk over interessante informatie. Vanaf 1851 verscheen immers in de studentenalmanak als vaste rubriek een verslag over de geschiedenis van de instelling en dat verslag eindigde steeds met een beoordeling van de docenten. Ja, toen al! Dit oordeel werd wel gebracht met gepaste schroom. Leest u maar de volgende passage uit het verslag over 1865:

Wij zijn thans tot het laatste en moeilijkste gedeelte van onze taak genaderd. Het geldt namelijk een oordeel te vellen over de verschillende colleges in het afgelopen jaar aan de Polytechnische School gegeven. Moge onbevooroordeeldheid ons daarbij ten leidsman zijn en moge ons onbevangen oordeel door niemand ons worden ten kwade geduid. Daarbij wisten zij zeer goed personen van zaken te onderscheiden: Anders zal men ligt aan de colleges verwijten, wat aan de organisatie van de

Akademie te wijten is. Het overdreven accent op de wiskunde beviel hun niet. Over de laatste twee jaren van de studie schrijven zij: *Men heeft dan nog slechts het begin bereikt van den wiskundigen berg die men door te eten heeft. Dan gaat de ware wiskunde eerst los, en dat nog wel letterlijk volgens het boek van den boven onzen lof verheven Professor.* Uiteraard wordt hier Lobatto bedoeld. Tevens ziet men het accent op de pure wiskunde en hoe de studenten dit hebben ervaren.

De boeken van Lobatto waren zo helder, dat men vond dat daarbij zelfs geen colleges nodig waren. Kijkt u maar naar de volgende passus, waarin de studenten twee vliegen in één klap slaan: *Onze geachte Hoogleraren Lobatto en Overduin zetten beide hun colleges op de gewone wijze voort, de eerste door, wat de Int. en Diff. rekening betreft, bijna letterlijk het door Z.H.Gel. zelf geschreven, de tweede door in het geheel géén compendium te volgen.*

Indien men te huis, ook zonder het college, alles kan bestuderen, wat men hoort voordragen, waartoe zou men dan college volgen?

U ziet het: het is niet goed of het deugt niet, maar ze hebben wel gelijk. Gelukkig voor Lobatto betreft het slechts één college. Elders schrijft men: *Het college van den Hoogleraar Lobatto in de integraalrekening en de statica onderscheidde zich door de vele nuttige toepassingen.* Dit laatste punt was voor de studenten -terecht- zeer belangrijk. Zo schrijven zij over de overgang van de Algemene Studie naar het specialistische gedeelte: *Na al die wiskunde, die men al*

Tijdens de bijeenkomst in de synagoge. Op de voorste rij v.l.n.r. prof.dr. A.W. Grootendorst, ir. F. Lobatto en prof.dr.ir. J. Blaauwendraad.

genoten heeft, denkt men eindelijk eens iets practisch te leren, iets dat later in de betrekking, waarnaar men zozeer verlangt, te pas zal komen. Maar hoe vergist men zich! Overigens waren zij zeker bereid colleges te volgen, maar: *Wij hebben geen dwang nodig om goed gegeven colleges trouw te bezoeken.* De kritiek getuigt steeds van grote eerlijkheid en openheid, alsook van betrokkenheid bij de instelling. Opvallend is de roep om vrijheid bij de studie, geen dwang, geen presentielijsten, geen rapportage aan de ouders, maar wel goed onderwijs, toegesneden op de praktijk en op de intelligentie van de studenten. Zij vragen ook geen minimumprogramma, alleen goed en met toewijding gegeven onderwijs. De teneur van de klachten komt ons bekend voor, Nil novi sub sole (er is niets nieuws onder de zon).

Zo figureren ook hier de bekende klachten: te snel gegeven colleges, onduidelijke figuren op het bord, te grote breedsprakigheid, teveel theorie, waar het om de praktijk gaat etc. Steeds echter neemt Lobatto een aparte plaats in bij deze judicia: *Men houde het ons ten goede, wanneer we ons niet durven vermeten een oordeel te vellen over de colleges van Prof. Lobatto, den Nestor onzer Polytechnische School.*

Dit kunnen we echter van hem getuigen, dat hij zijn naam, die met gulden letters in den tempel der wetenschap staat opgetekend, niettegenstaande zijn hoogen leeftijd nog steeds met eere weet te handhaven.

Het is dan 1865, een jaar voor zijn dood.

Naast zijn onderwijstaak ruimde Lobatto veel tijd in voor studie en de publicatie van de resultaten daarvan. Van zijn gehele oeuvre is bijna tweederde gedeelte tot stand gekomen tijdens zijn hoogleraarschap. Veelal betreft het onderzoek op het gebied van de hogere machtsvergelijkingen en de analyse. Bedenk wel dat eerst in 1843 het werk van E. Galois (1811-1832) bekend gemaakt werd door J. Lionville (1809-1882). Daarnaast zijn er manueel berekende tabellen van kwadraten en derdemachten alsook van vierkants- en kubieke wortels.

Ook de numerieke methoden hadden zijn belangstelling. Zijn formule voor numerieke integratie komt nog voor onder de naam 'Lobatto's Integration Formula' als formule 25.4.32 in het nog steeds gebruikte tabellenboek van Abramowitz en Stegun uit de jaren vijftig van deze eeuw. Het zou tot na de tweede wereldoorlog duren voordat numerieke wiskunde in Delft weer vaste voet aan de grond kreeg.

De grote verdiensten van Lobatto voor de Akademie werden erkend zowel door de studenten als door zijn collegae en de overheid. Een voorbeeld. Toen na een periode van interne conflicten, waarbij de studievrijheid centraal staat, de Koninklijke Akademie op 1 juli 1864 plaats moest maken voor de Polytechnische School met een duidelijk andere signatuur, werden alle docenten ontslagen en slechts weinigen herbenoemd. Voor Lobatto was er een uitzondering: hij werd honorair professor aan het nieuw opgerichte instituut en gaf vrijwillig college in de statistiek.

Twee jaren later kwam het einde. Tijdens de vergadering van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen op 27 januari 1866 werd hij onwel,

enkele dagen later werd hij geopereerd.

Op 9 februari overleed hij onder hevige pijnen, maar -zoals een schoonzoon aan Quetelet schreef: *helder tot op het laatste moment*. Begeleid door vele collega's, maar vooral ook studenten, werd hij in Den Haag op de Israëlitische begraafplaats ter aarde besteld. Velen roemden zijn verdiensten als geleerde, maar vooral ook als docent, die *Begaafd was met onverstoorbare kalmte waar hij met onwil of onverschilligheid, met eindeloos geduld waar hij met onverstand te kampen had*.

In een zitting van de K.N.A.W. werd Lobatto herdacht door professor C.L. Matthes, die zijn werk aldus karakteriseerde: *Lobatto's kracht lag echter minder in de praktische toepassingen der wiskunde, dan wel in de hogere theoretische onderzoeken. Daar vooral was hij te huis, getuigen de menigvuldige doorwrochte verhandelingen van zijne hand op dat gebied. Lagrange was zijn man*. Hij roemde hem verder om *de eigenaardige puntige beknoptheid* en merkte op dat hij vooral *in de methode uitmunt*.

Tijdens zijn leven waren hem veel eerbewijzen geschonken. Hierboven werden er al enkele genoemd, maar er waren meer: Buitengewoon Lid van Verdienste van het Wiskundig Genootschap en lid van vele Provinciale Genootschappen, echter niet van buitenlandse genootschappen.

Nu is hij geëerd met een bronzen plaquette. In 1983 schreef prof. O. Bottema in de convocatie van Delfia Batavorum dat naar wel minderen straten genoemd zijn, maar dat nog geen zijstraatje de naam Lobatto voert. Dit verzuim wordt nu op andere wijze goedge maakt.

Tenslotte dit: de dichter Horatius heeft ons een prachtige ode nagelaten die aldus begint:

Exegi monumentum aere perennius, vertaald: *Ik heb een gedenkteken voltooid dat duurzamer is dan brons*. Dit geldt ook voor Rehuel Lobatto.

Hij zal bij zijn studenten in de gedachten hebben voortgeleefd, zoals wij hem ook nu nog herdenken en kennen door zijn geschriften. Terecht! Hij voldeed aan de enige voorwaarden waaraan een goed docent moet voldoen:

Hij kende zijn vak en hij had hart voor zijn studenten.

Eigenlijk betekent dit, dat hij -met het oprichten van een blijvend gedenkteken- ons -met onze plaquette- toch nog voor is geweest.

Literatuur

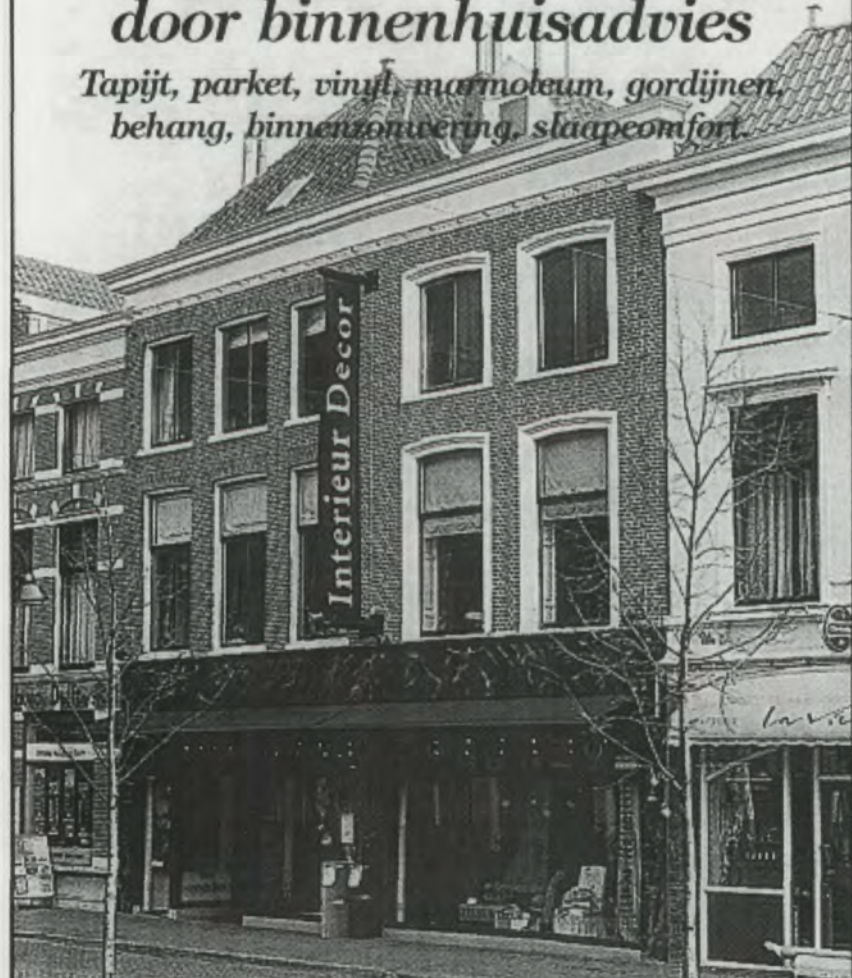
- H. Baudet. *De lange weg naar de Technische Universiteit Delft*. Den Haag: SDU, 1992.
- C.I. Matthes. Levensbericht van Rehuel Lobatto. *Jaarboek 1866 der Koninklijke Akademie van Wetenschappen*.
- Ida H. Stamhuis. *The Career of a Jewish Intellectual in the first half of the Nineteenth Century: Rehuel Lobatto (1797-1866)*. Studia Rosenthaliana 21, nr. 2 (november 1987).
- Ida H. Stamhuis. 'Cijfers en Aequaties' en 'Kennis der Staatskrachten', *Statistiek in Nederland in de negentiende eeuw*. Dissertatie VU Amsterdam 1989.
- Studentenalmanakken van het Delftsch Studenten Corps, jrg. 1851- 1867.
- H. J. Wolf. De wiskundige R. Lobatto en zijn wetenschappelijke activiteiten. *Nieuw Archief voor Wiskunde* 3 (1970): 112-124.

Stijlvol wonen

door binnenhuisadvies

*Tapijt, parket, vinyl, marmoleum, gordijnen,
behang, binnenzonering, slaapecomfort.*

INTERIEUR DECOR

Binnenwatersloot 9 - 13

Delft tel. 015 - 214 19 90

À LA CARTE RESTAURANT "LA BERGERIE"

* reserveren gewenst *

ZALENACCOMMODATIE "DE SCHAAPSKOOI"

- * Recepties, bruiloften en partijen ***
- * Koffietafels, brunches, lunches en diners ***
- * Koude en warme buffetten ***
- * Vergaderingen, symposia en presentaties ***
- * Catering ***

* het gehele jaar geopend *

Korftlaan 3
2616 LJ DELFT

de schaapskooi

tel. 015-
2134495
fax 015-2121731

100 jaar Tesselschade-Arbeid Adelt in Delft

Marijke Broekhuijsen-Baak

In de tweede helft van de 19de eeuw behoorde het leven van een vrouw uit de hogere kringen gevuld te zijn met kinderen krijgen, het besturen van het huishouden, theaterbezoek, muziek en borduren.

Een dame, gehuwd of ongehuwd, verrichtte nooit betaalde arbeid. Zij was zogezegd goed opgevoed, maar slecht opgeleid. Dit wordt zo prachtig beschreven door bijvoorbeeld Louis Couperus in de roman *Eline Vere* (1889) en door Ina Boudier-Bakker in boeken als *Armoede* (1909) en *De klop op de deur* (1930). Betaalde arbeid was de taak van mannen en onbetaalde zorg die van vrouwen.

Zo langzamerhand ontstaat het georganiseerde streven van de vrouw naar gelijkgerechtigdheid met de man niet alleen in het staatkundig maar ook in het maatschappelijk leven. Een tweetal Delftse vrouwen heeft aan de wieg gestaan van deze vrouwenbeweging.

Mienette Storm-van der Chijs (1814-1895) kwam uit een gefortuneerd gezin dat een groot huis bewoonde op de hoek van de Breestraat en het Oude Delft. Door haar opvoeding maar vooral door haar vele reizen in het buitenland had zij een grote mate van zelfstandigheid en onafhankelijkheid ontwikkeld in een tijd waarin de vrouw de ondergeschikte van de man hoorde te zijn. Zij pleitte voor betaalde arbeid voor vrouwen; voor werk met betaling maar zonder vernedering. Ook deed zij haar best beroepsopleiding voor vrouwen ingang te doen vinden. Het nimmer loslaten van deze doelstellingen en haar doorzettingsvermogen hebben er zeker toe bijgedragen dat in 1865 de eerste industrijschool voor meisjes in Amsterdam werd opgericht, gevolgd door de eerste meisjes-H.B.S. in Haarlem in 1867.

Mienette was de grote inspirator voor Betsy Perk (1833-1906). Ook zij was een vrouw die een goede opvoeding kreeg in het ouderlijk huis aan het Vrouw Juttenland alwaar haar vader eigenaar was van een stoomgrutterij en meelmolen. Zij schilderde en boetseerde, maar schreef ook romans en toneelstukken. In dagbladen en tijdschriften ijverde zij voor emancipatie van

Portret van Maria Tesselschade Visscher, gravure van P.H.L. van der Meulen naar een oorspronkelijk schilderij.

de vrouw. In 1871 richtte zij de eerste Algemene Nederlandse Vrouwenvereniging op onder het motto 'Arbeid Adelt'. Deze naam was goed gekozen omdat zij hiermee wilde aantonen dat het ook voor de vrouw uit niet-arbeiderskring geen schande was te werken voor geld.

De vereniging gaf de hoogste prioriteit aan hulp aan de groep van ongehuwde en onbemiddelde vrouwen. Verkoop van handwerken leek voor deze groep vooralsnog de enige manier om inkomen te verwerven. En zo werd op 2 december 1871 in het Delftse stadhuis de eerste verkooptentoonstelling van handwerkproducten gehouden met als beschermvrouwe een goede vriendin van mevrouw Storm, koningin Sophie.

In 1872 werd in Amsterdam de tweede Nederlandse Vrouwenvereniging opgericht 'Tesselschade' met als doel de opleiding van meisjes voor verschillende beroepen en het scheppen van werkgelegenheid. Deze vereniging is genoemd naar Maria Tesselschade (1594-1649), de geëmancipeerde dochter van Roemer Visscher. Zijdelings is er een band met Delft, want haar moeder Aefgen Jansdochter Onderwater kwam hier vandaan. De naam Tesselschade had haar vader bedacht toen hij vlak voor haar geboorte op de rede van Tessel (Texel) grote schade had geleden door het verlies van een aantal koopvaardis-schepen waarbij hij als assuradeur betrokken was. Zij ontwikkelde zich tot een sprankelende vrouw die een welkome gast was op het Muiderslot. Zij kon als geen ander paardrijden, dansen, zwemmen, tekenen, borduren, boetseren, schoonschrijven, glassnijden, muziek maken, sprak een aantal talen en verdiepte zich in de geschiedenis. Iemand die wist wat ze wilde en bijvoorbeeld de hand weigerde van beroemdheden als Huygens en Barlaeus. Haar zinspreuk was "Elck syn waerom", waarmee zij wilde aangeven dat ieder zijn eigen reden heeft iets wel of niet te doen.

In 1884 opende Tesselschade 'Bemiddelings Bureaux', de voorlopers van de huidige arbeidsbureaus. Tien jaar nadien werd een 'Centraal Bureau van Voorlichting' ingesteld dat informatie verzamelde en verschaftte over onderwijs, studiebeurzen en geschikte beroepen voor 'beschaafde' vrouwen. Men beheerde in beide verenigingen een fonds dat later het Betsy Perk Opleidingsfonds zou gaan heten. Dit opleidingsfonds floreert nog altijd en staat als zodanig vermeld in het zogenaamde Fondsenboek.

Honderd jaar geleden, in november 1897, kwam ook in Delft een afdeling van Tesselschade tot stand. Tesselschade en Arbeid Adelt ontstonden niet toevallig in het laatste kwart van de vorige eeuw. In die periode immers was er internationaal sprake van een culturele omslag. Dat hield onder meer in dat dames betaalde arbeid mochten gaan verrichten.

Van de oprichting van beide verenigingen af is gestreefd naar het stimuleren van de economische zelfstandigheid van Nederlandse vrouwen van alle gezinden. Er werden subsidies verstrekt voor opleidingen met voornamelijk huiselijke, kunstzinnige of opvoedkundige elementen.

In 1953 komt het tot een fusie: De 'Algemene Nederlandse Vrouwenvereniging Tesselschade-Arbeid Adelt' is geboren. Haar kracht is dat zij tradities aanpast aan de tijd van nu en dat ook in de toekomst het belangrijkste principe centraal staat: voor vrouwen, door vrouwen. De Delftse afdeling heeft thans afspraken met acht handwerksters die allerlei handwerken maken die vervolgens worden verkocht. Om aan haar doelstellingen te blijven voldoen heeft de vereniging uiteraard wel de steun nodig van veel leden. Voor een klein bedrag bent u al lid van deze zeer nuttige, oude, doch springlevende vereniging Tesselschade-Arbeid Adelt.

Mijn Heer

De geleerde pleyster over mijn oog is goet, en soet, en saght
en troestelijck en Goddelijck, maer + schijnt oft daer een
herder en strenger heer wil seggen 'tis altyt niet te doen
met oly inde wondt
Het nerpent heyl van ons hoogh Hofwijckse poet
en bewijst my datte uogt niet te doen met oly oft ghet
Zijn reeden wel gegrondt
Hoe wel se schier een graw is,
Is smaekelijck in mijn mond
Om dat se nimmer Lauw is.

Het syn waerom
Maria Tessel Schade

Brief van Maria Tesselschade aan Caspar Barlaeus (1584-1648).

In 1646 spatte er een vonk in haar linkeroog, waarop zij dit oog verloor. Barlaeus had haar een troostend vers gestuurd. In haar dankwoord aan hem vermeldt ze dat ze ook een dichtstuk van Huygens ('de Hofwijckse poet') gekregen had.

De tekst luidt: "Mijn Heer, De geleerde pleyster over mijn oog is goet, en soet, en saght, en troestelijck en Goddelijck, maer 't schijnt oft daer een herder en strenger heer wil seggen 't is altyt niet te doen met oly inde wondt.

Het nerpent heyl van ons hoogh Hofwijckse poet behaeght mij echter noch, het sy dan koudt oft heet.

Zijn reeden wel gegrondt

Hoewel se schier een graw is,

Is smaekelijck in mijn mond

Om datse nimmer lauw is.

(w.g.) Elck syn waerom, Maria Tefelscha."

Literatuur

Bonebakker-Westermann, H.M., e.a. *Delfse vrouwen van vroeger*. Delft: Delftse Vrouwen Raad, 1975.

Loo, Vilan van de. *Toekomst door Traditie: 125 jaar Tesselschade-Arbeid Adelt*. Zutphen: Walburg Pers, 1996.

Scheltema, Jacobus. *Anna en Maria Tesselschade, de dochters van Roemer Visscher*. Amsterdam: J.W. IJntema en Comp., 1808.

De inmiddels verdwenen herdenkingsplaquette voor A.M.M. Storm-van der Chijs aan de gevel van Breestraat 1.

LOGEMENT STADS-KOFFYHUIS.

D. SCHAAAP in DELFT.

Sinds april 1966 hebben al heel wat klanten dit gezellige koffyhuis aan de Oude Delft ontdekt. Er zijn mensen die uit alle delen van de wereld komen en bij ieder bezoek aan Delft ook het Stads-Koffyhuis niet overlaan. De student die hier vroeger kwam, komt nu met zijn gezin, opa komt met zijn kleinkinderen, een stelletje heeft zijn eerste afspraakje.. En iedere eerste dinsdag van de maand wordt er een sentorenochtend gehouden in de oergezellige Opkamer. Kortom de deur van het Stads-Koffyhuis staat open voor iedereen. Het biedt nog immer ruimte voor exposities maar is ook nog steeds die gezellige huiskamer, waar je rustig je krantje kunt lezen onder het genot van een heerlijk kopje koffie...

Na een puzzeltocht of stads-wandeling is het eindpunt...

KLEWEG'S
STADS - KOFFYHUIS

Oude Delft 133
2611 BE Delft
Telefoon 015-2124625

*En vlak om
afgaf waar af te spreken...*

“Delfiana”

In het *Jaarboek* 1995 is deze rubriek opgezet onder de titel “Delftse topografie op de veiling,” bedoeld voor topografische prenten. Echter, er komen ook allerlei andere met Delft gerelateerde zaken op de veiling, zoals Toorops slalie-affiche, die in het Jaarboek van 1996 vermeld werd. Daarom was er in 1996 al “(e.a.)” in de rubriektitel toegevoegd. Dit jaar hebben we de titel maar veranderd, om alles wat voor Delft van belang is te kunnen vermelden.

Japanse ‘Parasoldames’

Op de voorjaarsveiling bij het Haagse Venduehuis werden op 23 april 1997 twee bijzondere 18de-eeuwse Japanse borden geveild. Het betrof zeldzame blauwwit porseleinen schotels met de afbeelding ‘Parasoldames’ die in het land van de reizende zon zijn gemaakt naar een ontwerp van de vermaarde topografische tekenaar Cornelis Pronk (1691-1759).

De borden, afkomstig uit een Haagse boedel, waren gezamenlijk getaxeerd op minimaal 16.000 gulden en werden verkocht aan een Amsterdamse porseleinhandelaar voor bijna 44.000 gulden. Op deze veiling kwam ook ander interessant porselein aan bod, waarbij een serie van twaalf kleine Japanse bordjes met hetzelfde ontwerp van Cornelis Pronk. In dit geval gaat het echter om later werk uit vermoedelijk eind 19de of begin 20ste eeuw (dit setje bracht 9000 gulden op). De opdracht uit 1734 aan Pronk is afkomstig van de Kamer Delft van de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC), inder tijd gevestigd aan de Oude Delft. Op 12 maart 1734 machtigden de Heeren XVII (het centrale bestuur van de VOC) de Kamer Delft om enkele modellen van aardewerk te laten vervaardigen, om deze als voorbeelden voor porselein over Batavia naar China te zenden. Delft was een van de handelsplaatsen van de VOC, die hun eigen handel mochten drijven. De Kamer Delft trachtte in eerste instantie aardewerkschilders uit de eigen Prinsenviad in te schakelen. Maar die zeiden dat ze wel aardewerk met een blauw decor konden maken, maar niet met polychroom (veelkleurig). En omdat bovendien de ovens niet geschikt waren, werd een andere oplossing gezocht. Vervolgens kwam Cornelis Pronk in beeld en werd met hem een contract afgesloten.

De ‘Parasoldames’ was het eerste van de totaal vier ontwerpen die Pronk voor de VOC zou maken. Op de te veilen schalen staan rechts in het oeverland-schap twee Oosterse dames, waarvan de vrouw rechts een parasol ophoudt, terwijl links drie vogels staan afgebeeld.

Voor Pronk exclusief ging werken voor de VOC, reisde hij erg veel om her en der steden, dorpen, kastelen en kerken vast te leggen. Dit topografische oeuvre is van grote importantie, omdat de kunstenaar daarmee in belangrijke mate bijdroeg tot de verbeelding van het achttiende-eeuwse Nederlandse landschap.

In 1734 trad Pronk dus in dienst van de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC). Hij werd aangenomen om ontwerpen te maken voor de decoratie en vormgeving van diverse porseleinen serviesdelen, die vervolgens in het Verre Oosten moesten worden vervaardigd. In de overeenkomst met de Kamer Delft van de VOC stond vermeld *'Dat deselfde Mons.r. Pronk aanneemt te sullen maken en besorgen alle teekeningen en modellen ten onsen genoegen, van alle sodanige porcelijnen als men van tijd tot tijd uit Indien sal komen te vorderen met haare couleuren behoorlijk afgeset, zoo van blauw, verguld als andere couleuren en van allerley fatsoenen'*. Van ieder ontwerp moesten vijf kopieën worden gemaakt, die respectievelijk naar Batavia, China en Japan werden verzonden. Diverse ontwerptekeningen van Pronk, die de Oosterse porseleinschilders als voorbeeld hebben gediend, zijn bewaard gebleven. Het in die tijd nogal kostbare Chinese porselein was mateloos populair bij de welgestelden en een volgens Hollandse smaak uitgevoerde decoratie en vormgeving zou de verkoop van het exclusieve porselein alleen maar ten goede komen. Pronk verplichtte zich tegen de niet onaanzienlijke vergoeding van 1200 gulden per jaar exclusief voor de VOC te werken. In het contract staat hier nadrukkelijk over: *'Dat hij het gansche jaar door zijn tijd hier mede zal moeten occuperen'* ... Desondanks lijkt Pronk in deze periode toch voor anderen te hebben gewerkt. Zo verschenen in 1737 een aantal tekeningen van zijn hand. Deze werden gemaakt in 1736. Wijselijk had Pronk ze maar niet gesigneerd.

De nu op de Haagse veiling aangeboden borden zijn zonder meer zeldzame exemplaren. De literatuur is echter niet gelijklopend over de vraag of het

ontwerp met de 'Parasoldames' nu wel of niet in opdracht van de VOC is vervaardigd in Japan. De ene versie is dat er in 1736 één bestelling in dit land van de 'Parasoldames-serie' is gedaan door de VOC-vestiging in Batavia, maar dat men het vanwege te hoge kosten daarbij heeft gelaten. De andere mogelijkheid is dat er naderhand door Nederlandse particulieren een bescheiden bestelling in Japan is gedaan.

Hans Verhagen, *Delftsche Courant*, 4 april 1997 en 25 april 1997.

Tekening van kruithuisramp

De gemeentelijke archiefdienst van Delft kocht in november 1997 bij een veiling van Christie's een tekening van de 'Delftse Donderslag'. De archiefdienst betaalde er 1500 gulden voor. Het gaat om een ingekleurde pentekening van de Amsterdamse kunstenaar Simon Fokke (1712-1784). Fokke vervaardigde deze tekening precies honderd jaar na de beruchte buskruitontploffing van 1654. Bij deze ramp explodeerde in het voormalige Delftse kruithuis zo'n 90.000 pond buskruit. Een groot deel van de stad werd hierdoor compleet weggevaagd. De explosie gaf zo'n harde knal dat deze volgens de verhalen zelfs tot op Texel was te horen. De oorzaak is nooit met zekerheid vastgesteld. Wel wordt in een beschrijving van de 17de-eeuwse geschiedschrijver Dirck van Bleyswijck gesproken van een ambtenaar die met lantaarn in de hand de kelder inging om een paar pond buskruit op te halen.

Fokkes voorstelling is de eerste losse tekening van de ramp in de collectie van de Archiefdienst. In 1994 probeerde de dienst een tekening van de Utrechtse kunstenaar Herman Saftleven te bemachtigen. Helaas bleek het Metropolitan Museum in New York kapitaalkrachtiger. Voor 100.000 gulden ging Saftleven bij Christie's onder de hamer (zie *Jaarboek* 1995, blz. 90-91). De afbeelding van Fokke geldt als een mooi alternatief, vindt de Gemeentelijke Archiefdienst.

De buskruitscatastrofe, waarbij vermoedelijk honderden mensen omkwamen, bleek een inspiratiebron voor vele kunstenaars. Joost van den Vondel wijdde er een gedicht aan en voor veel schilders bleek het een dankbaar onderwerp. De Delftenaar Egbert van der Poel (1621-1664) maakte van het onderwerp zijn levenswerk. Een van diens schilderijen werd door Simon Fokke een eeuw later als uitgangspunt genomen voor de nu gekochte tekening. Die tekening werd op haar beurt weer de basis voor diverse gravures.

Delftsche Courant, 9 oktober 1997.

Antoni van Leeuwenhoek

De Archiefdienst is sinds oktober 1997 weer in het gelukkige bezit van een bijzonder portret van Antoni van Leeuwenhoek. Het betreft een mezzotint, ook wel zwartekunstprent genoemd. Deze prent werd vervaardigd door de Delftse kunstenaar Jan Verkolje (1650-1693). Een afdruk hiervan werd ruim twintig jaar geleden uit de collectie onvreemd (tijdens een tentoonstelling buiten het archiefgebouw).

Een intensieve zoektocht door medewerker S. Schillemans bleef jarenlang zonder resultaat. Zelfs een beroep op de heer Th. Laurentius, prentdeskundige en medewerker van het AVRO-programma *Tussen Kunst en Kitsch*

mocht niet baten. Tot er in oktober bij het Haagse veilinghuis Van Stockum een exemplaar boven water kwam, dat de Archiefdienst wist te verwerven. De kans een nieuwe prent te vinden werd klein geacht. Van een mezzotint kan namelijk slechts een beperkt aantal afdrucken gemaakt worden. De afdruckwaliteit wordt gaandeweg steeds minder. Het maken van een afdruk is een uiterst bewerkelijk proces. Eerst wordt een koperen plaat ruw gemaakt met een wiegijzer. Dit is een soort beitel met tandjes. Op plaatsen waar een lichtere toon moet komen, wordt de plaat gepolijst. De ruwe plekken geven fluwelzwarte vlakken op de afdruk te zien. Met de techniek kan men vele nuanceringen tussen licht en donker aanbrengen. In de 17e en 18e eeuw werd de mezzotint vooral gebruikt om reproducties van schilderijen te maken.

Delft op Zondag, 20 november 1997

Ontwerp Delfts altaarstuk in Rijksmuseum

De studie die Jacob de Wit (1695-1754) maakte voor de Oud-Katholieke kerk op het Bagijnhof in Delft is in 1996 door het Amsterdamse Rijksmuseum op een veiling bij Christie's aangeschaft. Deze bijzondere studie maakte deel uit van de tentoonstelling 'Aanwinsten: Tekeningen, prenten en foto's (1993-1996)' (2 november 1996 tot en met 2 februari 1997).

Nadat de Delftse kerkelijke opdrachtgevers zich tevreden toonden over het uit 1746 daterende ontwerp, kreeg De Wit de opdracht om het altaarstuk *Opdracht in de Tempel* te schilderen. De Oud-Katholieke schuilkerk aan het Bagijnhof was in 1743 ingebruikgenomen. Vier jaar later kon het olieverf er worden geplaatst. Het hangt er nog steeds. Uit een door de toenmalige pastoor Broedersen bijgehouden kasboek bleek dat Jacob de Wit voor het vervaardigen van het grote doek (445x235 centimeter) 525 gulden kreeg uitbetaald. Broedersen noteerde in 1747 in het kasboek over de *Opdracht van het kind Jesus in de tempel*, dat het 'autaer-schilderije, geschildert door den vermaerden schilder Jacob de Wit, woonagtig tot Amsterdam, in desselfs bijweezen opgespijkerd en in zijn plaets gestelt is'. Dat gebeurde door 'baas Rotteveel', waarschijnlijk een timmerman.

In het Amsterdamse Museum Amstelkring, Ons' Lieve Heer op Solder, was begin 1996 een tentoonstelling te zien over het religieuze werk van Jacob de Wit. Ook de door het Rijksmuseum gekochte aquarel (513x274 mm) hing op de expositie. Conservator Robert Schillemans van Museum Amstelkring legt desgevraagd uit dat de Delftse opdracht aan De Wit bijzonder was, omdat het de enige was uit de hoek van de Oud-Katholieke kerk. "Alle andere kerkelijke opdrachten kwamen van Rooms-Katholieke zijde. Maar daarnaast is dit Delftse schilderij waarschijnlijk het grootste altaarstuk dat De Wit ooit heeft geschilderd. Nogal eens bewaarde hij de studies, die hij maakte voor zijn opdrachtgevers, zodat die konden zien wat de kunstenaar van plan was.

Hij beschouwde die aquarellen als een soort foto's van zijn schilderijen. De meeste van die studies zijn bewaard gebleven, in tegenstelling tot zijn schilderijen die hij ervan maakte. Nogal wat olieverven zijn verloren gegaan. Die aquarellen waren erg populair en werden goed bewaard, waardoor ze veelal nu nog helder van kleur zijn", aldus Schillemans.

Jacob de Wit geldt als de belangrijkste 18de-eeuwse Nederlandse schilder in de decoratieve traditie. De in Amsterdamse Jordaan geboren kunstenaar keerde na een verblijf in Antwerpen in 1716 terug in de hoofdstad. Naast de opdrachten voor het schilderen van altaarstukken, maakte hij vele plafonden en schoorsteenstukken, maar ook vervaardigde hij diverse tapijntontwerpen. Zijn reliëfachtige grisailles (de naar hem genoemde 'witjes') gaven de Amsterdammer ook buiten Nederland bekendheid.

Jacob de Wit stierf op 12 november 1754, twee jaar nadat zijn echtgenote Eleonora van Neck was overleden. Omdat er geen kinderen waren, werden de bezittingen (waaronder 200 schilderijen en 800 tekeningen) geveild.

Hans Verhagen, *Delfische Courant*, 30 oktober 1996.

Tekeningen Tutein Nolthenius

Op 27 maart 1997 werden door de heer C. Tutein Nolthenius uit Arnhem aan de Gemeentelijke Archiefdienst 240 tekeningen geschonken. Deze tekeningen, op diverse formaten en in diverse technieken, zijn van de hand van dr. Arthur Tutein Nolthenius (1891-1956). De belangrijkste onderwerpen zijn de in- en exterieurs van het pand Nieuwe Plantage 48 te Delft, en verder andere Delftse topografie.

De hier afgebeelde tekening stelt de Beestenmarkt voor met een doorkijk naar de Burgwal, waar de Maria van Jessekerk zichtbaar is.

Voor een kiekje kunt
u overal terecht

voor kwaliteit en
het juiste advies
is er Talens

Talens

FOTO • VIDEO • TV

Delft • Markt 36 tel. (015)212 31 55 • Markt 19-21 tel. (015)212 28 52 • W.C. In de Hoven Troelstralaan 25 tel. (015)261 38 92
Rijswijk • Sterpassage R25 tel. (070)394 46 42 Gouda • Westhaven 1 tel. (0182)51 24 90
Capelle a.d. IJssel • W.C. In de Terp, Amsteldiep 42 tel. (010)450 14 73 Zoetermeer • W.C. Stadshart, Promenade 27 tel. (079)341 36 26
Rotterdam • Lijnbaan 143 tel. (010)413 60 16 • Rodondendronplein 7a tel. (010)422 43 00 Schiedam • Hoogstraat 5 (010)2732988

Archeologische kroniek van Delft 1997

Epko J. Bult

Kademuur Oude Delft

Tijdens het vervangen van de westelijke kademuur van de Oude Delft tussen het Gemeentearchief en de Binnenwatersloot kwamen enkele afvoergoten tevoorschijn die eertijds overtollig water van de huizen op de gracht loosden. Recht voor het Huyterhuis (Gemeenlandshuis van Delfland) waren de wand en een aanzet voor een rond gewelf waarneembaar van een vroeg-15de-eeuwse gang die onder de straat doorliep en een kelder onder het Huyterhuis met de gracht verbond. Zo konden in de Middeleeuwen goederen gemakkelijk vanaf een boot het huis in worden gebracht. Een soortgelijke gang onder de straat is nog aanwezig onder de brug bij de Oude Kerk, die het Prinsenhof verbindt met de Oude Delft.

Voorstraat 22

Tijdens verbouwwerkzaamheden aan de achterzijde van het pand Voorstraat 22 werd archeologisch onderzoek naar oudere bebouwing op het terrein ingesteld. Er werd een grote kelder uit de 15de eeuw aangetroffen, die mogelijk heeft dienstgedaan als opslagruimte voor biervaten. Deze kelder is aan het einde van de 16de eeuw in onbruik geraakt en dichtgegooid. Verder werden er een grote waterput, twee tonputten en een paar beerputten aangetroffen. Een opvallende vondst was een 15de-eeuwse tinnen kandelaar waarin het stadswapen van Delft als keurmerk was ingeslagen en de letter I als initiaal van de tinnegieter.

Delfgauw-Zuidpolder van Delfgauw (VINEX-Locatie)

Tijdens het bouwrijp maken van een groot areaal ten behoeve van woningbouw kon een terrein van ongeveer vier hectaren archeologisch worden onderzocht. Aangetroffen werden zeker zeven boerenerven daterend uit de late 12de en vroege 13de eeuw. De bewoning was gesitueerd op een oude kreekrug. Sporen van gebouwen werden niet meer aangetroffen, wat mogelijk veroorzaakt is doordat de laatste veertig jaar de hogere delen van het terrein zijn afgegraven, waardoor ondiepe sporen zijn verdwenen. Wel bewaard gebleven zijn de vele greppels en kuilen die om en op de erven waren gegraven. De greppels en kuilen waren soms met mest, dan weer met vuile humeuze klei

Het vervangen van de kademuur aan de Oude Delft bij het Gemeenlandshuis van Delfland.

dichtgegooid. Tot de belangrijkste vondsten behoren twee ruiterspooren en twee zilveren penningen, waarvan er één is geslagen onder graaf Floris IV († 1234).

De boerderijen vormden oorspronkelijk een lintvormige nederzetting waarbij elke boerderij op een eigen perceel grond werd gebouwd. Mogelijk is de nederzetting in de loop van de 13de eeuw verplaatst naar de Zuideindseweg.

Delfgauw: Noordeindseweg 72

Tijdens het vervangen van het stalgedeelte achter de boerderij door een nieuwe stal werd een bouwput gemaakt waarin sporen van een vroegere boerderij waarneembaar waren. In het stalgedeelte werden onder meer drie waterputten uit de 18de eeuw aangetroffen. De oudste aanwijzing voor bebouwing op deze plek gaat terug tot de 16de eeuw.

Delfgauw: Zuideindseweg 70

Tijdens sloopwerkzaamheden aan het stalgedeelte van een boerderij aan de Zuideindseweg zijn bij waarnemingen greppels en kuilen met aardewerk vanaf de 14de eeuw aangetroffen. De boerderij ligt op een oude kreekrug. Het onderzoek op deze plaats zal in de vorm van een opgraving worden voortgezet als over een paar jaar het woongedeelte van de boerderij wordt gesloopt.

Delfgauw: Zuideindseweg 74

Na sloopwerkzaamheden van een boerderij aan de Zuideindseweg werd een opgraving uitgevoerd op de plek waar deze boerderij had gestaan. Het bleek dat bebouwing op deze plek waarschijnlijk continu vanaf het midden van de 11de eeuw heeft plaatsgevonden. De bebouwing was begonnen op veen, middenin een elzenbroekbos. Van de eerste bebouwing werden zware middenstaanders van elzenstammen teruggevonden, die diep in de grond waren ingeslagen. Vanwege wateroverlast, ontstaan door bodemdaling als gevolg van het ontginnen, werd vrij spoedig een terp van veenplaggen opgeworpen waarop een nieuwe boerderij werd gebouwd. Van deze boerderij werden nog twee planken wanden teruggevonden, die met een messing en groefstelsel aan elkaar waren gemonteerd. Deze terp is verschillende malen opgehoogd. Later, waarschijnlijk in het begin van de 12de eeuw, werd het erf sterk uitgebreid door met klei een nieuwe terp op de flank van de veenterp op te werpen. De boerderij verhuisde naar deze kleiterp.

Tot de belangrijkste vondsten behoort een mantelspeld gemaakt van een imitatie-munt waarop de Byzantijnse keizer Basilius II en zijn broer Constantinus VIII (972-1025) staan afgebeeld.

Voormalig politiebureau Westvest

Tijdens het uitgraven van de bouwput voor een appartementencomplex aan de Westvest werd het oude maaiveld uit de Romeinse tijd teruggevonden. Op deze plek werd ook in die tijd gewoond, getuige enkele greppels en kuilen waarin scherven aardewerk werden gevonden. Het terrein werd vanaf de tweede helft van de 14de eeuw opnieuw bewoond toen deze strook grond bij de stad werd getrokken. De grond werd in percelen verdeeld door er greppels tussen te graven. Op de percelen werden grote kuilen gegraven die met mest en afval werden volgegooid. Eén greppel was beschoeid en heeft tot het einde van de 16de eeuw open gelegen. Hier werd onder meer afval van het Barbaraklooster ingegooid. Opvallende vondsten zijn twee grote hakmessen die mogelijk voor het slachten werden gebruikt.

Brabantse Turfmarkt 35-41

Bij de verbouwing van meerdere panden tot een nieuwe supermarkt voor Albert Heijn werd de grond tot een meter diepte uitgegraven. Hierbij werden meerdere kelders, water- en beerputten en funderingen van de vroegere bebouwing teruggevonden. De oudste stenen gebouwen dateren vanaf het midden van de 15de eeuw. De gebouwen waren minder diep dan de huidige panden en zijn pas vanaf de 17de eeuw naar achteren uitgebreid. In één tonput werden misbaksels van industrieel aardewerk uit de 18de eeuw aangetroffen.

Oude Delft 4

Tijdens verbouwwerkzaamheden werden enige waarnemingen verricht in de achterkamer en op de binnenplaats van het huis. Er werd een grote waterput in de achterkamer gevonden die uit de 17de of 18de eeuw dateert. Op de binnenplaats lag een grote 18de-eeuwse voorraadkelder en een waterkelder uit dezelfde tijd waarin regenwater van het dak werd opgevangen.

Oude Delft 12

Tijdens verbouwwerkzaamheden in de woonkamer kwam in de voormalige achterkamer een grote kelder tevoorschijn waarvan het gewelf nog grotendeels intact was. De kelder was aan de voorzijde van het huis aan het eind van de vorige eeuw vervangen door een nieuwe kelder. De oude kelder had een open verbinding met een kelder in het ten zuiden ervan gelegen pand. Dit suggereert dat op de plaats van huisnummer 12 oorspronkelijk een groter huis heeft gestaan.

een nieuw systeem van blijvende golven en grove krullen

Jenö Remecky brengt het als eerste en enige omdat het om een eigen vinding gaat. Altijd de eerste en steeds een stap vooruit.

De voordelen van Jellen zijn talrijk. Ten eerste een fantastisch permanent resultaat. De haren vallen bij het kammen heel anders dan tot nu toe. Bovendien krijgt men een heel nieuw haargevoel wat wordt toegeschreven aan de wikkeling waarbij de groei-richting van de haren niet wordt veranderd.

Het tweede voordeel betreft de haarverzorging. De haren glanzen meer en zien er niet meer uit als stro. Over het algemeen kan gezegd worden dat de haren zich na een Jellen systeem gewikkeld permanent als "natuurlijk" haar gedragen. Dat

houdt in dat ze dan ook verschillend gekapt kunnen worden.

Het grootste voordeel is dat de Jellen langer houdbaar is dan een gewone permanent omdat de kracht van het haar en wikkeffect samen worden gebruikt.

Jenö Remecky durft zonder meer te beweren dat de klant na een Jellen systeem niet zo snel weer terug zal gaan naar het klassieke systeem. De Jellen wordt door ons gemaakt zonder ammoniak.

De prijs voor een Jellen bedraagt:
Voor kort haar 100.-
Voor lang haar 125.-

De Jellen wordt alleen op afspraak gemaakt.

▲ *Hier ziet u een kapsel, dat men Jellen noemt. Deze creatie is vooral voor de vrouwen gedacht, die als type zeer kort haar kunnen dragen. Deze creatie ziet er zeer natuurlijk uit, omdat de golven naar binnen en naar buiten lopen, wat er juist bij kort haar zeer natuurlijk en markant uitziet. Deze Jellen is uitstekend geschikt voor werkende vrouwen, die er op kantoor en bij zakelijke gelegenheden altijd goed uit willen zien, zonder veel tijd voor het kapsel nodig te hebben.*

JENÖ REMECZKY

Oosterstraat 41, telefoon 2126362

Nieuwe straatnamen in Delft 1997

Peter van der Krogt

Adenauerlaan

Buitenhof (2509) Buitenhof-Zuid

Rbsl. 25 september 1997

Konrad Adenauer (Keulen 1876-Rondorf 1967), Duits staatsman en eerste bondskanselier van de Bondsrepubliek Duitsland (1949-1963). Hij heeft er altijd naar gestreefd dat Duitsland deel zou uitmaken van Europese militaire en economische instellingen (Atlantisch Pact, NAVO, EEG, enz.) en werd als zodanig een van de pioniers van de Europese eenwording.

Coudenhovelaan

Buitenhof (2509) Buitenhof-Zuid

Rbsl. 25 september 1997

Richard Nicolaus, graaf Coudenhove-Kalergi (Tokyo 1894-Schruns, Vorarlberg 1972), stichter van de Pan-Europese beweging. Hij publiceerde in 1922 zijn eerste manifest voor de eenwording van Europa *PanEuropa - ein Vorschlag*, waarin hij de eenwording van continentaal Europa van Portugal tot Polen propageerde. Het volgende jaar stichtte hij de Pan-Europese Unie, die tot op heden de Europese eenwordingsgedachte uitdraagt. In 1938 publiceerde hij nog *Kommen die Vereinigten Staaten von Europa?* Na de Tweede Wereldoorlog, toen Coudenhove-Kalergi als hoogleraar in de Verenigde Staten werkte, zette hij zich weer in voor de Europese zaak. Zijn plan voor een Europese parlementaire vergadering, dat hij in de Verenigde Staten ontwikkeld had, werd gedeeltelijk verwezenlijkt door de oprichting van de Raad van Europa in 1949. Ook het Europa van de Zes, de Europese Gemeenschap van 1957, is voor een groot deel aan de invloed van Coudenhove-Kalergi te danken. Als voorzitter van de Paneuropa-Union is hij in 1973 opgevolgd door Otto von Habsburg.

Als straatnaam werd de Zuid-Nederlands-Griekse naam "Coudenhove-Kalergi" te ingewikkeld en te lang geacht, vandaar dat gekozen is voor het Nederlandse gedeelte van zijn familienaam.

De Groene Haven

Schieweg (2700) Hooikade

Rbsl. 25 september 1997

'De Groene Haven' was de naam van de buitenplaats aan de Engelsestraat, waarop in 1884 de Koninklijke Fabriek F.W. Braat gebouwd werd.

Het metaalbedrijf van Braat was opgericht door Frederik W. Braat sr. (Delft

'De Groene Haven'

1822-1889), die zich in 1844 aan de Oude Langendijk gevestigd had. Zijn bedrijf specialiseerde zich later in bijzondere producten, zoals decoratief zinkwerk, siersmeedwerk en vanaf ca. 1910 stalen ramen en gevelpuien. Vanaf 1868 was de firma aan de Phoenixstraat gevestigd. In 1884 droeg F.W. Braat zijn bedrijf over aan zijn zonen Frederik Willem Braat ('Willem') (Delft 1858-1928), Wouter Cornelis Braat ('Cees') (Delft 1860-Eerbeek 1930) en zijn (toekomstige) schoonzoon Willem Specht Grijp Jr. Omdat de oude fabriek niet meer aan de eisen voldeed, moest een geheel nieuwe fabriek gebouwd worden. De nieuwe firmanten kochten daarvoor in 1884 van de heer J.P. van Rouveroy van Nieuwaal de buitenplaats 'De Groene Haven' aan de Engelsestraat. F.W. Braat jr. ging in de villa op de buitenplaats wonen, op het terrein ervan werd de nieuwe fabriek gebouwd. In 1905 werd de villa als kantoor in gebruik genomen en verhuisde de familie naar Hooikade 16. Naast de villa werd in 1916 de later zo kenmerkende showroom van de fabriek gebouwd, een schepping van prof.ir. J.A.G. van der Steur. In 1975 ging het bedrijf failliet. In het kantoorgebouw aan de Hooikade werd de gemeentelijke Sociale Dienst gevestigd, voor de showroom kon geen andere bestemming gevonden worden. Het gebouw werd afgebroken.

Lit. G.J. Braat. *Honderd jaren F.W. Braat, Delft*. [Delft: F.W. Braat, 1944]; B.D. Verbrugge. *De Koninklijke Fabriek F.W. Braat. De stad Delft: Cultuur en maatschappij van 1813 tot 1914*. Delft, 1992, 129-134.

Jan Verkoljestraat

Vrijenban (1204) Koepoort

Rbsl. 25 september 1997

Johannes (Jan) Verkolje (Amsterdam 1650-Delft 1693), schilder en tekenaar. Verkolje vestigde zich in 1672 te Delft. Hij is bekend als schilder van portretten, bekend zijn die van Antoni van Leeuwenhoek en van Cornelis Isaacsz. 's-Gravezande, een tekening van Reinier de Graaf in zijn studeerkamer, en genrestukken. Daarnaast vervaardigde hij zwartekunstprenten. Voor de Kaart Figuratief, de grote kaart van Delft vervaardigd onder leiding van Dirck van Bleyswijck in 1675-78, tekende hij diverse gebouwen en stadsgezichten.

De naam 'Johannes Verkoljestraat' was in 1938 al vastgesteld voor een van de straten in het Uitbreidingsplan van Delft (1931). Omdat de straat nooit is aangelegd is de naam in 1949 vervallen verklaard.

Laantje achter Wilhelmina

Binnenstad (1101) Centrum-Noord

Rbsl. 25 september 1997

Deze korte verbinding tussen de Annageer en de Wateringsevest ligt op twee manieren "achter" Wilhelmina. Aan de oostzijde bevindt zich het monument voor koningin Wilhelmina, waarvan de voorzijde aan de kant van de Nieuwe Plantage is. Aan de westzijde staat het appartementencomplex 'Wilhelmina' (op die plaats stond van 1903 tot 1977 Hotel Wilhelmina), met de ingang aan het Noordeinde.

Lagosweg

Tanthof-West (2200) Bedr. Tanthof-West

Verlenging rbsl. 18 december 1997

Landzicht (a/d R'damseweg), bedrijventerrein

Ruiven (2900) Bedrijventerrein Rotterdamseweg-Zuid

Rbsl. 18 december 1997

Op 31 oktober 1996 was de naam Landzichtstraat vastgesteld voor de straat, die van de Rotterdamseweg tot aan de Schie langs de zuidzijde van het viaduct van de Kruithuisweg loopt. In verband met een herhuisnummering had deze straat, waaraan enkele bedrijven gelegen zijn, een eigen naam nodig. In de directe omgeving heeft een boerderij gestaan met de naam 'Landzigt', waaraan de naam ontleend is.

De voorgestelde (her)huisnummering stuitte echter op zoveel verzet bij de betrokken bedrijven, dat de straatnaam 'Landzichtstraat' ingetrokken moest worden. Het terrein kreeg de naam 'bedrijventerrein Landzicht (a/d R'damseweg)', terwijl de bedrijven hun adres aan de Rotterdamseweg behielden.

Leonard Bramerstraat

Vrijenban (1204) Koepoort

Rbsl. 25 september 1997

Leonard (ook Leonaert) Bramer (Delft 1596-1674), schilder. Na een studieverblijf in Italië van 1614 tot 1629 vestigde hij zich definitief als schilder in Delft. In de jaren 1667-68 vervaardigde hij plafondschilderingen in het Prinsenhof.

De naam 'Leonaert Bramerstraat' was in 1938 al vastgesteld voor een van de straten in het Uitbreidingsplan van Delft (1931). Omdat de straat nooit is aangelegd is de naam in 1949 vervallen verklaard.

Maria van Oosterwijckstraat

Vrijenban (1204) Koepoort

Rbsl. 25 september 1997

Maria van Oosterwijck (Nootdorp 1630-Uitdam 1693), Nootdorps schilderes, die mogelijk ook een atelier in Delft had. Later woonde zij in Amsterdam. Zij is vooral bekend als schilderes van bloemstukken. Ze was een gevierd en welgesteld kunstenaar en kreeg opdrachten van diverse Europese vorstenhuizen. Volgens Houbraken dong de schilder Willem van Aelst tevergeefs naar haar hand (Het leek de Straatnaamcommissie daarom een goed idee een zijstraat van de Willem van Aelststraat naar haar te vernoemen!). Zekerheid daarover bestaat niet, wel is bekend dat zij in Amsterdam vlak bij elkaar in de buurt woonden en dat Maria zich beklaagde over scheldpartijen en handtastelijkheden van de dienstmeid van Van Aelst. De zgn. romance werd een belangrijk gegeven voor de roman die Anna Louisa Geertruyda Bosboom-Toussaint aan het leven van Maria van Oosterwijck wijdde. Voor Toussaint was zij een 'waarlijk geëmancipeerde vrouw.'

Marshallaan

Buitenhof (2509) Buitenhof-Zuid

Verlenging rbsl. 25 september 1997

Prometheusplein

Wippolder (2805) TU-wijk

Rbsl. 25 september 1997

Prometheus is een figuur uit de Griekse mythologie. Hij stal het vuur van de goden en gaf het aan de mensen, waardoor hij als grondlegger van de beschaving geldt. Prometheus is het beeldmerk van de Technische Universiteit Delft. Hij symboliseert hier de jonge mens die de kennis van de techniek moet veroveren.

Ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Vereniging van Delftse Ingenieurs in 1953 kreeg de toenmalige Technische Hogeschool een beeld van Prometheus aangeboden, dat geplaatst is op het plein voor het hoofgebouw aan de Julianalaan. Dit beeld is vervaardigd door prof. L.O. Wenckebach (1895-1962).

Het plein voor de nieuwe universiteitsbibliotheek kreeg deze naam op verzoek van de Technische Universiteit.

Raad van Europalaan

Buitenhof (2509) Buitenhof-Zuid

Rbsl. 25 september 1997

In het zuidelijk gedeelte van de Buitenhof zijn de straatnamen ontleend aan Nederlandse verzetsstrijders uit de Tweede Wereldoorlog (westelijk deel) en aan de generaals en politici die bijgedragen hebben aan de bevrijding van Nederland in 1945 (oostelijk deel). Ten zuiden van de Churchillaan was er al een Marshallaan, vernoemd naar de Amerikaanse minister die bijgedragen heeft aan de opbouw van Nederland na de Tweede Wereldoorlog. Het leek de Commissie voor de Straatnaamgeving daarom een logische voortzetting de namen van enkele nieuwe straten bij de Marshallaan te ontleenen aan de na-oorlogse opbouw, en dan meer specifiek de eenwording van Europa. Toevalligerwijs was er juist vóór de vergadering waarin over deze namen beslist moest worden een brief binnengekomen van de Congress of Local and Regional Authorities of Europe, een lichaam binnen de Raad van Europa. Omdat deze Raad op 5 mei 1999 zijn 50-jarig bestaan zal vieren, werd aan de gemeentebesturen van Europa de vraag gesteld om een laan, straat of plein naar de Raad van Europa te noemen.

De hoofdweg van het nieuwe bouwproject kreeg de naam Raad van Europalaan, de twee overige straten werden vernoemd naar Adenauer en Coudenhove, twee personen die zich sterk hadden ingezet voor de Europese eenwording.

Zwembadpad

Buitenhof (2501) Buitenhof-Noord

Rbsl. 24 april 1997

Verbinding tussen het zwembad Kerkpolder (gemeente Schipluiden) en de Mozartlaan. Omdat het grootste gedeelte van het pad in Schipluiden ligt, sluit de naamgeving aan bij die van die gemeente (rbsl. 24 september 1996).

Naast deze "echte" nieuwe namen zijn op 30 januari 1997 116 reeds lang bestaande, meest historische straatnamen en 81 brugnamen vastgesteld. Onder de eindelijk vastgestelde straatnamen behoren o.a. de Markt en de Oude Delft.

Bovendien was het in verband met de Verordening voor gemeentelijke wateren 1996 noodzakelijk dat de belangrijkste waterlopen officieel werden benoemd. Op 24 april 1997 zijn de volgende waternamen vastgesteld (tussen haakjes de straat waar de waterloop langs loopt of in de buurt ligt):

Achterom

Bieslandse Molensloot (Bieslandsekade)

Binnenwatersloot

Botenvaart (Delftse Hout)
Botergracht (onder Boterbrug)
Brabantse Turfmarkt
Gasthuisgracht (Gasthuislaan)
de Grote Plas (Delftse Hout)
Kantoorgracht
de Kerstanje (Sionsweg-Haantje, gem. Rijswijk)
de Kickert (Buitenwatersloot)
Kolenhaven (Wateringseweg bij het zgn. Calvébruggetje)
Kromme Watering (Delfgauwseweg van Oostpoort tot de Pauwmolen)
Molsgracht (Molslaan)
Nieuwe Delft (Voorstraat-Hippolytusbuurt-Wijnhaven-Koornmarkt-Lange Geer)
Noordeinde
Noordkolk (Kolk)
Oosteinde
Oude Delft
Oude Langendijksgracht (Oude Langendijk)
Pijnackerse Vaart (Delfgauwseweg van de Pauwmolen tot Delfgauw)
Rietveldgracht (Rietveld)
Rijn-Schiekanaal (Kanaalweg-Oostsingel)
Schie (Zuideinde-Schieweg)
Staalhaven (bij de Staal)
Tweemolentjesvaart (Tweemolentjeskade)
Verwersgracht (Verwersdijk)
Vlaminggracht (Vlamingstraat)
Voldersgracht
Vrouwengracht (Vrouw Juttenland-Vrouwenregt)
Westsingel (Westvest)
Zuidkolk (Hooikade)

naaborg
BOUWBEDRIJF

UW PARTNER BIJ
● ONDERHOUD
● VERBOUW

Naaborg's Bouwbedrijf B.V.
Wateringsevest 21, 2611 AW Delft
Tel. 015-2122416, Fax 015-2121271

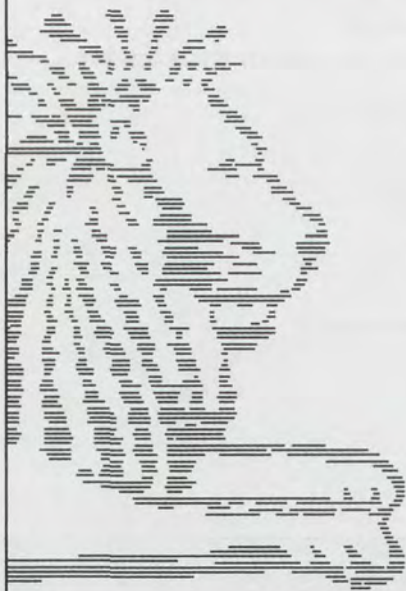
Leeuwendaal advies bv

bureau voor management en organisatie

Leeuwendaal advies is een zelfstandig en onafhankelijk adviesbureau, gecertificeerd volgens de ISO 9001-norm.

Onze opdrachtgevers: overwegend overheids- en andere non-profit organisaties.

Leeuwendaal advies is gericht op de volgende vakgebieden waarvan de kennis en ervaring in eigen huis aanwezig zijn:

- organisatie-onderzoek en -verandering
- werving en search
- psychologisch onderzoek en assessments
- juridische advisering
- functiewaardering
- onderzoek voor beleidsontwikkeling
- kwaliteitszorg
- opleidingen voor management en staf
- interim- en projectmanagement

Kwaliteit en de zekerheid van een praktisch resultaat.

Geen sjablonen maar maatwerk.

Een snel en rechtstreeks contact met uw adviseur.

*Nadere informatie
over onze aanpak en
specialismen zenden wij
u gaarne toe.*

Leeuwendaal advies bv

Haagweg 201, 2281 AM Rijswijk

Tel. (070) 319 20 62, Fax (070) 319 11 21

Publicaties over Delft en Delvenaren 1997

verzorgd door J.A. Meter, bibliothecaris G.A. Delft

De Gemeentelijke Archiefdienst Delft beheert behalve archieven en een collectie beeld- en geluidsmateriaal ook een bibliotheek. Laatstgenoemde verzameling omvat ruim 30.000 titels op het gebied van de algemene geschiedenis, de geschiedenis van Delft (in ruime zin), het Huis van Oranje Nassau en de Naundorff-kwestie. Door een actief aanschafbeleid wordt geprobeerd een representatief beeld te geven van wat er in en over Delft werd en wordt gepubliceerd. Aanwezige publicaties worden niet uitgeleend maar zijn, afhankelijk van hun conditie of aard, raadpleegbaar in de studiezaal van de Archiefdienst.

Hieronder volgt een selectie van de publicaties welke tot 17 december 1997 zijn ingevoerd in de geautomatiseerde bibliotheekcatalogus. Criteria om publicaties in dit overzicht op te nemen zijn:

- onderwerp: (de geschiedenis van) Delft of Delftenaren; fictie vervaardigd door inwoners van Delft;
- vorm: zelfstandig verschenen publicaties; artikelen of onderdelen uit grotere publicaties met een eigen titel;
- jaar van uitgave: vanaf 1990;
- aanwezigheid van de publicatie bij de bibliotheek van de G.A. Delft.

Niet opgenomen zijn:

- algemene periodieke uitgaven van Delftse instellingen of verenigingen;
- publicaties van de T.U. Delft over technische onderwerpen.

De opgenomen publicaties zijn te vinden onder de naam van de eerste auteur of bij werken uitgegeven door een redactie onder het eerste woord uit de titel. Eventuele door de jaarboekredactie toegevoegde uitgaven (welke niet bij de Archiefdienst aanwezig zijn) zijn gemerkt met een asterisk (*) voor de auteur of titel.

Mocht u publicaties kennen welke aan voornoemde criteria voldoen maar niet in dit overzicht voorkomen, dan stel ik het op prijs wanneer u mij daarvan op de hoogte wilt stellen. Ik zou het ook zeer waarderen wanneer auteurs over Delftse onderwerpen een exemplaar (of overdruk) van hun publicatie willen afstaan aan de bibliotheek van de Archiefdienst.

Voor vragen of opmerkingen naar aanleiding van dit overzicht kunt u mij op maandag, dinsdag, donderdag en vrijdag tussen negen uur en half vijf telefonisch bereiken bij de G.A. Delft onder telefoonnummer (015) 260.2350.

Tussen niets en geen / gedichten van: **Marie-Jose Adema** ... [et al.]; aquarellen van: Henny van Leeuwen. - Eindhoven : Opwenteling, 1997. - 36 p. : ill. ; 21 cm. - (Katernen schrijfgroepen). - ISBN 90-9010347-3
De Delftse dichtersgroep Lettertypes bestaat uit: Margriet van Bebber, Marie- Jose Adema, Jan Boerkoel en Hennie Verbeek.

Daniel Vosmaer en het 'Gezicht op Den Briel' / mw. **M. Albers** en A. van der Houwen. IN: Brielse Mare. - Vol. 6 (1996) 1 (april) ; p. 6-20. - [15] p. : ill. ; 21 cm De schilder Daniel Vosmaer (Delft 1622 - Brielle 1669/70) woonde en werkte de laatste tien jaar van zijn leven in Brielle

Apologie of Verantwoording van de prins van Oranje 1581, gevolgd door het Plakkaat van Verlating 1581, met enige begeleidende correspondentie / historische inleidingen en aantekeningen **A. Alberts**; modern Nederlandse bewerking J.E. Verlaan. - Nieuwkoop : Heureka, 1980. - 159 p. : ill. ; 23 cm

Het Romeinse leger in Nederland : catalogus en inleiding / **Paul Beliën**. - Delft : Legermuseum (druk: Tan Heck), cop. 1996. - 72 p. : ill. ; 30 cm. - Catalogus bij de tentoonstelling 'Legioen met natte voeten; het Romeinse leger in Nederland' gehouden in het Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum 'Generaal Hoefer' te Delft, t/m 2 mrt. 1997. - Lit. opg.: p. 65-69.

Bender. - Delft : Bender, 1996. - [4] bl. : ill. ; 42 x 30 cm. - Speciale uitgave t.g.v. de toekenning Bij Koninklijke Beschikking Hofleverancier, sept. 1996

Voetbalvereniging SEP 50 jaar, 1947-1997 / [red.: **Guus Berghuijs**, Leo Hoogenboom en Kees van Schijndel. - [Delft] : SEP, 1997. - 66 p. : ill. ; 30 cm

Kijk op Delft / [tekst en foto's Fotoburo **Willem de Bie**; tekstadviezen S. Schillemans; eindred. Michiel Cleij]. - Delft : Deltech, 1997. - 104 p : ill. ; 20 x 25 cm

De toekomst ... in beeld en schrift / [fotografie: Fotoburo **Willem de Bie**; adviezen: Evenementenburo Delft; gedichten: Openbare basisschool 'De Vrijenban'. groepen 4, 6, 7]. - [Delft] : Deltech, [1996]. - [40] p. : ill. ; 13 x 18 cm. - Kinderfoto's met daarnaast gedichten. - De opbrengst van de uitgave komt ten goede aan Unicef

Plan Zuidpoort achterhaald / [bijdr. **Cees Boekraad** en anderen]. - [18] p. : ill. ; 19 x 27 cm IN: DD periodiek : uitgave van Ontwerpersvereniging Delft Design ; nr. 12 (okt. 1997) Bevat 8 bijdragen n.a.v. de gemeentelijke plannen met het Zuidpoort gebied

Joop de Westlander draait door! / **Aad en Richard Bijloo**. - [Delft] : Bijloo Producties, cop. 1995. - 70 p. : ill. ; 11 x 21 cm. - Beeldverhaal. - ISBN 90-801654-3-3

Martinus Willem Beijerinck, een geniale grimbeer / **Marion de Boo**. - [8] p. : ill. ; 21 cm IN: Delfia Batavorum jaarboek ... : 1996 ; p. 83-90
Martinus Willem Beijerinck (1851-1931) was een van de eerste grote microbiolo-

gen. Hij werkte o.a. bij de Ned. Gist- en Spiritusfabriek en bij de Polytechnische School.

Jongere bouwkunst en stedenbouw, 1800-1945. - Delft / [samenstelling: **J. Bookelman** ... en anderen]. - 's-Gravenhage : Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland, 1995. - 6 dl. : ill. ; 30 cm. - Uitgave in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP). - Lit. opg.: p. 36-39

Herdenkingsbijeenkomst voor Pieter van Foreest : de Hollandse Hippocrates (1521-1597), in de Grote of Sint Laurenskerk te Alkmaar op 13 maart 1997 t.g.v. zijn 400e sterfdag / [tekst: **Henriëtte A. Bosman-Jelgersma**]. - Amsterdam : Stolkwijk, 1997. - xiv p. : ill. ; 23 cm. - Programmaboekje

Voorouders en nageslacht van Abraham Breetvelt en Ingetje de Bruijn : Breetvelt boek / **J.N. Breetvelt**. - Oegstgeest : [de samensteller], 1995. - 50 p. : ill. ; 31 cm
Abraham (1789-1862) is de stamvader van de Delftse familie Breetvelt.

Kwartierstaat van Henny Huisman / [samengest. door **Otto Brunsting** en anderen]. - [S.l.] : Nederlandse Genealogische Vereniging, 1996. - 33, 4 bl. : ill. ; 30 cm. - Samengesteld in het kader van het 50-jarig bestaan van de NGV, aangeboden aan H. Huisman op 6 mei 1996.
Voorouders waren vanaf de 17e t/m de 19e eeuw woonachtig in Delft

De Oostpoort te Delft : variaties op een favoriet schilderij : schilderijen van Ch.H.J. Leickert en S.L. Verveer / door **H.C. de Bruijn**. - [9] p. : ill. ; 26 cm. IN: Antiek : tijdschrift voor oude kunst en kunstnijverheid : jrg. 30-31 ; jrg. 31, p. 250-258

De auteur identificeert de Oostpoort als architectonisch motief op enkele schilderijen van Charles H.J. Leickert (1816-1907) en Salomon Verveer (1813-1876)

Beerputten en toiletten in Delft / **E.J. Bult** en C. Nooijen. - [2] p. : ill. ; 21 cm
IN: Latrines : antieke toiletten - modern onderzoek ; p. 50-51

Archeologisch onderzoek in de Vinex-locatie van de Zuidpolder van Delfgauw : Bouwfase 1: Voorlopig rapport / **Epko J. Bult**. - Delft : Dienst Stadsontwikkeling, 1997. - 54 p. : ill. ; 30 cm. - Met bibliogr.

*Adriaen Adriaensz. (Engels) van der Chijs (een Delftenaar in Friesland) naar D. Kuil: Alle Feickes Clock / **G. Caspers**. - IN: Ons Voorgeslacht. - Vol. 52 (1997) 484 (juli 1997) ; p. 400-402.

Het verstand komt met het ambt : een opmerkelijke 'der steden clerc' in Delft / **M. Claessens**. - [10] p. : ill. ; 25 cm. IN: En bracht de schare tot kalmte : bespiegelingen over de gemeentesecretaris door de eeuwen heen ; p. 140-149
Betreft Anthonie Heinsius (1641-1720), van 1670-1679 secretaris van Delft

Delft honderd jaar toeristenstad : VVV Delft 1897-1997 / door **A.P.A. van Daalen**. - Delft : VVV Delft, 1997. - 80 p. : ill. ; 21 cm

Diana en haar nimfen tijdens het spel, een 'porceleynen schilderij' uit Delft van ca. 1690-1710 / **Jan Daniël van Dam**. - [5] p. : ill. ; 24 cm. IN: Bulletin van het Rijksmuseum ; jrg. 45 (1997), p. 152-156

De begrafenis van Frederik Hendrik / door **A.W.E. Dek**. - Den Haag : A.W.E. Dek, 1996. - 34 p. : tab. ; 31 cm
Bevat een overzicht van alle personen welke in de stoet meeliepen.

Honderd jaar **Delftsche Schaakclub** 1895-1995 / door Delftsche Schaakclub (DSC). - Delft : Delftsche Schaakclub, 1996. - 107 p : ill. ; 30 cm. - Jubileumboek

Eeuwboek **Delftsche Studentenbond**, 1897-1997 / [schrijvers:] I.E.A.F. Bonnet ... [et al.] ; [red.]: R.H.J. Noordermeer, B.J. Rongen en E.H.S. Cheung. - [Delft] : Delftsche Studenten Bond, 1997. - 192 p. : ill. ; 24 cm

Ring pass 50 magazine / [verslaggevers: Hans Bruijstens en anderen ; foto's: John Dekker]. - Delft : **Delftse Hockey Training Club (DHTC) Ring Pass**, cop. 1990. - 23 p. : ill., portr. ; 30 cm

DRB 1927-1997 : zeventig jaar **Delftse Reddings Brigade**. - 40 p. : ill. ; 22 cm. IN: DRB Babbels ; jrg. 21, sept.

Drijfnat : eerste lustrumboek der **Delftse Studenten Zwemvereniging 'WAVE'**, 26 febr. 1990 - 26 febr. 1996. - Delft : Delftse Studenten Zwemvereniging 'WAVE', 1996. - 206 p. : ill. ; 21 cm. - Beperkte oplage van 150 exx.

Tien jaar SVD : de geschiedenis van de Stichting Vluchtelingenwerk Delft 1986-1996 / [tekst: **Lilian Diab** en anderen ; eindred.: Dick Duynhoven]. - Delft : Stichting Vluchtelingenwerk Delft, 1996. - 62 p. : ill. ; 15x21 cm

Het uur van de droom : gedichten / **Arjen Duinker**. - Amsterdam : Meulenhoff, cop. 1996. - 54 p. ; 22 cm. ISBN 90-290-5370-4

"Raad van Beroerten" : veroordeelden uit Delft, 1567/1568 / [transcriptie:] **H.B. Eldermans**. - 's-Gravenhage : H.B. Eldermans, 1989. - 52 bl. ; 31 cm. - In ringband Transcripties uit het Archief van de Grafelijkheidsrekenkamer, rek. 1446-1812, code 3.01.27, onder nr. 4861

De metaalpletterij en ijzergieterij L.I. Enthoven & Co. / **P.H. Enthoven** en J.J. Havelaar. - 's-Gravenhage : Gemeente 's Gravenhage [?], 1996. - (VOM-reeks ; 1996-2)

Excelsior 75 jaar. - [Delft : C.K.V. Excelsior, 1996]. - 99 p. : ill. ; 31 cm. -Bevat de geschiedenis van de Chr. Korfbalvereniging 'Excelsior' Delft. Dl. 1: 1920-1979 / Jan Heemskerk. Dl. 2: 1980-1995 / Piet Ekelmans

Festival programma Delft 750 jaar cultuurstad [diskette]. - Delft : **Festivalbureau Delft 750 jaar Cultuurstad**, cop. 1996. - 1 diskette ; 10 x 10 cm Bevat een interactief programma en twee losse tekstfiles met het festival programma en de agenda

Huib van Walsum afscheidsspecial / eindred. Brenda Filippo ; tekst **Brenda Filippo** ... [et al.] ; fotografie Stef Breukel ... [et al.]. - 12 p. : ill., portr. ; 43 cm. - Eenmalige uitgave van Klats Publiciteit en de Gemeente Delft. Bevat artikelen over H. van Walsum t.g.v. zijn afscheid als burgemeester van Delft, eind juni 1997. IN: Stadskrant Delft ; suppl. 26 juni 1997

De dag-journalen met de complete authentieke geschiedenis van 's lands schip van oorlog 'Delft' en de waarheid over de slag bij Camperduin / **J.F. Fischer Fzn.** - Franeker : Van Wijnen, 1997. - 544 p. : ill. ; 31 cm + 3 pl.gr.

Geschiedenis van de glas-in-lood ramen : de zes medaillons uit de glas-in-lood ramen van de Delftse **Fundatie van de Vrijvrouw van Renswoude**. - Delft : [de Fundatie] ; Historisch Genootschap Delfia Batavorum, [1996]. - [1] bl., [14] p. : ill. ; 30 cm. - Met lit. opg.

De gebrandschilderde ramen van de **Fundatie van Renswoude** / [bijdr.: M.A. Verschuyl en anderen]. - [33] p. : ill. ; 21 cm. IN: Delfia Batavorum jaarboek ... : 1996 ; p. 25-57 De ramen zijn ontworpen in 1912 door Herman Veldhuis (1878-1954), hoofdontwerper van glasatelier 'Het Prinsenhof'

Stadspanel : resultaten meting najaar '95 : basisrapport. - Delft : **Gemeente Delft**. Concernafd. Communicatie en Onderzoek, 1996. - div. pag. : ill., tab. ; 30 cm. - Rapport van de 8e Stadspanelmeting, Delft nov. 1995. Het onderzoek is, onder verantwoordelijkheid van de Concernafd. Communicatie en Onderzoek, uitgevoerd door marktonderzoeksbureau Intomart uit Hilversum. - Met samenvatting.

Gemeentelijke monumenten in Delft. - [Delft] : **Gemeente Delft**, [1996]. - 3 banden : ill. ; 30 cm. - Gefingerde titel. - Losbladig in order, samengest. door W. Weve, bouwhist. medewerker bij de gemeente Delft. - Met alfabetisch register op straatnaam en numeriek op monumentnummer. Bijgewerkt t/m serie 12 (dec. 1996)

De gevelsteen die op twee schilderijen van Pieter de Hooch staat afgebeeld / **A.J.H.M. Haak**. - [8] p. : ill. ; 21 cm IN: Delfia Batavorum jaarboek ... : 1996 ; p. 75-82 Betreft een gevelsteen oorspr. bevestigd boven de ingang van het klooster Sint Hieronymusdal.

Toekomstbeeld en geschiedschrijving van een patriot : Gerrit Paape in 1798 / door **E.O.G. Haitsma Mulier**. IN: Theoretische geschiedenis. - Vol. 24 (1997) 2 ; p. 138-155. - [18] p. ; 22 cm

Willem van Oranje / auteur: **Ingrid Heinsius**. - Hilversum : NOS. Hoorspelimpresariaat, 1996. - 8 bl. ; 30 cm. - Tekst van het op 15 aug. 1996 voor de Evangelische Omroep (EO) uitgezonden radiohoorspel.

*In Delft stonden molens bij de vleet / **Annelies Hermans**. - IN: Uitgeknipt. - Jrg. 6 (1997) 3; Bijlage bij Nederlandse Historiën. - Jrg. 31 (1997) 3 ; p. 29-31. - Oorspronkelijk gepubliceerd in Delftsche Courant, 27-6-1996.

Handzaam landschap / [door **Hans la Hey**]. - Delft : Groeten uit Delft, 1997. - ongepag. : ill. ; 12x17 cm. - boekje bestaat grotendeels uit ansichtkaarten

Delft : 750 jaar Delft, de Delftenaren en [...] / red. **Jos Hilkhuijsen** ... [et al.] - Zwolle : Waanders, 1995-1997. - 19 afl. (460 p.) : ill. ; 30 cm. - (Ach lieve tijd) Verscheen in maandelijks afleveringen i.s.m. Gemeentelijke Archiefdienst Delft en het Stedelijk Museum Het Prinsenhof.

Afl. 16: De Delftenaren en hun verkeer en vervoer / tekst: Dirk ten Grotenhuis ; bijschriften: Anders J.H. Rozemond. - Zwolle : Waanders, cop. 1997. - P. [365]-[388] : ill. ; 30 cm. - ISBN 90-400-9827-1

Afl. 17: De Delftenaren en hun cultuur / tekst: Wim Bot ; bijschriften: Henri W. van Leeuwen. - Zwolle : Waanders, cop. 1997. - P. [389]-[412] : ill. ; 30 cm. - ISBN 90-400-0607-5

Afl. 18: De Delftenaren en Delfland / tekst: Jacques Moerman ; bijschriften: Anders J.H. Rozemond. - Zwolle : Waanders, cop. 1997. - P. [413]-[436] : ill. ; 30 cm. - ISBN 90-400-0608-3

Afl. 19: De Delftenaren en hun vreemdelingen / Margaret B. Chotkowski ; bijschriften: Henri W. van Leeuwen. - Zwolle : Waanders, cop. 1997. - P. [437]-[460] : ill. ; 30 cm. - Bevat ook register op deel 1-19. - ISBN 90-400-0609-1

Creatief met Delft / [bijdr.: Menno Tienstra en anderen ; red.: John van Heel en Jan van Loef ; tek.: Hans Houtzager]. - Delft : **Historisch Genootschap Delfia Batavorum**, [1996]. - 32 p. : ill. ; 30 cm. - Lustrumsymposium van Delfia Batavorum, Delft, 27 april 1996. Georganiseerd n.a.v. het 60-jarig bestaan in 1995.

Delfia Batavorum jaarboek ... : 1996 / red.: H.L. Houtzager ... [et al.]. - Delft : **Historisch Genootschap Delfia Batavorum**, 1997. - 163 p. : ill. ; 21 cm. - Opgedragen aan mr. H.V. van Walsum, burgemeester van Delft. - Bevat o.a. de vaste rubrieken: Kroniek over [1996]; Archeologische kroniek, [jan. 1995 - dec. 1996]; Nieuwe straatnamen; Publicaties over Delft en Delvenaren [1996] De artikelen zijn onder de naam van de betreffende auteur in dit overzicht opgenomen.

*Acten betreffende Delfland / **C. Hoek**. - IN: Ons Voorgeslacht. - Jrg. 52 (1997) 486 (oktober 1997) ; p. 620-665, en 488 (december 1997) ; p. 756-801.

Delft over bruggen / onder red. van **H.L. Houtzager** [en anderen ; fotografie: W.J.M. Knippenberg ; tekeningen: H.L. Houtzager]. - Delft : Deltech, 1997. - 128 p. : ill. ; 25 cm. - ISBN 90-75095-34-1

Pieter van Foreest en Dirck Outgaertsz Cluyt / **H.L. Houtzager**. - [4] p. : ill. ; 30 cm. IN: Medisch journal Delft : kwartaaluitgave van de Medische Staf van het Reinier de Graaf Gasthuis en het Diagnostisch Centrum SSDZ : Jrg. 6-10 ; jrg. 8 (1996), p. 102-106)

Pieter van Foreest, stadsgeneesheer te Delft, 400 jaar geleden overleden / **H.L. Houtzager**. - [8] p. : ill. ; 21 cm. - Lit. opg.: p. 74. IN: Delfia Batavorum jaarboek ... : 1996 ; p. 67-74

Pieter van Foreest en zijn Observaciones / **H.L. Houtzager**. - [3] p. : ill. ; 30 cm
IN: Medisch journal Delft : kwartaaluitgave van de Medische Staf van het Reinier de Graaf Gasthuis en het Diagnostisch Centrum SSDZ : Jrg. 6-10 ; jrg. 9 (1997), p. 165-167

Medisch leven in een Hollandse stad / **H.L. Houtzager**. - [5] p. : ill. ; 30 cm. IN: Medisch journal Delft : kwartaaluitgave van de Medische Staf van het Reinier de Graaf Gasthuis en het Diagnostisch Centrum SSDZ : Jrg. 6-10 ; jrg. 8 (1996), p. 60-66

De kaart figuratief van Delft / **Hans Houtzager** ...[et al.] - Rijswijk : Elmar, 1997. - 216 p. : ill. ; 26 cm. - ISBN 90-389-0448-7

In 1675 verzocht het stadsbestuur aan mr. Dirck van Bleyswijck toezicht te houden op de vervaardiging van een stadsplattegrond met randprenten. De kaart verscheen in 1677-78 bij plaatdrukker Pieter Smith te Amsterdam

Het boek bevat naast de door de gezamenlijke redactie gemaakte beschrijvingen aparte artikelen door H.W. van Leeuwen en W.F. Weve over Van Bleijswijck, het Delft van zijn tijd, de kaart als informatiebron en de juiste datering ervan.

De noodzaak van de moord te Delft in 1941 / **Annie Huisman-van Bergen**. - [2] p. : ill. ; 31 cm. - Lit. opg.: p. 27. IN: OD 95 : historische rubriek ; afl. 96.4, p. 26-27

Betreft de liquidatie van Hugo de Man (op 14 aug. 1941) door Jan van Blerkom (1918-1941) en Charley Hugenholtz (1915-1942)

Kamerspelers: professionele tegenspelers van de Rederijkers / **W.M.H. Hummelen**. - [18] p. : ill. ; 30 cm. - Bibliografie: p. 133-134. IN: Oud Holland : driemaandelijkse tijdschrift voor Nederlandse kunstgeschiedenis ; uitgave van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie ; jrg. 110, p. 117-134.

Bevat o.a. voorbeelden uit Delft

Louis XVII et La Hollande : Delft du 9 au 11 août 1995 : album du centcinquante. - Paris : **Institut Louis XVII**, [1996]. - 22 p. : ill. ; 30 cm. - Uitgave bij het bezoek van Charles de Bourbon en volgelingen aan Delft, 9-10 aug. 1995

Knapp Gerd : eine Bluttat und ihr lebensgeschichtlicher Hintergrund / **Heinz Jakobs**. - Lingen (Ems) : Burgtor-Verlag, cop. 1995. - 110 p. : ill. ; 25 cm. - Lit. Aufg.: p. 108-109. - ISBN 3-921663-17-2 Gerhard Bernhard Kruis (1777-1825) trok in de jaren 1804-1824 naar Nederland als seizoenarbeider. Hij werkte o.a. in de omgeving van Delft en Schipluiden.

De zwarte met het witte hart : roman / **Arthur Japin**. - Amsterdam [etc.] : De Arbeiderspers, 1997. - 389 p. ; 22 cm. Roman over het leven van de Afrikaanse prins Kwasi Boachie, die sedert 1837 in Delft woonde.
ISBN 90-295-2321-2

Wapens van de Veertigraad van Delft / door **H. Klunder** en H.K. Nagtegaal. - .. afl. : ill. ; 25 cm IN: Kronieken : tijdschrift van de Genealogische Vereniging Pro-

metheus : jrg. 6 (1997) ; p. 219-229; p. 281-291. Hieraan vooraf gaat (p. 219): Het mysterie rond mr. Willem van der Lelij door H.K. Nagtegaal
Artikel gebaseerd op het bij de Gemeentelijke Archiefdienst Delft aanwezige wapenboek, getekend door mr. Willem van der Lelij (1698-1772).

Het Huis vanouds genaamd Portugal / **H.C. Knook**. - [3] p. : ill., pl.gr. ; 31 cm. - Titel van het artikel is die van de openingsrede gehouden op 17 nov. 1917 door K. Sluyterman. IN: OD 95 : historische rubriek ; afl. 97.3, p. 25-27
Betreft het huis Portugal, Oude Delft 75 (hoek Poppesteeg)

Eten voor een geeltje / [tekst: **Gijs Korevaar** en anderen ; fotografie: Fred Nijs en anderen]. - [Delft] : Delftsche Courant, 1996. - 27 p. : ill. ; 30 cm. - Selectie van 25 bewerkte afleveringen uit de gelijknamige veertiendaagse rubriek 'Eten voor een geeltje' welke tussen 1994-1996 verscheen in de Delftsche Courant.
De beschreven restaurants zijn in Delft, Pijnacker, Nootdorp en Schipluiden

Ruit hora : bibliografie van de Bibliotheca Grotiana uit de verzameling van Cornelis Pieter Jongbloed (1913-1994) / door **A. Krikke**. - Den Haag : Jur. Boekhandel & Antiquariaat A. Jongbloed, 1997. - 322 p. : ill. ; 25 cm. - Beperkte oplage van 300 genummerde exx. - ISBN 90-7006214-3

20 jaar Waagtheater / [samenstelling **Gemma van Kruijsbergen**]. - Delft : het Waagtheater, 1995. - 59 p. : ill. ; 15x21 cm. - Beperkte oplage van 350 exemplaren. - ISBN 90-9008404-5

Delft, 15 april 1246 / **C.G.M. van Kruining**, J.G. Kruisheer en G. Verhoeven. - [Delft] : Gemeentelijke Archiefdienst Delft, 1996. - 127 p. : ill. ; 24 cm. - Bevat o.a. de tekst van de Delftse stadskeur in het Latijn, het Middelnederlands en het moderne Nederlands. - ISBN 90-75095-21-x (Deltech)

Christelijke showorkesten 'Excelsior', 1932-1997 / [samengest. door **Wout van Laren**]. - [Delft : 'Excelsior', 1997]. - 232 p. : ill. ; 30 cm. - In ringband

12 jaar Van Walsum / met medew. van **Ellen Lengkeek** ... [et al.] ; fotografen: Aad van der Drift ... [et al.]. - [3] p. : ill., portr. ; 60 cm. - Artikelen t.g.v. het afscheid van H. van Walsum als burgemeester van Delft, eind juni 1997. IN: Delftse Post : jrg. 109 (1997) ; no. 50 (woe. 25 juni), p. 13, 15, 17

Delftse momenten / red.: **Daniëlle Lokin**, Rosemarijn van Limburg Stirum en Patty Breukel. - Nr. 1 - .... - Delft : Stichting Delftse Monumenten, cop. 1992-....
1 : Annet van den Assem : een eigen voorstelling van ruimtelijkheid / Elly Stegeman ; [fotografie: Bob Goedewaagen]. - Delft : Stichting Delftse Monumenten, cop. 1992. - 32 p. : ill. ; 26 cm. - ISBN 90-74425-01-1
2 : Chris Dagradi : beschouwing van een binnenwereld / Wouter Welling. - Delft : Stichting Delftse Monumenten, cop. 1992. - 32 p. : ill. ; 26 cm. - ISBN 90-74425-02-x
3 : Hanny Reneman : sporen van bestaan / Ank Leeuw-Marcar ; [fotografie: Stef Breukel]. - Delft : Stichting Delftse Momenten, cop. 1994. - 32 p. : ill. ; 26 cm. -

ISBN 90-74425-84-6

4 : Bram Zwartjens : beelden van een gesloten circuit / Wouter Welling ; [fotografie: Stef Breukel]. - Delft : Stichting Delftse Monumenten, cop. 1994. - 32 p. : ill. ; 26 cm. - ISBN 90-74425-03-8

Serie over Delftse beeldende kunstenaars

De Delftse geschiedenis van het geslacht Maas Geesteranus in de 18e en 19e eeuw / **G.A. Maas Geesteranus**. - [S.l. : de auteur], 1995. - 12 bl., [8] bl. pl. : facs. ; 30 cm. - Niet in de handel.

Delftse universitaire collecties / **J.H. Makkink**. - 2 afl. : ill. ; 31 cm. IN: OD 95 : historische rubriek ; afl. 96.5, p. 25-27; 96.6/97.1, p. 28-30

Dl. 1: A. Mineralogisch-geologisch museum. B. Coll. Sluyterman. C. Cultuurtuin voor techn. gewassen. D. Coll. wiskundige modellen. E: Coll. textielmachines. Dl. 2: A. Stoelencoll. B. Studieverz. elektrotechniek. C. Hist. coll. geodetische instrum. D. Hist. coll. techn. natuurkunde. E. Studieverz. luchtvaart- en ruimtevaarttechniek. F. Coll. Technisch Tentoonstellingscentrum (TTC).

Ida Peelen, de eerste en enige vrouwelijke directeur van Museum Mesdag, 1929-1934 / **Yvette Marcus-de Groot**. - [18] p. : ill., portr. ; 19 cm. IN: Jaarboek ... Die Haghe ; jaarboek 1996, p. 208-225

Ida C.E. Peelen (1882-1965) was vanaf 1918 tot 1947 directeur van het Delftse museum Huis Lambert van Meerten

Verhuizen naar Delft? : de verhuisgeneigdheid van studenten die buiten Delft wonen / **F. Meijer** en F. van der Zon. - Delft : Delftse Universitaire Pers, 1996. - vi, 122 p. : ill. ; 24 cm. - (Werkdocumenten ; 96-13). ISBN 90-407-1350-2

Water : tekeningen aquarellen schilderijen / door **Henk Molenaar** ; met gedichten van Berend Wineke. - Baarn : de Prom, cop. 1996. - 32 p. : ill. ; 25 cm
Gedichten over Delftse onderwerpen met afbeeldingen van een Delftse tekenaar.

De Bloois / door **H.M. Morien**. - [25] p. : ill. ; 30 cm. IN: Kronieken : tijdschrift van de Genealogische Vereniging Prometheus : jrg. 6 (1997) ; nr. 3, p. 181-205
Genealogie 15e-17e eeuw

*Het wapen van Johan Anthonij van Kinschot / **Hans Nagtegaal**. IN: Kronieken : tijdschrift van de Genealogische Vereniging Prometheus : jrg. 6 (1997) ; nr. 2, p. 167-170

*Over zware straffen gesproken! / **Hans Nagtegaal**. IN: Kronieken : tijdschrift van de Genealogische Vereniging Prometheus : jrg. 6 (1997) ; nr. 4, p. 272
Notities uit Delftse Crimineelboeken.

Comende van den Dorpe van Maeslant : de geschiedenis van de familie Van der Lely / door **A.J. Noordam** ; m.m.v. J.D. de Kort, A. van der Lely en W.P.C. van der Ende. - Rijswijk : A. v.d. Lely, 1997. - 288 p. : ill. ; 26 p.
Genealogie vanaf Adriaen Matthijszn. (1548/49 - 1610/11) uit Maasland

De kunstschilder Paul Tétar van Elven en zijn naaste familie / door **L.J. Noordhoff**. - [7] p. : ill., portr. ; 31 cm. IN: De Nederlandsche Leeuw : maandblad van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde : Jrg. 114 (1997) ; kol. 47-60

Delftse ontwerprijvraag : 'n Droom van een eiland : de hoogste groepen van acht Delftse basisscholen ontwerpen hun droomeiland in de Grote Plas van de Delftse Hout : juryverslag. - [Delft] : **Ontwerpersvereniging Delft Design**, [1996]. - 16 p. : ill. ; 30 cm. - Katern in omslag met 8 prentbriefkaarten van de ingezonden ontwerpen. - De tentoonstelling "n Droom van een Eiland" is een initiatief van de Ontwerpersvereniging Delft Design en tot stand gekomen i.s.m. het Techniek Museum Delft

Delft en de geodesie / **H.C. Pouls**. - [3] p. : ill. ; 31 cm. - Lit. opg.: p. 27. IN: OD 95 : historische rubriek ; afl. 97.4, p. 25-27
'Delftse' geodesie in de 2e helft van de 19e eeuw

*De Pauw: restant van industrieel verleden / **Barry Raymakers**. - IN: Uitgeknipt. - Jrg. 5 (1996) 5; Bijlage bij Nederlandse Historiën. - Jrg. 30 (1996) 5/6 ; p. 8-10. - Oorspronkelijk gepubliceerd in Delftsche Courant, 24-11-1993.

Delft chamber music festival 1997 / [programma-toelichtingen **Katja Reichenfeld** ; Engelse vert. Angela Garland ; samengest. door Marianne Brinks]. - [Delft : s.n.], 1997. - 96 p. : ill. ; 21 cm. - Programmaboekje bij het eerste Delft Chamber Music festival, 2-10 aug. 1997, Stedelijk Museum Het Prinsenhof Delft. - Teksten in het Engels en Nederlands

375 jaar Remonstrants kerkepad : predikanten, ouderlingen, diakenen, opzieners, kerkeraadsleden, koster en organisten : een kroniek van 1621-1996. - Delft : **Remonstrantse Gemeente Delft**, [1996]. - 21 p. : ill. ; 21 cm. - Uitg. t.g.v. 375 jaar Remonstrantse gemeente in Delft en het honderdjarig bestaan van het huidige kerkgebouw

Van Renssen 100 jaar. - 8 p. : ill., portr. ; 42 cm (gevouwen tot 21 x 30 cm). - Uitg. t.g.v. het honderdjarig bestaan van **Van Renssen's sigarenhandel** aan het Vrouw Juttenland IN: Delftse Post : jrg. 109 (1997) ; bijlage woensdag 9 april

De historie van de IJzerhandel Leeuwenberg (ca. 1820-1897) Romijn (1897-1997) te Delft / **J.F.J. Romijn**. - [Delft : de samensteller, 1997]. - 100 p. : ill., facs., portr. ; 25 cm. - Uitg. t.g.v. het 100-jarig bestaan van IJzerhandel Romijn

Stilte voor de storm : de verhouding tussen kerkbestuur en stadsbestuur te Delft 1650-1672 / door **G.C.J. van Roon**. - Leiden : R.U. Leiden, 1997. - 56 bl. ; 31 cm. - Doctoraal werkstuk R.U. Leiden

1967-1992 : **Rotary Club Delft-Vrijhof**. - [Delft : Rotary Club Delft-Vrijhof, 1992]. - 110 p. : ill. ; 21 cm. - Auteur is Kees Verhagen

Delft beroemd ... berijmd / [tekst en foto's:] **Betsy Ruijgt-Scheffers**. - [Delft : de auteur], cop. 1996. - 27 p. : ill. ; 28 cm. - Bew. van de uitg.: Delft, [1987]

*Eindrapport Willem van Oranje : Samenvattend eindrapport over de voorbereiding van de restauratie van het grafmonument voor Willem de Zwijger in de Nieuwe Kerk te Delft / samengesteld door de projectgroep Willem van Oranje. - 's-Gravenhage : **Rijksgebouwendienst**, maart 1995. - 44 p. : ill.

*Restauratie Grafmonument Willem van Oranje : Nieuwsbrief 1. - 's-Gravenhage : **Rijksgebouwendienst**, voorjaar 1997. - [6] p. : ill.

De auteur van het Wilhelmus / onder red. van **Ton van der Schans**. IN: Transparant : tijdschrift van de Vereniging van Christen-Historici. - Vol. 8 (1997) 2 (april) ; p. 2-21. - [20] p. : ill. ; 30 cm
p. 4-6 : Tijdgenoten over het Wilhelmus en over Marnix/ L.J. van der Klooster
p. 7-10 : De Marnix-mythe / Abraham Maljaars
p. 11-17 : Maljaars' moeiten met Marnix (en mij) / Ad den Besten
p. 18-21 : Nieuwe wegen in het Wilhelmusonderzoek / E. Hofman

Prof.dr. R. Timman: grondlegger van de Delftse wiskunde-opleiding / **E. van Spiegel** ; met medew. van H.J.A. Duparc. - [3] p. : portr. ; 31 cm. IN: OD 95 : historische rubriek ; afl. 97.2, p. 24-26

Reinier Timman (1917-1975) was vanaf 1952 hoogleraar in de zuivere en toegepaste wiskunde en de mechanica.

Reizen : 26 beeldend kunstenaars presenteren werk op 20 locaties in de historische binnenstad van Delft 2 tot 24 september 1995 : een lint van tentoonstellingen in een stad die leeft : kunst en stad ontmoeten elkaar en u de bezoeker maakt een reis door Delft met de kunstenaar/reiziger als gids. - [Delft] : **Stichting Reizen**, 1995. - [36] p. : ill. ; 18 cm

Beeldende kunst manifestatie 'Reizen', vormgegeven door galerie Inkt en Galerie Lutz. De organisatie hiervan is ondergebracht in de Stichting Reizen.

Delft 750 jaar cultuurstad : StadOverBruggen 1996. - Rijswijk : **Stichting Zuid-Hollandse Cultuurstedes** ; Delft : Deltech, 1996. - 128 p. : ill. ; 20 x 25 cm. - ISBN 90-75095-31-7 Fotoverslag van het gelijknamige festival dat vanaf 28 febr. t/m 29 nov. 1996 in Delft werd georganiseerd.

A relation of a voyage to the army in several letters from a gentleman to his friend in the year 1707 / ed. by **C.D. van Strien**. - Leiden : Academic Press, 1997. - 143 p. ; 21 cm Bezoek aan Delft: p. 104-106

Door twee meter sneeuw naar de Zweth / naar een idee van - en samengest. door **Enno Theijssen** ; [bijdr. H. Holvast en anderen]. - Delft : [s.n.], 1990. - [97] p. : ill. ; 21 cm Verhalen van Delftse politieagenten, 1930-1960

Themanummer tentoonstelling Johannes Vermeer / hoofdred. **C.M.M. Thunnissen** ; redactieraad R.J. Baarsen ... [et al.]. - Zwolle : Waanders, 1996. - p. 339-402 : ill. ; 26 cm. IN: Antiek : tijdschrift voor oude kunst en kunstnijverheid : jrg. 30-31 ; jrg. 30,

p. 339-402

p. 342-347 : Een loterij van juwelen in Delft in 1578 / C. Willemijn Fock

p. 348-361 : Langs de wallen van Delft : een stadswandeling via zeventiende eeuwse gezichten / Michel Plomp

p. 362-366 : In het licht van Vermeer: Cornelis Daemen Rietwijck / R.E.O. Ekkart

p. 367-379 : De stad van Vermeer twee eeuwen later : Delft door de ogen van de fotograaf / Irma van Bommel

p. 393-394 : De waarde van Van Meegeren : geveild werk / Claudia Thunnissen

Rond een plafond van gips : Abraham Frans Gips (1861-1943), een ontwerper in Delft rond de eeuwwisseling / **Lidy Thijsse**. - [12] p. : ill. ; 26 cm. IN: Antiek : tijdschrift voor oude kunst en kunstnijverheid ; jrg. 30-31 ; jrg. 30, p. 444-455
A.F. Gips maakte i.o.m. P. Tétar van Elven (1823-1896) een ontwerp voor de beschildering van het plafond in Tétar's huis aan de Koormarkt.

Kwaart : Odyssee door een eeuwenoud wereldstadje / [samengest. door **J. Tulp**]. - [Delft : de samensteller, 1996]. - 335 p. : ill. ; 30 cm. - Uitg. t.g.v. het 750-jarig bestaan van Delft. Geannoteerde bibliografie van publicaties over Delft

De Akkerdijksche polder : een gebied met geschiedenis en perspectief / door **J.D. van Tuyl**. - Delft : Hoogheemraadschap van Delfland, 1995. - 23 p. : ill. ; 30 cm

De **Vanilla's** 5 jaar. - Delft : 'De Vanilla's', 1992. - 20 p. : ill. ; 21 cm. - Program-maboekje bij de muziekhappening t.g.v. het eerste lustrum van de damesboeren-blaaskapel 'De Vanilla's' op 20 juni 1992, Beestenmarkt Delft

Stadsrecht of stadskeur? : een terminologische opmerking / door **Theo Veen**. - [5] p. ; 24 cm (Verlagen en mededelingen / Stichting tot uitgaaf der bronnen van het Oud-vaderlandse recht ; Nwe. reeks, dl. 9, p. 121-125) Artikel n.a.v. de herdenkingen van het verlenen van 'stadsrecht' aan Haarlem (nov. 1995), Delft (april 1996) en Alkmaar (juni 2004)

Grondbezit en bestuur in de laatmiddeleeuwse ambachten Kethel en Spaland / **A.M. Verburg**. - Heeswijk-Dinther : [de auteur], 1996. - 2 dl. : il., tab. ; 30 cm. - Doctoraalscriptie Middeleeuwse geschiedenis R.U. Leiden Diverse Delftenaren bezaten grond in de ambachten Kethel en Spaland.

Als oorlog echt is / door **Dolf Verroen**. - Amsterdam : Leopold, cop. 1991. - 52 p. : ill. ; 23 cm ISBN 90-258-4752-8 Jeugdherinneringen aan de Tweede Wereldoorlog van de in Delft geboren kinderboekenschrijver

Hebben wij niet schade genoeg geleden? : zeventiende-eeuwse Delftenaren over armenzorgbelasting / **Ingrid van der Vlis**. - [23] p. : tab. ; 25 cm. IN: Tijdschrift voor sociale geschiedenis ; jrg. 22 (1996), p. [394]-416 Betreft de zgn. 'opperste klee-d-belasting' welke bij het overlijden van iedere volwassen Delftenaar betaald diende te worden t.b.v. de Kamer van Charitate.

Bedeelden over armenzorg in 17e-eeuws Delft / **Ingrid van der Vlis**. - [14] p. : ill.

; 25 cm. IN: Holland : regionaal-historisch tijdschrift : tweemaandelijks uitgave van de Historische Vereniging Holland : jrg. 29 (1997) ; p. 161-174

Cepezed : architecten - architects, Jan Pesman & Michiel Cohen / tekst **Piet Vol-laard** ; introd. Kenneth Powell. - Rotterdam : 010 Publishers, 1993. - 60 p. : ill. ; 30 x 30 cm. - ISBN 90-6450-171-8

*Sion, van lusthof tot kassengebied / **Trudy van der Wees**. - IN: Uitgeknipt. - Jrg. 6 (1997) 6; Bijlage bij Nederlandse Historiën. - Jrg. 31 (1997) 6 ; p. 19-21. - Oorspronkelijk gepubliceerd in Delftsche Courant, 15-11-1996.

Volgens de norm van de vroege kerk : de geschiedenis van de huizen van de broeders van het Gemene leven in Nederland / **A.G. Weiler**. - Nijmegen : Centrum voor Middeleeuwse Studies, 1997. - xxvi, 262 p. ; 25 cm. - Lit. opg.: p. [248]-251. - ISBN 90-734-19-07-7 (Middeleeuwse studies : publikaties van het Centrum voor Middeleeuwse Studies, Katholieke Universiteit Nijmegen ; 13)
Delft: St. Hiëronymusdal, 1403?/1436-1537: p. 71-76

Koningsrust / door **Trudy Werner-Berkhout**. - [34] p. : ill. ; 21 cm. - Lit. opg.: p. 49-50 IN: Jaarboek Historische Vereniging Maasland ; Dl. 11 (1996), p. 17-50 Betreft de buitenplaats 'Koningsrust' aan de Westgaag te Maasland. In de 17de eeuw was deze in het bezit van de familie Teding van Berkhout.

Op zoek naar huis, straat of buurt : handleiding voor historisch huizenonderzoek / **Kees van der Wiel** ; eindrede.: Katja Bossaers, Jan Brugman en Fred Vogelzang. - Haarlem : Stichting Regionale Geschiedbeoefening Noord-Holland, 1997. - 120 p. : ill. ; 25 cm. - Uitg. i.s.m. Stichting Stichtse Geschiedenis en Project Geschiedbeoefening Zuid-Holland Een deel van de gegevens en gebruikte voorbeelden slaat op de situatie in Delft

Observaties van Pieter van Foreest tijdens de pest in Delft (1557/'58) / **G. Wiersma**. - [3] p. : ill. ; 30 cm. - Eerder verschenen in: Nederlands tijdschrift voor geneeskunde ; 1994, p. 2618-2621 IN: Medisch journaal Delft : kwartaaluitgave van de Medische Staf van het Reinier de Graaf Gasthuis en het Diagnostisch Centrum SSDZ : Jrg. 6-10 ; jrg. 8 (1996), p. 97-99

Delft 750 jaar, 1246-1996 / samengest. door **Henk de Wit**. - [Delft : DSHB], 1996. - 33 p. : ill. ; 30 cm. - Speciale uitgave van de DSHB Koerier m.m.v. de Directie der DSHB en de Stichting Vrienden van de DSHB

De kunstschilder Johannes Vermeer en heraldiek : een aanzet / **A.C. Zeven**. - [3] p. : ill. ; 24 cm. - Lit. opg. IN: Heraldisch tijdschrift : periodiek van de Afdeling Heraldiek van de Nederlandse Genealogische Vereniging ; jrg. 3 (1997), p. 1-3

Het tolhuis aan de Delftweg tussen Delft en Rijswijk / **S.R. Zonneveld** en M. van Noort. - [7] p. : ill. ; 21 cm. IN: Delfia Batavorum jaarboek ... : 1996 ; p. 59-65

Westvest 28

Tel (015) 2145638

Postbus 211

Fax (015) 2124749

2600 AE Delft

- TAXATIES
- AANKOOP
- VERKOOP

Lid NVM

Volledige begeleiding bij zowel aankoop als verkoop.

Deskundig advies over financiering via De Bruyn financieel adviseurs.

Het gemeentebestuur van Delft

Toestand 1-1-1998

Burgemeester: H.M.C.M. van Oorschot

Gemeentesecretaris: U. Sijtema

Wethouders:

B.J. Boelens (VVD), Stadsontwikkeling, beheer, regiobeleid

M.P. Oosten (D66), Financiën, economische zaken, werkgelegenheid en onderwijs

C.A. Bonthuis (Stadsbelangen), Welzijn, cultuur, sport, recreatie, communicatie en onderzoek

W.A.G. van Leeuwen (CDA), Sociale zaken, volkshuisvesting, milieu en personeelszaken

Gemeenteraad

PvdA

W.C. den Boef (1996)

mw. E. Boogaard-Kreszner (1986)

R.A.M. Hollink (1996)

J.D. Rensen (1994)

C. Scalzo (1986)

J.P. Torenstra* (1986)

mw. L.C.A. Zweekhorst-de Rooij (1994)

CDA

L.J.M. Borghols* (1991)

N.A.J.M. van Doeveren (1994)

W.A.G. van Leeuwen (1986)

mw. M.E.H. Koop (1988)

A. Plooij (1987)

A.J.F. van Tongeren (1997)

D66

P.A. de Graaf* (1994)

A.J. van der Hout (1986)

mw. C.E. Lourens (1994)

K.H. Oey (1994)

M.P. Oosten (1990)

B. Taneja (1997)

Stadsbelangen

C.A. Bonthuis (1986)
J.P. Lispet (1990)
W. Meijer (1994)
C. van der Pot (1986)
H. Smithuis* (1990)

VVD

B.J. Boelens (1982)
R. de Boer* (1990)
J.J.H. Ploeg (1994)
mw. W.C. Steffen-Hoogendoorn (1982)

Groen Links

W. Bot (1994)
H.J. Grashoff* (1994)
mw. C. Heuvelman (1990)
mw. J.M.J. Schoone (1994)

SGP/GPV/RPF

J. van den Doel* (1991)

SP

R. Dingler* (1995)

STIP

M. Castro* (1997)

CD

mw. W.J.M. van Es-van der Spek (1994)
G.J.A. van der Spek* (1994)

* = fractievoorzitter

het jaartal geeft aan wanneer men raadslid geworden is

De Delftse bevolking

Op 1 januari 1998 telde Delft 94.755 inwoners, waarvan 49.506 mannen en 45.249 vrouwen.

Bron: Gemeente Delft, Concernafdeling Communicatie en Onderzoek

Over de auteurs

Drs. P.S.I. Altena (Bedum 1956) studeerde Nederlandse taal- en letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Sinds 1982 is hij als docent Nederlands verbonden aan het Dominicus College te Nijmegen. Hij publiceert over de Nederlandse literatuur van de achttiende eeuw. In 1996 verzorgde hij een teksteditie van Gerrit Paape, *Mijne Vrolijke wijsgeerte in mijne ballingschap*, de autobiografie van een luidruchtige Delftenaar.

M. Broekhuijsen-Baak (Lima Poeloe, Sumatra's Oostkust, voormalig Ned. Oost Indië, 1933). Vertrok in 1946 naar Nederland en volgde na de Rijks-H.B.S. een verpleegstersopleiding. In 1964 verhuisde zij naar Delft alwaar zij in 1975 toetrad tot het bestuur van de Delftse afdeling van Tesselschade-Arbeid Adelt. Tien jaar nadien werd zij benoemd tot voorzitter.

Drs. E.J. Bult (Den Haag 1954) studeerde sociale geografie aan de Vrije Universiteit en culturele pre- en protohistorie aan de Universiteit van Amsterdam. Daarna werkte hij van 1985 tot en met 1990 bij de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in Amersfoort. Sedert 1 januari 1991 werkt hij als gemeentelijk archeoloog bij de dienst Stadsontwikkeling van de gemeente Delft.

Thera Coppens (Amsterdam 1947), schreef voor haar twintigste radio- en TV spelen, kinderboeken en poëzie. In 1970 verscheen haar eerste geromaniseerde biografie *De vrouwen van Hendrik VIII*, dat de bestsellerlijst haalde, evenals Elizabeth R. In 1973 volgde *Maria Stuart koningin van Schotland*. Sinds 1976 bestudeert ze voornamelijk de Nederlandse geschiedenis in de 16de en 17de eeuw. Ze schreef over deze periode een aantal zorgvuldig gedocumenteerde boeken: *De vrouwen van Willem van Oranje, Maurits zoon van de Zwijger* en *Frederik Hendrik en Amalia van Solms*. Sedert 1991 schrijft ze historische artikelen op de Achterpagina van NRC Handelsblad. Haar 'Historisch Toerisme Bureau' verzorgt dagtochten door het verleden met bezoeken aan kastelen en andere historische locaties.

C.D. Goudappel (Delft 1912-1997) was van 1938 tot 1977 verbonden aan de Gemeentelijke Archiefdienst van Delft, de laatste negen jaar als gemeente-archivaris. Van kort na de oorlog af was hij tevens lid van het bestuur van het Genootschap Delfia Batavorum, van welk genootschap hij in 1976 tot erelid benoemd werd. Hij heeft veel gepubliceerd over de geschiedenis van Delft in

dag- en weekbladen, alsmede in diverse periodieken en tijdschriften. Een selectie hieruit is in 1977 samengebracht in de bundel *Delftse historische sprokelingen*, de eerste serie-uitgave van het Genootschap Delfia Batavorum.

Prof. dr. A. W. Grootendorst (Den Haag 1924) studeerde aan de Rijksuniversiteit van Leiden, aanvankelijk Oude Talen en daarna Wiskunde. In 1959 promoveerde hij op het proefschrift *Thetareeksen in verband met relatief-kwadrate getallenlichamen*.

Na vier jaren als leraar aan het Gymnasium Haganum te Den Haag, was hij tot zijn emeritaat in 1989 verbonden aan de TU Delft, achtereenvolgens als medewerker, lector en hoogleraar. Hij publiceerde o.a. vertalingen van Latijnse wiskundeteksten en artikelen over de geschiedenis van de wiskunde.

Dr. P.C.J. van der Krogt (Delft 1956), lid van de Redactiecommissie van Delfia Batavorum, studeerde fysische geografie en kartografie te Utrecht. Hij promoveerde in 1989 op het proefschrift *Globi Neerlandici: De produktie van globes in de Nederlanden*. Hij publiceerde diverse artikelen en boeken over de historische kartografie en over de geschiedenis van Delft, met name over de naamkunde. Thans is hij verbonden als onderzoeker aan het historisch-kartografische onderzoeksproject 'Explokart' van de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Universiteit Utrecht. Hij is adviserend lid van de commissie Straatnaamgeving van de gemeente Delft.

H.W. van Leeuwen (Rotterdam 1927), lid van de Redactiecommissie van Delfia Batavorum, studeerde indologie te Leiden en was handelsemployé in Indonesië. Hij behaalde daarna het diploma wetenschappelijk archiefambtenaar 2e klasse. Van 1956 tot 1992 was hij verbonden aan de Gemeentelijke Archiefdienst. Hij publiceerde diverse artikelen over Delftse historische onderwerpen en verleende veelvuldig medewerking aan publikaties van anderen.

Drs. G.A. Maas Geesteranus (Batavia 1942) studeerde chemie in Leiden. Hij werkte in de chemische industrie als product manager en marketing manager voor kunststoffen en specialty chemicals. Vervolgens was hij beleidsmedewerker aan het Ministerie van VROM op het gebied van milieu en milieutechnologie. Momenteel werkt hij free-lance in de milieu-auditing. Sinds 1994 beheert hij het archief van de Familievereniging Maas Geesteranus.

J.A. Meter (Den Haag 1952) studeerde MO-A Nederlands en was van 1978 tot 1993 verbonden aan de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, waarbij hij de vereiste bibliotheekopleiding heeft gevolgd. Vanaf februari 1993 is hij als bibliothecaris werkzaam bij de Gemeentelijke Archiefdienst van Delft.

J. Naaborg (Delft 1932) is directeur van Naaborg's bouwbedrijf.

Drs. A.J.H. Rozemond (Leiden 1934) was na het behalen van het diploma wetenschappelijk archiefambtenaar 2e klasse sedert 1958 in diverse functies werkzaam bij het Algemeen Rijksarchief te Den Haag. In zijn vrije tijd studeerde hij rechten te Leiden, waar hij in 1972 voor zijn doctoraal examen (vrije studierichting) slaagde. In 1973 verwierf hij het diploma hoger archiefambtenaar. In dat jaar werd hij benoemd bij de Gemeentelijke Archiefdienst te Delft, werd in 1974 adjunct-archivaris en was van 1977 tot 1994 gemeentearchivaris.

Drs. I. van der Vlis (Vlaardingen 1970) studeerde tot 1994 maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam. Nu is zij als AIO (Assistent in opleiding) aangesteld aan deze zelfde universiteit, en verricht zij een promotie-onderzoek naar de groepscultuur van armen in 17de-eeuws Delft. Over dit onderwerp heeft zij reeds een tweetal artikelen gepubliceerd, in *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* (1996, deel 4) en in *Holland* (1997, deel 3).

Voor al uw handelsdrukwerk
en periodieken
kunt u terecht bij:

Drukkerij Vis Offset

Postbus 68, 2400 AB Alphen a/d Rijn
A. Einsteinweg 25 A

Telefoon: 0172-444667*
Telefax: 0172-440209

Naamregister

- Aalbers, W.H.M. 5, 6, 11
Abels, J.K. 11
Abramowitz 127
Abtswoude, Geref. kerk 22
Achterom 154
Adams, Pieter 111
Adenauer, Konrad 150, 154
Adenauerlaan 150
Aelst, Willem van 153
Agnetapark 9
Albert Heijn 148
Alkmaar 9, 15, 93, 115
Alphen 63
Altena, Peter 4, 59, 173
Amalia van Solms 44, 45
Amerika, Ver. St. van 150, 154
Amersfoort 93, 115, 173
Amsterdam 26, 52, 121, 122, 131, 133,
137, 139, 141, 143, 152, 153, 173
Annageer 152
Annan, Kofi 18
Annastraat 116
Antwerpen 122, 143
Apeldoorn 18
Arafat, Echtpaar J. en S. 19
Arbeid Adelt, Ver. 132
Arend, P.C.M. van der 15
Armeninrichting 92, 93
Arnhem 143
Ars Vocalis, Koor 26
Artillerie en Genieschool 87, 88, 92,
122
Arubastraat 23
Augustijn, A. 109
Auwerda-Meister, Y. 14, 16
AV'40, Athletiekver. 25
Baerle, Caspar van 45, 133, 134
Bagijnhof 141
Bakhuyzen, H. 59, 70
Bal, G. 8
Balthasar van der Polweg 25
Barlaeus, Caspar 45, 133, 134
Basilius II, Keizer 147
Bassen, Bartholomeus van 47
Batavia 137-139
Bedum 173
Beestenmarkt 143
België 100, 110, 111
Berckel, Hendrik van 102
Berestejn, Geslacht Van 115
Bergman, A.M. 11
Berkhout, Aal 26
Bertels, Marijke 25
Bestedelinghuis 28, 40, 41
Bethel Ziekenhuis 23
Bethlehemkapel 26
Bieslandhof 13
Bieslandse Bovenpolder 15
Bieslandse Molensloot 154
Bieslandsekade 154
Billy Bear, Restaurant 13
Binnenwatersloot 18, 145, 154
Birmingham 87
Bitter, P. 9
Blaauwendraad, J. 19, 121, 126
Bleyswijck, Dirck van 48, 139, 152
Bloemendaal, G. 13
Blok, J.W. 11
Blonk, Willem 26
Blue Birds, Honkbalver. 22
Boef, W.C. den 171
Boelens, B.J. 23, 171, 172
Boer, R. de 172
Bogaard-Kreszner, E. 171
Bogaards, H. 16
Bonthuis, C.A. 13, 171, 172
Bonthuis, Joop 25
Borghols, L.J.M. 191
Bosboom-Toussaint, A.L.G. 153
Bosch, Huis Ten 45
Bosma, M.I. 18
Bosman, A.J.L.M. 23
Bot, W. 172
Botengracht 155

- Botenvaart 155
 Boterbrug 15, 155
 Bottema, O. 128
 Boudier-Bakker, Ina 131
 Boulton & Watt 87
 Bouman, Loek 24
 Bourbon, Geslacht De 114, 116
 Bourbon, Louis Charles de 116
 Bouwmeester, P. 11
 Braat, F.W. 150, 151
 Braat, W.C. 151
 Brabantse Turfmarkt 102, 148, 155
 Bramer, Leonard 153
 Brand, J.L. 22
 Breda 43, 116
 Brederode, M. 21
 Breestraat 131, 135
 Brielle 14
 Broedersen, Nicolaes 141
 Broek in Waterland 9
 Broekhuijsen-Baak, Marijke 4, 131, 173
 Brouwer, Rob 22
 Bruijn Kops, C.J. de 113
 Bruin, Hans de 25
 Bruine, H. de 121
 Brussel 43, 121
 Bryan Loder, Elisabeth 91
 Buchell, Aernout van 47
 Buitenhof 22, 150, 153, 154
 Buitenwatersloot 65, 155
 Bult, Epko J. 145, 173
 Burgerhoudt, Arij Cornelisz. 73
 Burgwal 143
 Caesar, Julius 45
 Calvé 116, 155
 Casino, Hotel 111
 Castro, M. 19, 20, 172
 Cervantes, Miguel de 45
 China 137, 138
 Chotkowski, M. 9
 Christelijk Lyceum Delft 16
 Christiaan Huygensweg 14
 Christie's, Veilinghuis 139-141
 Christo Sacrum, Genootschap 86
 Churchillaan 154
 Claas, Janneke 34, 39
 Clinton, Echtbaar B. en H. 18, 19
 Commissie Behoud Stadsschoon 10,11
 Congregatie van R.K. Jongelingen 16
 Constantinus VIII 147
 Coomans Kolf, Huis 82
 Coppens, Thera 4, 43, 173
 Cornelis, Martijntge 28-30, 32, 33, 36,
 38, 41
 Cornelisz., Arent 43, 46
 Costa, Isaäc da 121
 Costa, Rebecca da 121
 Costerus, Pater 46
 Coudenhove-Kalergi, Richard Nicolaus
 150, 154
 Coudenhovelaan 150
 Couperus, Louis 131
 D.H.C., Voetbalver. 24, 25
 Daalen, A.P.A. van 24
 Dalfsen 95
 Dedem, Susanna Leonora van 95
 Deen, K.J.H.W. 11
 Deken, Aagje 71
 Delfgauw 145, 147, 155
 Delfgauwseweg 155
 Delfland, Hoogheemraadschap van 145,
 146
 Delftsch Studenten Corps 18
 Delftsche Schoolver. 24
 Delftsche Sportraad 17, 25
 Delftsche Studenten Bond 24
 Delftsche Studenten Ver. 24
 Delftse Hout, De 16, 20, 155
 Delftse Carnavalsviering, Stichting 13
 Delftse Watervrienden 17
 Den Bosch 45
 Den Haag 43, 45, 59, 66, 79, 91, 100,
 101, 104, 109, 113, 123, 128, 137,
 138, 140, 141, 173, 175
 Denemarken 22, 43
 Dessau 46
 Diemen 100
 Diepenbrockstraat 22
 Dijk, Anthonie van 45, 46
 Dijkshooren, Diewertjen Heijndricks
 van 73
 Dingler, R. 172
 Dirckx, Claes 34, 39
 Dis, Restaurant De 13

- Doel, J. van den 172
 Doeveren, N.A.J.M. van 171
 Dolhuis 79
 Doornik 121
 Dorp, H. van 18
 Douma, C. 9
 Dröge, J.F. 8
 Drost, Aernout 105
 DSHC 14
 Duitsland 100, 150
 Dukker, J.H.M. 23
 DUWO, Woningcorporatie 25
 Edelenbos, Kees 24
 Eendragt, Huis Den 91
 Eerbeek 151
 Effen, Justus van 71
 Eik en Duinen, Buitenplaats 91
 Eindhoven 87
 Einert, Johanna F. 116
 Emeis, E.M.C. 6, 11
 Engeland 45
 Engelsestraat 150, 151
 Eretes, Roeiver. 21
 Es, Klaas van 109
 Es-van der Spek, W.J.M. van 172
 Estel 16
 Excelsior, Korfbalver. 17
 Excelsior, Muziekver. 21
 Federatie van Ned. Rijscholen 19
 Floresstraat 26
 Floris IV, Graaf 147
 Fokke, Simon 139, 140
 Foppen, Ida 33, 34, 38
 Foreest, Maria C. van 115
 Foreest, Pieter van 9, 15
 Fornerod-Booij, H.R. 13
 Frankrijk 100, 101, 111, 115
 Frans, Rijkge 34-36, 39-41
 Fredericia 22
 Frederickx, Willem 29, 30, 32, 38
 Frederik Hendrik, Prins 4, 43-46
 Friedrichs, Otto 114
 Fundatie van Renswoude 10
 Galois, E. 127
 Gasthuisgracht 155
 Gasthuiskerk 99
 Gasthuislaan 91, 155
 Geer, De 33
 Geerweg 34, 102
 Geesteranus, Petronella 86, 89, 91
 Geesteranus, Wilhelmina 86
 Geesteranus, Willem Albert 91
 Gelderen, Joseph van 74
 Gelderen, Philip, Levie, Mozes en
     Jacob van 74
 Gelderen, Sara, Belie en Judith 74
 Gemeenlandshuis 8, 145, 146
 Gemeentearchief 20, 23, 27, 31, 37, 77,
     79, 96-98, 139-141, 143, 145, 157,
     173-175
 Genestet, P.A. de 112
 Gerritsma, Trude 15
 Gigantjes, Jeugdclub De 25
 Ginneken 116
 Gist-brocades 116
 Goede Herderkerk 22
 Goes van Naters, A. van der 91
 Goes van Naters, Geslacht Van der 77,
     115
 Goethals, Johannes 45
 Goudappel, C.D. 4, 7, 11, 17, 173
 Gout, R. 9
 Graaf, P.A. de 171
 Graaf, Reinier de 152
 Grashoff, H.J. 172
 Graswinckel, Geslacht 77, 89
 Gravezande, Cornelis Isaacsz. 's 152
 Griekenland 150
 Griffioen, B.K.P. 9
 Griffioen, Museum De 9
 Groene Haven, De (straat en buiten-
     plaats) 150, 151
 Groene Kruis Sanatorium 13
 Groenesteeg, Begraafplaats 102, 116
 Groningen 124
 Grootendorst, A.W. 4, 121, 126, 173
 Grote Plas, De 155
 Haaglanden, Politie 22
 Haagpoortbegraafplaats 95, 99-118
 Haagsepoort 102, 103, 106, 107, 110,
     112, 113, 116
 Haagseveer 107, 116
 Haagweg 113
 Haantje 155

- Haarlem 131
 Hackius, Petrus 43, 46
 Hangest d'Yvoy, H.M.L.J. van 103, 115,
 117
 Hazeveld, M.W. 9, 11
 Heel, J.F. van 11
 Hegge Spies, A.W.F. van der 91
 Heijden-Wolfhagen, P.C. van der 11
 Heijne den Bak, C. 112
 Heilige Geest 27
 Heilige Geestkerkhof 99
 Hein, Piet 45
 Hendrik van Navarre 43
 Herman Broerenschool 23
 Hertendorst, De 16
 Hertendorst, De 15
 Hervormde Gemeente 99, 104, 109
 Heukensfeldt, J. 93
 Heuvelman, C. 172
 Hildebrand (Nic. Beets) 111
 Hinderdam 106
 Hippolytusbuurt 155
 Hist. Verz. Huis Oranje-Nassau,
 Stichting 44
 Hof van Delft 102
 Hofje van Gratie 33
 Hofwijck, Buitenplaats 134
 Hogenboom, Joop 24
 Hollandsche Mij. der Wetenschappen 82,
 83, 85
 Hollandsche Soc. voor Levensverz. 123
 Hollink, R.A.M. 171
 Honselaersdijk, Paleis 45
 Honthorst, Gerard van 44, 45
 Hooft, Pieter Cornelisz. 45, 46
 Hooikade 150, 151, 155
 Hoorn, Huis te 104
 Horatius 128
 Horsen, Bakkerij Van 25
 Houbraken, Arnold 153
 Hout, A.J. van der 24, 26, 171
 Houtzager, D. 113
 Houtzager, H.L. 6, 7, 9-11, 18
 Hoven, Joseph van 74
 Hoven, Rooze van 74
 Huet, Adr. 117
 Huetbank 117
 Huygens, Constantijn 45, 133
 Huyterhuis 145
 IHE 19
 IJsseling, A.Ph. 23
 In de vijf, Jazzcafé 13
 Indische Instelling 95
 Industriebond FNV 18, 25
 Interkerkelijk Jongeren Diaconaat 18
 Israëlitische Begraafplaats 128
 Italië 153
 Jaffa, Begraafplaats 95, 113-115
 Jan Verkoljestraat 152
 Jans, Neeltge 32, 38
 Jansen, Piet 17
 Japan 137-139
 Jonge, C.H. de 11
 Jordaens, Jacob 45
 Joris, Psych. ziekenhuis 15
 Joseph II, Keizer 100
 Juliana, Hotel 15
 Julianalaan 153
 Kalf, Koffiehuis Het 117
 Kalverbos 4, 99, 113, 114
 Kamer van Charitate 4, 27-42
 Kamer van Koophandel 92
 Kanaalweg 155
 Kantoorgracht 155
 Karel I, Koning 45
 Karseboom, De 20
 Katholieke begraafplaats 102, 104, 105,
 110
 Kattemölle, H. 18
 Kerkpolder, Zwembad 154
 Kerkrade 21
 Kerstanje, De 155
 Kersteman, F.L. 68, 69
 Keulen 150
 Keyser, Hendrick de 28, 31, 48, 55
 Keyser, Pieter de 48
 Keysershof, Huis 82
 Kickert, De 155
 Klapwijk, G.C. 6
 Kleyn van Willigen, Geslacht 115
 Knippenberg, W.J.M. 7
 Koepoort 152, 153
 Kolenhaven 155
 Kolk 155

- Koningsplein 24
 Koninklijke Akademie 121, 123-127
 Koop, M.E.H. 171
 Koophandel, Gebouw De 13
 Koops, P. 6, 11
 Koornmarkt 9, 10, 19, 89, 91, 121, 125,
 155
 Koper, N. 8
 Koppen, P.A. van 11
 Korfflaan 20
 Koster, Hendrik 113
 Kraan, A.M. van der 23
 Krogt, P.C.J. van der 11, 150, 173
 Kromme Watering 155
 Kruining, C.B. van 8
 Kruithuis 16, 23
 Kruithuisweg 95, 152
 Kruk, Peter van der 21
 Kunstweb, Stichting 26
 Kunz, G.G. 11
 Kuyk, J. van 112
 Laantje achter Wilhelmina 152
 Laga 17
 Lagosweg 152
 Lagrange, J.L. 128
 Lakenfabriek 79, 80, 82, 85-87, 92
 Lakenhal 82
 Landheer, Hendrik C. 112-114
 Landzicht (boerderij en straat) 152
 Lange Geer 155
 Langendijk, Pieter 67
 Laurentius, Th. 140
 Leemhuis-Stout, J.M. 6, 22
 Leeuwen, H.W. van 4, 6, 11, 95, 99, 173
 Leeuwen, W.A.G. van 8, 171
 Leeuwenhoek, Antoni van 117, 140, 152
 Leiden 9, 43, 59, 87, 100, 102, 116,
 174, 175
 Lelij, Willem van der 28
 Léon, Clara de 122
 Leonard Brammerstraat 153
 Leopold I, Koning 110
 Lepelbrug 106, 113, 116
 Leupen-van den Bosch, W.J.B.I. 10, 11
 Lievens, Jan 45
 Lima Poeloe 173
 Lionville, J. 127
 Lipkens, A. 123, 124
 Lispet, J.P. 172
 Lobatto, F. 121, 126
 Lobatto, Isaïc Cohen 121
 Lobatto, Rehuel 4, 19, 121-128
 Lodewijk XVII, Koning 111, 114, 115
 Logica, Debatingclub 24
 Loo, J. van der 16
 Loosduinen 91, 92
 Louff, Cornelis 32, 33-35, 38
 Louff, Hendrick Cornelisz. 32, 38
 Louff, Sijtge en Neeltge Cornelisdr. 39
 Louise de Coligny 46
 Lourens, C.E. 171
 Lucassen, L. 9
 Luiten, C. 17
 Luyn, A. van 24
 Maarseveen, M.P. van 9
 Maas, Cornelis 80-83, 85, 86, 89, 92, 93
 Maas, Pieter I 79, 80
 Maas, Pieter II 84-87, 89
 Maas, Willem 80, 82
 Maas Geesteranus, Adriaan J.C. 91, 93
 Maas Geesteranus, Adrien Henri 95
 Maas Geesteranus, Cornelis 87, 89, 91-
 93, 95
 Maas Geesteranus, G.A. 4, 77, 174
 Maas Geesteranus, Geslacht 77-95, 103,
 115, 174
 Maas Geesteranus, Jean Albert 87-89,
 91-95
 Maas Geesteranus, Maria J.W. 91
 Maas Geesteranus, Pieter 91, 93, 95
 Maas Geesteranus, Willem P.J. 91, 93
 Maas Geesteranushof 95
 Maatschappij van Nijv. en Handel 82
 Majjer, Nico 25
 Man, Cornelis de 37
 Marcuskerk, Herv. Wijkgem. 22
 Maria van Jessekerk 143
 Maria van Oosterwijkstraat 153
 Markt 19, 21, 102, 154
 Marshall, George 19
 Marshallaan 153, 154
 Matsen, Gerrit en Frans Jansz. 39
 Matsen, Grietge, Meinsge en Maartge
 Jansdr. 35-37, 39

- Matsen, Jan Rochusz. 34-36, 39
 Matthes, C.L. 128
 Maurits, Prins 45
 Meer, M.A. van der 9
 Meeuwis, A.H.J. 17, 19
 Meeuwse, Maurice 19
 Meijer, W. 172
 Meinema-Meinema, W. 18
 Meter, J.A. 157, 174
 Meulen, P.H.L. van der 132
 Middeldyk, Dirk van 66
 Midden-Delfland 24
 Milaan 22
 Militair hospitaal 111
 Molsgracht 155
 Molslaan 65, 89, 155
 Monden van de Maas, Dep. 73, 76
 Monsma, Dirk 26
 Montessorischool 21
 Moormann, J. 8
 Mozartlaan 154
 Muiderslot 46, 133
 Naaborg, J. 4, 47, 174
 Naaborg's bouwbedrijf 174
 Napoleon I, Keizer 73, 101
 Nationale Woningraad 25
 Naundorff, K.W. 100, 103, 111, 115,
 117, 157
 Navarre 43, 115
 Neck, Eleonora van 143
 Ned. Spoorwegen 18
 Nederlands-Indië 20
 Neve, Cornelis A. de 103, 116
 New York 140
 Nicaragua 16
 Nieuburch, Paleis Ter 45
 Nieuw Eik en Duinen, Buitenplaats 92
 Nieuwe Delft 155
 Nieuwe Kerk 4, 13, 19, 29, 43, 46-57,
 71, 99, 101, 102, 116
 Nieuwe Plantage 143, 152
 Nieuwegein 20
 Nijenhuis-Hasselmann, A. 18
 Nijmegen 25, 115, 173
 Noordeinde 25, 112, 113, 152, 155
 Noordelijke Avenue 112
 Noordkolk 155
 Noort, M. van 11
 Nootdorp 153
 Normandië 115
 Nouens, Henk 22
 O.L.V.-parochie 23, 25
 Oel, J. van 11
 Oey, K.H. 171
 Omroep Delft, Stichting 11
 Omslag, Boekhandel De 15
 Onderdewijngaert, Petrus 65
 Onderwater, Aefgen Jansdr. 133
 Oorschot, H.M.C.M. van 22, 171
 Oostblok 104
 Oosteinde 155
 Oosten, M.P. 26, 171
 Oostendorp, W.A.M. 25
 Oostenrijk 100
 Oostpoort 32, 155
 Oostsingel 155
 Ooststroom, Frits van 24
 Oranje-Nassau, Huis van 157
 Otto van Habsburg 150
 Otto van Hessen-Kassel 47
 Oud Eik en Duinen, Begraafplaats 91,
 92, 101
 Oud-Katholieke kerk 141
 Oude en Nieuwe Gasthuis 36, 41, 102
 Oude Delft 10, 37, 111, 115, 131, 137,
 145, 146, 148, 154, 155
 Oude Kerk 9, 22, 29, 34, 65, 70, 99,
 102, 104, 145
 Oude Kerkstraat 25
 Oude Langendijk 82, 151, 155
 Oude Langendijksgracht 155
 Oude Vrouwen Charitaathuis 28
 Oudheidkundige Werkgemeenschap
 Delft 11
 Overduyn, W.L. 124, 126
 Paape, Gerrit 173
 Parijs 84, 85, 111, 123
 Paulo, Andy 14
 Pauwmolen 155
 Peer, A.J.J.M. van 11
 Perk, Betsy 131, 133
 Perrenot, Abraham 100
 Pesthuis 99, 100, 102
 Phaff, H.E. 11

Phoenixstraat 150
 Pijnacker 20
 Pijnackersevaart 155
 Plein buiten de Haagpoort 112, 116
 Ploug, J.J.H. 172
 Plomp, M. 7
 Plooi, A. 171
 Ploos van Amstel, Cornelis 110, 112
 Poel, A. van der 25
 Poel, Egbert van der 140
 Poisson, S.D. 123
 Polak, Aaron Joseph 74
 Polak, Marcus, Israël, David en Juda 74
 Polak, Mietje en Antje 74
 Polen 150
 Politiek Netwerk Migranten 8
 Polytechnische School 125, 127
 Poortman, Hugo 114
 Poppink-de Kleer, M. 8, 11
 Porceleyne Fles, De 18
 Portugal 24, 150
 Pot, C. van der 172
 Prins, Hendrik 105
 Prinsenhof 9, 11, 18, 43, 145, 153
 Prinsenstad, Manege De 19
 Prometheusplein 153
 Pronk, Cornelis 137, 138
 Proteus-Eretes, Roeiver. 16, 21, 22
 Provinciale Vrouwenraad Z.-H. 18
 Quetelet, L.A.J. 121, 122, 124, 128
 Raad van Europalaan 154
 Rabelais, François 45
 Rademaker, Abraham 77, 79
 Raymakers, B.W. 8, 11
 Reijen-Mienis, W. van 6, 10, 11
 Reineveldbrug 108, 117
 Rembrandt van Rijn 45
 Rembrandtschool 18
 Remonstrantse gemeente 13, 24
 Rensen, J.D. 171
 Renssen, A.H. van 16
 Rietveld 86, 155
 Rietveldgracht 155
 Rijksgebouwendienst 49-51, 55, 56
 Rijn-Schiekanaal 23, 114, 155
 Rijk, De 10
 Rijswijk 45, 87, 104, 155
 Rikaart, J.P.M. 13
 Ring Pass 14
 Romijn, Firma 20
 Ronde, G. de 113
 Rondorf 150
 Rotterdam 24, 73, 76, 104, 123, 175
 Rotterdamsepoort 105
 Rotterdamseweg 16, 113, 152
 Rotteveel 141
 Rouveroy van Nieuwaal, J.P. van 151
 Rozemond, A.J.H. 11, 13, 174
 Rubens, Peter Paul 45
 Ruit, Buitenplaats De 87, 89
 Ruiven 152
 Rust, A. 24, 25
 Ruyter, P. de 9
 Saftleven, Herman 140
 Sampaio, Maria-José 24
 Sanctus Virgilius, Kath. Studentenver. 25
 Scalzo, C. 171
 Schaapskooi, De 22
 Schagen van Leeuwen, Geslacht 115
 Scheepmakerij 110
 Schenk, Leonard 77, 79
 Scheveningen 100, 101, 116
 Schie, De 152, 155
 Schiekade 23
 Schieweg 150, 155
 Schijndel, Peter van 22
 Schillemans, Robert 141, 143
 Schillemans, Sam 140
 Schipluiden 154
 Schoolstraat 29, 30, 35, 37, 40
 Schoone, J.M.J. 172
 Schuylenburch, A. van 76
 Scouting Delfland, Stichting 23
 Seelig, H.G. 88
 Sijtema, U. 171
 Sint Agathaplein 20
 Sint Aldegondestraat 26
 Sint Annaklooster 77
 Sint Annatoren 102
 Sint Barbaraklooster 37
 Sint Jorisgasthuis 79, 82, 116
 Sint Lidwina, Gehandicaptenver. 13
 Sint Nicolaasgilde 82
 Sionsweg 155

Sleijden, Cornelis van der 80
 Sliedrecht 105
 Slop van de Ham 29, 32
 Smithuis, H. 172
 Smits, P.L. 102, 103
 Sociale Dienst 151
 Sophie, Koningin 132
 Spanje 43
 Specht Grijp, W. 151
 Spek, G.J.A. van der 172
 Spinhuis 33
 Spinschool 85
 Sport en Plezier, Voetbalver. 22
 Staal, De 155
 Staalhaven 155
 Stadhuis 8, 10, 21, 24, 110, 132
 Stadsontwikkeling, Dienst 10, 23
 Staten van Holland 27, 30
 Staten-Generaal 43, 47
 Steffen-Hoogendoorn, W.C. 172
 Stegun 127
 Steur, J.A.G. van der 151
 Stockum, Veilinghuis Van 141
 Stokvisch, Abraham Isak 74, 76
 Stokvisch, Matthias en Roosje 74, 76
 Stolker-Nanninga, L.E. 14
 Stompwijk 116
 Storm-van der Chijs, A.M.M. 131, 135
 Straten van den Hill, A. van der 104
 Suikerziekenbelangen 17
 Sumatra 173
 Swets, S.J. 18
 Swinden, J.H. van 121, 122
 Synagoge 121
 Taneja, B. 16, 171
 Tanthof 22, 152
 Tas, Maarten van der 110
 Technische Universiteit 14, 18, 19, 21,
 24, 25, 95, 121, 153, 154, 157, 173
 Ter Navolging, Begraafplaats 100, 116
 Terpstra, E. 16
 Tesselschade-Arbeid Adelt 4, 131-135,
 173
 Texel 133, 139
 Theunis, Susanna 34, 35, 39
 Thoms, W.C. 13
 Thor, Rugbyclub 26
 Tiel 100
 Tillema, M. 11
 Tongeren, A.J.F. van 19, 171
 Torenstra, J.P. 171
 Tricht, Maarten Pietersz. van 30
 Tuchthuis 77, 79, 80, 82, 86
 Tunesië 23
 Tutein Nolthenius, Arthur 143
 Tutein Nolthenius, C. 143
 Tweemolentjeskade 155
 Tweemolentjesvaart 155
 Uidam 153
 Universiteitsfonds Delft 121
 Utrecht 47, 63, 64, 124, 140, 174
 Vaal, Ed de 48, 56
 Venduehuis 137
 Verbrugge, B.D. 11
 Verhoeven, G. 6, 11
 Verkolje, Jan 140, 152
 Verpleeghuis Delft, Stichting 13
 Versailles 115
 Verschoor, G.J. 89
 Verschuyf, E. 23
 Verschuyf, M.A. 5-8, 11
 Vervloet-Reijnhout, K. 22
 Vervoorn, Merlin 22
 Verwersdijk 34, 155
 Verwersgracht 155
 Veth jr., B. 113
 Vierhovenkerk 22
 Villeneuve, Henriette de 116
 Vinatien, Anne Ester 70
 Visker, S.G. 24
 Visscher, Maria Tesselschade 132-134
 Visscher, Roemer 133
 Visser, P.C. 11
 Vitesse Delft 25
 Vlaardingen 175
 Vlaminggracht 155
 Vlamingstraat 155
 Vliegende Kind, Huis Het 82
 Vliet, Delftse 87, 106, 113
 Vliet, Jasper van 17
 Vlis, Ingrid van der 4, 27, 174
 Vlouw 16
 VOC Kamer Delft 137-139
 Vogelwacht Delft 15

Voldersgracht 155
 Vondel, Joost van den 45, 140
 Voorhof 22
 Voorstraat 82, 111, 145, 155
 Vrede, Yvonne de 19
 Vreem, Johanna 65
 Vries van Heijst, F.M. de 114
 Vries, Salomon de 74
 Vries, Simon de 74
 Vrije Akademie 26
 Vrijenban 102, 113, 152, 153
 Vrijenbanschool 14, 22
 Vrijenbanselaan 108
 Vroom, F.N. 10, 11
 Vrouw Juttenland 16, 131, 155
 Vrouwen Organisatie & Coördinatie 24
 Vrouwengracht 155
 Vrouwenregt 155
 VVV Delft 11, 24
 Waalsekerk 86, 92, 99
 Walsum, G.E. van 11
 Walsum, H.V. van 5, 6, 8, 10, 13, 20, 21
 Waltman, Boekhandel 18
 Wapen van Delft, Het 19
 Wateringen 106
 Wateringsepoort 102, 103, 106, 113
 Wateringsevest 108, 152
 Wateringseweg 155
 Waterloo 92
 Watertoren 108, 116, 117
 Watertorengracht 109, 117
 Weeshuis der Geref. 24, 36, 37, 40, 41, 65, 92
 Wegner, J.G. 11
 Wenckebach, L.O. 153
 Wenckebach, W. 124
 Westsingel 155
 Westvest 19, 148, 155
 Weve, W.F. 6, 118
 Weyerman, Jacob Campo 71
 Wijbenga, D. 11
 Wijnhaven 15, 155
 Wijnmaalen, Hendrik 114
 Wijnmaalen, Justus (Joost) 65
 Wijnmaalen, Willemina 59-71
 Wijs, H.J. de 19
 Wijs-Kamp, J.M. de 11

Wilhelmina, Koningin 152
 Wilhelmina, Hotel en woongebouw 108, 109, 152
 Willem van Aelststraat 153
 Willem I van Oranje, Prins 4, 13, 15, 43, 46-57
 Willem I, Koning 101, 110
 Willem II, Koning 124
 Willem II, Prins 45, 46
 Willem III, Koning 94
 Willemsz., Frederick 28-30, 36, 38
 Wippolder 10, 26, 153
 Wit, H.L. de 6, 7
 Wit, Jacob de 141-143
 WOC, Dienst 26
 Wolf, A. 18
 Wolff, Betje 71
 Worrón, Tanya 26
 Zalm, L. van der 19
 Zuideinde 155
 Zuiderstraat 24
 Zuidkolk 155
 Zuidpolder van Delfgauw 145
 Zweckhorst-de Rooij, L.C.A. 171
 Zwembadpad 154
 Zwennis, W.C.M. 10, 11
 Zwolle 100

Index van adverteerders

De Bruyn & Emeis Makelaardij 170
 Interieur Decor 129
 Energie Delfland 12
 Drogisterij J.W.Elsenaar 120
 Gemeentearchief 96-98
 Kantoorvakhandel Frans Kempers 58
 Kleyweg's Stads-Koffyhuys 136
 Leeuwendaal advies 156
 Van Loenen Horlogerie-Stadsuurwerk-
 maker 72
 Naaborg's bouwbedrijf 155
 Jenö Remeczky Hairstylist 149
 Parfumerie Schipper 119
 Zalenaccommodatie De Schaapskooi 130
 Talens Foto-Video-TV 144
 Drukkerij Vis Offset 175

Activiteiten

Om de belangstelling voor de geschiedenis van de stad levend te houden, ontplooit Delfia Batavorum diverse activiteiten.

De vereniging brengt een **jaarboek** uit, met gevarieerde bijdragen over historische onderwerpen, aangevuld met een kroniek over belangrijke gebeurtenissen die in het afgelopen jaar in Delft hebben plaatsgevonden, een rubriek met recente publicaties over Delft en Delftenaren, een overzicht van archeologische vondsten en een verklaring van nieuwe straatnamen. Het jaarboek wordt beschikbaar gesteld aan leden, zonder extra kosten.

Delfia Batavorum reikt de **J.W. Blok-penning** vanaf 1993 uit. Deze erepenning wordt toegekend aan een persoon of instelling die zich bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt voor het bevorderen van de kennis van en de belangstelling voor de geschiedenis van Delft en/of het bevorderen van het behoud en herstel van het cultureel erfgoed.

Gemiddeld acht keer per jaar verzorgt de vereniging voor de leden een **lezing**. Deze lezingen gaan veelal over specifiek Delftse onderwerpen, maar ook over algemene thema's. Introducés zijn welkom.

Jaarlijks organiseert Delfia Batavorum minstens één **excursie** buiten Delft, waaraan leden en introducés tegen betaling kunnen deelnemen.

De vereniging houdt leden op de hoogte van deze activiteiten door middel van een **nieuwsbrief**.

Lid worden

U kunt het werk van de historische vereniging Delfia Batavorum steunen door lid te worden. U levert daarmee een bijdrage aan het behoud van het historisch erfgoed in Delft. Bovendien kunt u dan deelnemen aan de activiteiten van de vereniging. Aanmelden kan bij het secretariaat: **Delfia Batavorum Pater Doumenstraat 9 2286 PP Rijswijk.**

